TISZATÁJ

A Magyar Írók Szövetsége Szegedi Csoportja folyóirata

4

1954. december VIII. évfolyam

TISZATÁJ

A MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE SZEGEDI CSOPORTJA FOLYÓIRATA

Felelős szerkesztő: DÉR ENDRE

Szerkesztő: SOMFAI LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság:

BARÓTI DEZSŐ, ERTSEY PÉTER, LŐDI FERENC, MADÁCSY LÁSZLÓ, NACSÁDY JÓZSEF, NAGY SÁNDOR, VAJDA LÁSZLÓ.

A kiadásért felel: DÉNES LEÓ

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Szeged, Horváth Mihály utca 3.

Szerkesztői és titkári fogadóóra: kedden délután 6—9-ig.

Postacsekkszámla: 603.533.

MEGJELENIK KÉTHAVONKINT

Előfizetési díj egy évre 18.— Ft, félévre 9.— Ft.

1954. VIII. évfolyam 4. szám.

TARTALOM

Lődi Ferenc:	Megosztom veled (vers)	241
Lődi Ferenc:	Vers (vers)	241
Lődi Ferenc:	Hitetlen Tamás (vers)	242
Bónus István:	A puszta tanitott (vers)	242
Bónus István:	Beszélgetés (vers)	243
Csillik László:	Őszi tájkép (vers)	244
Somfai László:	A Bölény (elbeszélés)	245
Farkas László:	Féltő szerelem (vers)	274
Petrovácz István:	Ha elfeledjük... (vers)	275
Sáry István:	Kenyersütés (vers)	275
Lőkös Zoltán:	A szentmihályteleki véres nap (riport)	276
Ertsey Péter:	Vasárnapi elégia (vers)	279
Vincze András:	Önéletrajz (vers)	280
	HALADÓ HAGYOMÁNYAINK	
Vajda László:	Balassi Bálint	282
Grezsa Ferenc:	Fielding nézetei az életről és az irodalomról	298
	Mikszáth Kálmán levele az aradi Kölcsey Egyesülethez	309
	SZEMLE	
Fenyvesi István:	Iszakovszkij	310
	Híreink	

LŐDI FERENC versei

Megosztom veled...

Megosztom veled gondolatomat,
nemcsak az ágyat és a kenyeret.
A külön világ engem fojtogat;
nem ismerek oly távol-szegletet,
ahol te nem vagy,
ahol én vagyok.
Benned ragyognak
mind a tiszta lányok
s a magabiztos, boldog asszonyok.

Pohár tejem de forró! Mosolyod
siet vidáman felderíteni
e ránccal árkolt konok homlokot,
mely néha, ugye, kedveded szegi.
Hallgatsz. Ó, ebből
olvasok megint;
kiforgatsz hát nagy parazsas mérgemből,
mint gyereket, kit anyja meglegyint.

Vers

Gondoltam már, hogy írni kéne rólad
nekedtetszőt, hogy mennyire szeretlek.
A hasonlatok mind összefonódnak
s egyetlen gyönggyé nőnek, kerekednek.
Képek zenéje csendre inti tollam,
andalgó ősznek már a tél köszön,
eső szitál, a nap tüze kilobban,
s a jeges eső megfagy a kövön.
Úgy tűnik, hogy csak most volt itt a nyár még,
— arany-kalász, ó, ringó színarany
volt kint a földünk — forró volt az árnyék,
s piciny felhőcske játszott csintalan.
Papírra szomjas szavakat motyogtam,
mégsem lett vers, szépséged megfogott.
Adós vagyok. A le nem írt sorokban
szöknek tovább ez újabb verssorok:
csak gondoltam, hogy írni kéne rólad
nekedtetszőt, hogy mennyire szeretlek.
A hasonlatok mind összefonódnak,
s egyetlen gyönggyé nőnek, kerekednek.

Hitetlen Tamás

Jelentették, hogy Pitricsom, Percsóra
bevégzett mindent: szántást és vetést.
»No-no, de mégse... Vegyük fontolóra!
Sok itt a jó, s a negatív kevés...«
— sóhajt Tamás a jelentés fölött.

»Hogy adjam ezt tovább ily makulátlan,
ha sehol sincs egy cseppnyi negatív?
Nem adom — mondja —, amíg én nem láttam...
...Gyerünk!« (Addig is jár a napidíj.)
Kocsit kér, s száguld, mint az üldözött.

Ha mindkét falu így jelentett volna:
»Hibánkon kívül nincs szántás, vetés...«,
akkor Tamás a pozitívért szólna:
»No-no, van itt tán jó is, nemkevés!«
— s »kiszállna« érte hétfő s kedd között,

fölvéve ezt a két kis napidíjat,
s fogná nyakát Tamás a pozitívnak.

BÓNUS ISTVÁN versei

A puszta tanított

Égbevágyó nyárfák gallyain
Hintázott a harmatcsepp ezüstje,
S pára szállt a magasság felé, mint
Pogány ősöm áldozati füstje.

Talpam alá úgy simult a fű,
Mintha elfáradt testemre várna.
Azóta sem volt a fejem alatt
Nála drágább álmot adó párna.

Cimborám volt a levegő, a fény,
Megöleltem a tavaszi szelet,
S mint örömet költő Kék Madár,
Szárnyat tárt az ég fejem felett.

Engem a puszta tanított élni...
Kitárt szívembe úgy rakta a jót,
Ahogy rakja őszülő anyám
Kamrapolcra a télirevalót!

Tudom, titkon meglopnak az évek,
S minden múló perc kincsem fecsérli.
Azért én mégis gazdag maradok...
Engem a puszta tanított élni!

Beszélgetés

Nagy rajokban kószáltak a fecskék,
Próbálgatták, a szárnyuk mennyit ér,
S a lapuló, néma tanyák fölött
Takarodót kürtölt az őszi szél.

Kezünkben a fürge szárvágókon
Bágyadt mosollyal megjelent a Nap;
S hullott, hullott a kukoricaszár,
Utánunk hosszú kéve-sor maradt.

Meg-megálltunk, és éreztük, az ősz
Belénk hatolt, szemünkben könyököl.
S ha nem szólunk, szívünkben bú terem,
És kicsurran, mint színig telt csöbör.

Életemről csöpp meséket mondtam,
S míg fontolgatta paraszti fejed,
Kérdeztem: Anti, a nagyvilágban
Mi húzza-vonzza a te lelkedet?

Mit tennél, ha vágyaid gyeplőjét
Irányíthatnád bátran, szabadon? . . .
Eltűnődtél, s lassú pillantással
Végignéztél a szürke ugaron.

— Paraszt maradnék. Két lovam lenne.
Két fényesszőrű. Meg egy kis tanyám.
Esténként köcsög tej s béke ülne
Meg friss cipó a házam asztalán.

S tavaszonként, mikor kikiricstől
Tarkaszínű a fecskésparti rét:
Helyke, vidám ostorpattintásra
Oktatgatnám a kisfiam kezét . . .

CSILLIK LÁSZLÓ

Őszi tájkép

Kihalt a strand. Egykor forró homokján
megül az őszi, arany nyugalom.
Előttem lomha víz, alig csobogván:
megcsöndesült zenéjét hallgatom.

Az ég szitálva lenget egy kevés fényt,
a moccanó szél fák lombjába mar,
s a nyárból itthagyott, vidám kacaj
peregve hull le dermedő levélként.

Színek prizmája, ősz: a parti tájra
ezernyi színt vet dúsan, harsogón,
amit az átmenet alkímiája
telített titkos, nyári alkonyon.

Szabályos ősz ez. Minden elsimult már:
a tétova színek s a vonalak
kitisztult renddé összeállanak,
S amint tűnődöm nyárnak fénye múltán,

a tájat összefogja könnyű álom,
s egy kusza-kósza érzés úgy emel:
szemem talán tested rajzára lel,
s vállad forró nyomát is megtalálom.

Erjed szívemben minden, ami nyár volt,
s mindazt, ami időben elveszett,
emlékeinket: a közelt s a távolt
egy képbe festi most a képzelet:

Szeged fölött a veszprémi hegyeknek
regényes árnyai boronganak,
s feléjük ott a csöndes part alatt
Tiszánk fűzfái vígan integetnek.

Hegyek gerincén bacháns-lárma nyargal,
szüreti nóta gyöngyöz, égre száll,
nyarunk, bár messze illant, mégse fáj!
Hadd mondjam el megittasult szavakkal,

— amíg a víz az álmot elsodorná —
hogy mint bódít bolond kis szédület,
s miként válsz bennem az emlékszüret
fürtjéből édes, csókodízű borrá.

SOMFAI LÁSZLÓ

A Bölény

1.

HÁROM-NÉGY SÁRGA FALEVÉL imbolyogva szállott, majd a lába elé hullott, ahogy kilépett a kapun. Hét esztendeje jár ebbe a hatalmas, két utcára húzódó kétemeletes épületbe, az otthona, valódi otthona ez a gimnázium; de most megkeseredett szájjal nézett vissza rá. Megállt a járda szélén, megfordult és felnézett. A kapu pontosan a sarkon, a körút és a sugárút találkozásánál állott, hatalmas, díszített vasrácsos ablakú nehéz tölgyfakapu. A hetedik tanévet fejezte be az idén júniusban, s most két hónapja megkezdette a nyolcadikat ebben a városban. Hét osztályfőnökség, sokszáz gyerek. Dehát mi ez, töredék csupán a huszonnyolchoz, ami a háta mögött van! Húsz év a dunántúli városban. Ó, micsoda évek voltak azok! Idejövetele első hónapjaiban olyan honvágyat érzett a városka, az ismerős utcák, házak, parkok, barátok, emberek és állatok, fák és virágok, tornyok és gyárkémények iránt, de olyan honvágyat, hogy — szerelem volt az inkább. Dehát jönnie kellett. S azután ez a hét év itt. Mennyire más évek ezek! Egyre lejjebb, egyre szürkébben. De mégis, azért valahogy tartotta magát. A mai napig. Hanem most aztán betelt a pohár. Torkig van vele, igen, torkig van ezzel az iskolával, ifjúsággal.

Meghallotta, jól hallotta, mert a füle éles maradt, ha a szeme megromlott is, s ha délutánonkint le kell is feküdnie egy-egy órácskára, hogy ernyedő szívizmai pihenjenek valamicskét. A füle éles, és a vadász éberségével neszel minden parányi hangra, amely elhangzik a közelében. Valahonnan az ablak felőli negyedik-ötödik padsorból csapott bele a fülébe a szomszédnak szánt óvatos mondat. »A bölény ma megint bal lábbal kelt...«

Bölény... Ez volna ő? Csak ennyi volna ezek előtt a tizenöt-tizenhatévesek előtt? Pedig milyen meleg szeretettel tud néha még most is belenézni egy-egy csuklóhangú serdülő szemébe, micsoda féltő gonddal javítja ki kedves botlásukat, s most meghallotta, meg kellett hallania mégis. Gúnyneve van. A Bölény. Így nagy B-vel, mint másnak a családi neve. Most érti hát végre, mi volt az a riadalom augusztusban a folyóparti strandfürdőn, ahova különben sosem szokott eljárni, de ahova az idén nyáron ittjárt távoli unokaöccsével mint kísérő egyszer mégis kiment. Egész csapat diákgyerek fogott körül a fövenyben valami távolról nem látható dolgot, élőt vagy élettelent, s ahogy ők ketten közelbe értek, fülettépő hahota harsant messze a vizen, a parti füzes hosszúkás levelei között: annak örültek, hogy a nedves homokból mintázott életnagyságú bölény milyen ragyogóan sikerült. Valóban, az állat a bölény jellegzetes vonásait hűen tükrözte, szobrásznak is becsületére vált volna. Ahogy a közelébe ért, és észrevették őt, a fiúk riadtan, a tettenért bűnösök réveteg, biztonságot kereső tekintetével az arcukon gyorsan eloldalogtak. Szinte pilla-

natok alatt maradt egyedül a homokparton a bölény, szemben vele, Ada Sándor tanár úrral. Még ő is mosolygott azon a kétségtelen szellemességen, hogy az ügyes és tehetséges szobrászművész (vagy — művészek, mert hihetőleg kollektív alkotásnak számított a hatalmas állat) csíptetőt is tett az orrára. Rövidlátó lehetett szegény, vagy a humorra hajlamos diákfantázia nevezte ki őt ilyennek.

Azóta egyszer sem jutott az eszébe ez az eset, de most, itt a nehéz és vastag tölgyfakapu előtt állva egyszerre torkon ütötte a ráeszmélés. Ő volt! Őt ábrázolta a szobor! Ő már akkor is — Bölény volt!

A torka kiszáradt, mellében indulatok forrtak, de egy percnyi álldogálás után mégis a megszokott hosszú, de puha léptekkel indult a park felé. Kezét felöltője zsebébe csúsztatta, feje kissé lógott, úgy ballagott a platánok elhullatott zörgő levelei között.

Az ősz ezen a koradélutánon különösen gyönyörű volt. A folyó világosszürkén surrant lefelé a mélyre szorult mederben, olyan volt az egész, mint egy remekbeszabott festmény. Az előtérben homokot húzott fel a rakpartra a futószalag, odébb, a hajóállomás közelében két egyenruhás folyami hajós Csongrádról zsákokban hozott paprikát rakott ki nádfonatos ládikókba. A paprika a sötétzöldtől a sötétvörösig sokféle színárnyalatban játszott. A vizen föntről lefelé egy motoros csúszott. Túl rajta a széles és lankás homokpartot a füzes határolta, majd távolabb az elhagyott kabinutcák.

A túlsó part homokján egyhelyütt megakadt a szeme, ahogy a mérnök leszúrja a karót. Talán azt a helyet kutatta innen a parkból, ahol két-három hónapja a homokbölény állott hivalkodón.

A híd közelébe ért. A villamos most dübörgött át rajta. A ritkáson ballagó gyalogosok egyikén megakadt a szeme. Legalább száz lépés választotta el őket, s csupán derekától felfelé láthatta a híd peremétől, mégis megismerte. Ő volt, Hajdú András, az új kartárs. Valami beleütött a szívébe, s az utána rendetlenül s kissé gyorsabban vert. Hajdú András... Mi baja hát vele? Bántotta őt ez a fiatal, törekvő ember? Soha egyetlen szóval sem. Ellenkezőleg: udvariasan, szinte dajkálva kereste minden gondolatát, figyelmes, előzékeny mindenkivel, de különösen vele. Mondják — igen, mondják, ez is, az is, legújabban már az igazgató is —, hogy tehetséges, törekvő tanár, jó ember...

Elfordult a hídtól, és hazafelé indult.

Nem, azt nem lehetne állítani, hogy egyszer is összezördültek volna, hogy véleménykülönbségük szavakban vagy mozdulatokban, felvillanó tekintetben vagy ingerült kézlegyintésben egyszer is megnyilvánult volna az alatt a félév alatt, hogy Hajdút idehelyezték. Március óta tanítja a biológiát az iskolában, de szinte az első pillanattól kezdve a túlsó parton állónak érezte őt, s a meder nem keskenyült, ellenkezőleg: egyre szélesebbé és mélyebbé vált köztük.

Hohó! Megálljunk csak! Kire emlékezteti ez az ember? Valakire, bizonyosan valakire, aki nagyon is közel állott őhozzá... Kire is hát?...

Lázasan kutatott emlékei csarnokaiban. Annyira eltemetkezett bennük, hogy a törvényszék épületének sarkán csaknem összeütközött egy sietve forduló fiatal hölggyel. Hirtelenében még a bocsánatkérésről is megfeledkezett, s csak tíz lépés után fordult vissza, s motyogott valamit.

Kire emlékezteti?...

Ezzel a kutatással bajlódott hazáig. A melegkútnál a közlekedési rendőrnő meg is állította, mert beleindult a tilos-ba.

De otthon aztán már világosan látott. *Ő, ő* ment a hídon, Ada Sándor, a Bölény, ha úgy tetszik! Ő, de vagy huszonöt évvel korábban. Ő, mint kezdő tanár. A dunántúli városka történelmi levegőt lehelő szűk utcácskáin, Ada Sándor óradíjas-helyettes kezdő kis tanárocska, aki mint egyetemi hallgató végigkoplalta az első háborút követő inflációs éveket, s most a Selyem utcai kifőzdében nyolcvan filléres ebéden él, s papirosból vacsorázik, tíz deka tepertőt vagy disznósajtot húsz deka kenyérrel, de azért úgy kopog vele mégis a Gáztelep utca meg a Várkörút, mintha a város ura döbörögne át a hatalom jeleként megacélozott talppal. Micsoda erő és öntudat feszegette a mellét, amikor először lépte át a gimnázium negyedik osztályának küszöbét mint tanár, mekkora hit abban, amit hitt és tudott, amit csak Ada Sándor tudott, amekkora hite nem lehetett az ötvenezres városban senki másnak.

Éppen mint most negyedszázaddal később az ő szeme előtt ez a másodpéldány-Ada Sándor, ez a csupagránit, csupahit Hajdú András, ez a huszonnyolcéves fiatalocska, aki most azt képzeli pár éves gyakorlatával, övé a világ, s meg is tarthatja mindörökre, amit most a magáénak hisz.

Talán ellenszenves volt kissé a negyedszázad előtti Ada Sándor, így utólag ezt is vállalja, ha muszáj, de ez a — pótlék-Ada, ez minden bizonnyal az. Az ő szemében feltétlenül. Ahogy ez lépdel az utcán vagy folyosón, egyenes derékkal, magas homlokával, kissé felemelt fejével, kemény, kopogó léptekkel, az... az kihívó. Itt megyek, itt vagyok én, ide tekintsetek fiatalok, öregek, de főleg ti, öregek, akik már kifelé mentek! Ide tekintsetek, így kell bánni az ifjúsággal! Az ujjam köré csavarom őket, ha akarom!

Az ujja köré csavarja. Igen, ez van a tekintetében, a hangjában, tartásában, mozdulataiban. Reám figyelj, Bölény-Ada, így kell bánni az ifjúsággal! Semmiség az egész. Születni kell csak rá. Én rászülettem. Figyeld meg, hogyan kezelem én a ti úgynevezett »elkanászosodott« ifjúságtokat, ezeket a tizenöt-tizennyolc éves csikókat! Panaszkodtok úton-útfélen, nem tudtok mitévők lenni, beszélgetnek az óráitokon, kiabálnak a folyosón, kiabálnak a tanteremben, mielőtt belépnétek, egyik-másikuk kereken meg is tagadja nektek az engedelmességet, mint legutóbb testnevelési órán az öreg »Prakker«-nak, Pados kartársnak egy harmadikos, Nagyági Tibor. Ez a Nagyági, aki akkora, mint a villanykaró, torna alóli felmentettségére, rossz szívére hivatkozva megtagadta, hogy a tízkilós homokzsákokat felhordja az első emeletre. S az öreg »Prakker« ekkor toporzékolt, ahelyett, hogy higgadtan gondolkozni kezd s belátja, hogy... Na jó, nem engedelmeskednek. Lehet. Nektek. De nekem, első számú Hajdu Andrásnak, nekem aztán semmi kifogásom ellenük. Fiatalok, elevenek, vagyis egészségesek. Ezek a fiúk egészségesek, kartársak, mint a makk! Micsoda sportolók, micsoda katonák válnak ezekből, kartársak!...

Egy kicsit mintha az orrából is beszélne ilyenkor Hajdú kartárs — ami máskor alig-alig észlelhető nála —, ilyenkor, ha dicsekszik.

— Kartársak, ti néhányan furcsán nyilatkoztok. Az avangardizmus bizonyos kései nyomai ütik fel fejüket? Különösen az utóbbi hónapokban? Mindenesetre furcsa számomra, hogy ez egybeesik idejövetelem időpontjával. Nem tudom persze, mi volt itt azelőtt... De azt tudom, hogy a szakérettségi kollégiumban — amelynek, mint tudjátok, három évig igazgatója voltam — ugyancsak voltak bizonyos nehézségek. Persze azok egészen más forrásokból táplálkoztak, s nagyon is megmagyarázható, hogy az a huszonöt-harminc, nem ritkán harminc éves, üzemi munkás, bányász, állami gazdasági traktoros, aki a maga embere volt, talán családfő, többgyermekes apa, nehezen szokik

bele a szigorú, zárt fegyelembe... Egyszóval nem vagyok egészen kezdő ezen a területen, de elmondhatom, a mi gimnáziumunk növendékei egyáltalán nem rossz fiúk.

Így szokott — szónokolni üres óráiban a tanáriban emelt, kissé éles és érdes hangon, s hiába próbál az ember ilyenkor dolgozatot javítani vagy vázlatot írni, lehetetlen, mert agressziv fellépése meggátolja ebben az embert. Meg aztán kissé lekicsinylő is a hang, ahogy felsorakoztatja azokat az érveit is, amelyekkel azt igazolja, hogy a DISZ munkájában ma is fellelhető számtalan hiba meglétele nagyrészben a pedagógusok elhúzódásának eredménye.

— Közéjük menni, kartársak, a mainál is jobban! S akkor ezt a Szövetséget — kenyérre lehet kenni, befogni céljaink jármába: elősegíteni vele a mennél magasabb tanulmányi szintet. De ehhez több, valami más kell, olyan, ami ma még nincs meg bennünk... legtöbbünkben...

Érezni lehet ilyenkor, hogy Hajdú kolléga tüntetésből sorolja magát is a korholtak közé, beszél többes első személyben, de egyúttal éppen ezzel különíti el magát a — vaskalaposoktól. Nem, ezt a szót: vaskalapos, soha nem ejtette ki, legalább is eddig még nem, de egyáltalán nem bizonyos, ha szabad így mondani, hogy soha nem is fogja. Hiszen nem is mindig a kimondott szók a döntők, sokkal inkább az, amit elrejtünk velük...

Ada Sándor szemére nem jött álom a még hátralévő fél órácskára sem. Nagyon felkavarta lelkét ez a mai nap. Itt valami nem egészséges történik, vele történik valami, aminek igazság szerint még nem volna itt az ideje. Hiszen... Bálint Dezső, aki szegről-végről rokona volt, tavaly nősült másodszor, pécsi lányt vett el ötvennyolc éves korában... Vagy nézzük csak íróinkat... Veres Péter ötvenhét éves, és igazi íróművészete éppen az utolsó négyöt esztendőben bontakozik ki a legteljesebben. Vagy Nagy Lajos, aki hetven éves... Sorolhatná a példát nagyon hosszan. Az ötven év a megérettség, a lehiggadás, a bölcseség kora, ekkorra telik meg a tapasztalatok tárháza, ez az igazi alkotás kora... Ő még csak ötvenegy lesz a jövő hónapban. Erős, makkegészséges ember. Mi baja hát mégis, hogy így fokozatosan egyedül marad? Hogy az ifjúság elhúzódik tőle, nem értik meg őt, és nem érti meg őket, a tizenhatéveseket, de nem a huszonnyolc éves Hajdú Andrásokat sem? Valahol hibát követett volna el?

Pedig az iskolát végtelenül szerette. Ó, nincs szebb, nincs nemesebb dolog a lélekformálásnál. Az ifjúságra mindig úgy tekintett, mint valami nemes fémre. Ebből lesz a platina, az arany. Ez úgy ragyog, mint a brilliáns tüze.

A tanári szobák, az iskolai folyosók, tantermek levegője nélkül elképzelhetetlen volt az élete. Ez az a hivatás, ahol folyton adni kell, és folyton adni lehet. S az adakozásban mindig az a legboldogabb, aki ad. Folyton adni, egy életen keresztül szeretettel, teljes lélekkel adni.

Pedig kisebb-nagyobb kellemetlenségei azért voltak, de mindig felül tudott kerekedni, mert hitt abban, amit csinált, s körömszakadtáig harcolt érte.

1942-ben például meghurcolták, mert Ady »Fölszállott a pává«-ját szavaltatta. Ez úgy történt, hogy jóbarátja volt Simon László, a dunántúli város kitünő vasutasférfikarának karmestere. A kórus rádiószereplésre készült, s a hónapokkal korábban jóváhagyott műsorában Kodálynak a fenti versre írt kórusremeke is benne volt. Az utolsóelőtti napon expresszlevélben értesítette a Magyar Rádió igazgatósága az énekkart, hogy e számot törölte, mást vegyenek helyette.

Január volt, s Ady halálának huszonharmadik évfordulója közeledett. Ada végtelenül feldühödött a »Fölszállott a páva« törlése miatt. Nyilvános iskolai ünnepségre készült a gimnázium, s ezen ő mondott emlékbeszédet a költőről. E verset is belevette a műsorba. A rendőrség a vers kihagyását rendelte el. Ada nem szólt senkinek semmit, hanem a verset előadatta.

A műsor után az ügyeletes rendőrtiszt csak ennyit mondott az igazgatónak:

— Igazgató úr, sajnálom, de ennek még folytatása lesz.

Két nap múlva felrendelték Adát igazgatójával együtt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba. Egy vörösszeplős, kopaszodó — és vallási fanatizmusáról közismert — miniszteri tanácsos minősíthetetlen hangú felelősségrevonása után Ada ugyancsak kinyitotta a száját. A vörös úr elhűlt ekkora merészség hallatára. Vele lehet így beszélni? Állásvesztéssel fenyegette meg, erre Ada sarkonfordult és otthagyta.

Másnap tanári értekezleten — a főigazgató jelenlétében — az igazgató beszámolt pesti útjukról. Az egész testület felháborodott. A kartársak véleményét az a tanár fejezte ki leghívebben, aki ekkor felállt, és így szólt:

— Ha valami baja lesz Ada kartársnak, magam is vállalom a sorsát. Azonosítom magam vele... Nem hagyjuk magunkat megfélemlíteni... S aki ugyanígy gondolkodik, álljon fel!

Két ember kivételével egy emberként állott fel 26 tanár. Aztán lassan felállt még az egyik ülvemaradott is. Ezekről tudták, hogy volksbundisták.

A főigazgató elsimította a dolgot.

De itt is szerették a kartársak. Melegszívű, bár erősen zárkózott embert ismertek meg benne. Valami nagy bánat érhette, s annak a nyomai látszanak rajta. Máskülönben a lelkiismeretesség mintaképe, példamutató nevelő, s igen képzett szakember. Az igaz, hogy mostanában valami baja van. Gépiesen, kedvetlenül jön-megy, egyre kevesebbet beszél. S mintha Hajdú András miatt volna mindez, fiatal kollégájuk miatt...

Fölállt, körbenjárt, megállt a tükör előtt, s alaposan végignézett magán.

— Bölény... — dörmögte a foncsoros üveg felé. — Bölény, az vagy, kivetett, egyedüli vad...

Kiballagott a konyhába, szomjas volt, ivott. Ránézett a becsukott cseléd-szoba fehér ajtajára, és csak soká tudta elszánni magát, hogy belépjen. Különös birodalom ez, ahova rajta kívül nem sok ember tette még be a lábát ebben a városban. De újabban ő is nagyon ritkán. Olyan álma hevert összetört szárnyakkal e mögött az ajtó mögött, aminek elmúlásába még most sem tudott belenyugodni.

Most mégis megnyitotta és kitárta az ajtót. Gipsz és agyag szaga keveredett a különben szellőzetlen levegővel, meleg volt itt, és felkeveredett az ember gyomra. Állványok, asztalok, vésők, kis kalapácsok, mintázó-fák, és mindenekelőtt torzók az állványokon, asztalokon, a földön, mindenütt. Emitt egy életnagyságú gyermekfej fából, de félbenhagyva, amott egy megrepedt női alak, az egyik karja s félválla hiányzott, s a széttört gipszdarabok a földön.

Mert Ada Sándor nagy-nagy szenvedélye az iskolán kívül a szobrászat volt, a formák, vonalak, figurák megalkotása; a szobrászat, amely a maga anyagával és eszközeivel éppúgy a gondolkodó, alkotó, dolgozó, szüntelenül tevékeny, harcos, küszködő embert teremti, örökíti meg ezer arcával, akár az irodalom. Ada ugyan foglalkozása szerint a magyar és latin nyelv tanára volt, de a véső is fontos eszköze. Apja műhelyében talált rá a késre először, a

Bakony egyik földbirtokosa, a Hamvasy nagyságos úrék bognárának műhelyében. Jó éles kések és vésők hevertek itt tucatjával, s a négyesztendős Sándorka itt vagdosta velük a hulladékfát, nomeg nem egyszer kis ujjacskáit is, anyja örökös ijedelmére, aki puhaszívű, vékony, sápadt asszonyka volt. Úgy féltette egyetlen fiát, hogy még a széltől is óvta. Hogyne féltette volna Ada János uradalmi bognár borotvaéles szerszámaitól. De a vastagkarú, bozontos szemöldökű, hatalmas ember csak mosolygott.

— Hagyjad csak, Etelka! Jó, ha idejében rákap. Úgyis ez lesz a kenyere. Jobb előbb szívesen, mint később fanyalogva...

De egyszer aztán azon kapta rajt a kis Sándorkát, hogy a vésője alól egy négylábú jószág körvonalai bontakoztak ki. Fölrántotta a szemét a bognár:

— Mutasd csak, kisfiam, azt a fadarabot!

— Nem fadarab az, idesapám!

— Hát mi lenne, kedves?

— Ez-e? Hát ez bival.

Bival? Persze na, persze, hogy bival.

— Látom má, az ez, bival...

A bognár- és kovácsműhely tőszomszédságban állott lenn az alsómajorban, közel a szeszgyárhoz, szemben a tóval, amelybe tikkasztó nyári délutánokon bizony belevitte Csundit, a vén bivalyost a két fekete jószág a szekérrel együtt, ha nem volt elég óvatos. Ki sem jöttek vasvillaszóra sem napszálltáig. Sanyika hát kedvére nézegethette őket.

A bival-forma nagy gondba ejtette a behemót embert s a nádszál-asszonyt, s a tanító úrnak meg a postáskisasszonynak is megmutatták. Kézről kézre járt az első alkotása, s bármennyire nehezükre esett is Ada Jánosékának, hat év múlva, az elemi után beküldötték a fiút a városra a postáskisasszony bátyjáékhoz koszt-kvártélyba, és Sanyika gimnáziumba került. Két év múlva a bognárt halálra gázolta a Császár, a bika, s továbbra mint örökbefogadottról Pálinkásék gondoskodtak, a postáskisasszony bátyjáék, akik nagyon józan és praktikus emberek voltak, s hatalmi szóval avatkoztak bele az eminensen érett Ada Sanyi életébe: a bölcsészetre erőltették, nehogy »éhenkórász művészféle« váljék belőle. Így lett tanár — szobrász helyett. Bár a tanári pályát nagyon megszerette, egy napon mégis vésőt fogott. Az első álmok nagyon belevésődnek az ember idegrendszerébe.

Talán épen két héttel ezelőtt mesélte el életének ezt a szakaszát Soós Máriának, a fiatal írónőnek, akivel, Pestről hazautaztában, a vonatban találkozott.

— Hát ma rágondolok, nem is hiszem el magamról, hogy én ugyanaz az ember vagyok, aki fiatal tanár koromban akkora lendülettel, ha szabad így mondanom: dobtam bele magam a szobrászkodásba. Szenvedélyemmé vált szinte. Pedig hosszú ideig nem volt véső a kezemben. Nem volt ám könnyű. Sosem becsültem le a tanulást, tudtam, mit kell pótolnom, hogy tanulás, »diploma« nélkül művész lehessek. És én akkor még nagyon makacs ember voltam, s körömszakadtáig küzdöttem. Egyszerűen elviselhetetlennek tetszett előttem az a gondolat, hogy ne szobrászkodjam. Viszont a világért sem fognék olyasmihez, amely számomra fiaskóval végződnék. Nem tudom, ért-e engem, Mária?... Persze, maguk ma másként vannak. Olvastam néhány szép novelláját a folyóiratokban, s ha jól tudom, az Irodalmi Alap ösztöndíját élvezi... Igen, igen, biztos vagyok benne, hogy nagyon tehetséges.... Természetesnek tartom, hogy nekünk nem mindegy, hogy a tehetséget magára hagyjuk-e,

vagy egyengetjük az útját, segítjük kibontakozását... Hát én — »mezei« szobrász voltam, ha szabad így mondani. A dunántúli városkában háromnégy ecsetforgató ember élt meg egy grafikus, de szobrász egy fia sem. Ezek is külön úton lépdeltek, egy kicsit egymás ellen is. De engem a grafikus a szárnya alá vett. Könyvekkel, reprodukciósorozatokkal tömött, s kitűnő szeme volt a szobrokhoz is. Egyszer egyik kis fafejemet felvitte Pestre egy tárlatra. Ettől kezdve lassan, de egyenes vonalúan fejlődtem, ahogy a szakemberek is mondták. S ekkor jött a háború...

Soós Mária ott a vonatfülkében megint látta a tanár arcán azt a sötét felhőt, amit féléves ismeretségük alatt már kétszer, mindig akkor, ha a háborúról szólott. Most megint. Pedig láthatóan kínosan kerülte ezt a témát, de most újra rátévedt. Az írónő, szinte ösztönösen, ráfektette fehér kezét egy pillanatra Ada Sándor karjára, amitől az összerezzenve felnézett; a lány tekintetében biztató, sőt aggodó mosolyt látott, s ettől visszazökkent ő is a rendes kerékvágásba.

— ...Tudja, nem véletlen, hogy elkerülöm a tárlatokat. Még nem is adtam magyarázatot azért a neveletlenségért, hogy amikor a múlt hónapban hívott a megyei képzőművészek kiállítására, kitértem ez elől. Most bevallhatom: nem tudom elviselni, hogy én... kiestem ebből... Ne, ne mondja azt, hogy nyitva az út mindenki előtt! Ez igaz is meg nem is. Nyitva, igen, s ha talán feltűnést keltene is, hogy az öreg Ada Sándor: szobrász, talán helyet kapna egy-egy alkotásom. Más a baj, Mária, nagyon más.... Amióta ebben a városban élek — vagy talán valamivel korábbi időtől kezdve, ha szabad így mondanom, nem tudok alkotni! Nem tudok, ne csodálkozzon úgy, nem tudok! Mintha megbénult vagy kiszáradt volna a karom, a szemem, a fantáziám. Nincs hitem magamban, de talán már magában a művészetben sem...

ADA SÁNDOR-BÖLÉNY sokáig állt mozdulatlanul és fanyar arccal ez előtt a — temető előtt. Igen, találó szó, temető, utolsó álmainak temetője. Pedig néha még belefájdul a szíve a vágyba, hogy formába, vonalakba öntse gondolatait, érzéseit, a képeket, amelyeket a külvilág csal elő benne.

Mert mondanivalója volna ezer is, hiszen nagyon nyitott szemmel jár. Mindent lát, embereket, fejlődő és lemaradó embereket, az utca, az iskola, az állam életét; a harcot, amely tegnap is, ma is, holnap is lényege, középpontja mindennek, ezt a tízéves új életünket. Mindent, ami új meg ami ittmaradt a régiből, vagy ami jót eldobtunk kezdeti vakságunkban.

Minderről az első két-három évben beszélt is eleget, de ritkán hallgatták meg. Néha kissé merésznek is ítélték a hangját, s ha a szemébe nem mondták is meg, de a hátamögötti suttogások el-eljutottak hozzá: furcsállták illetékesek és illetéktelenek, funkcionáriusok és közlegények, ahogy Ada Sándor beszélt.

A Pedagógus Szakszervezetben funkciót vállalt, s egy évig birkózott a reakcióval ebben a papi városban, ahol a pedagógusok egyharmada szerzetes és szerzetesnő volt, a másik harmada meg bevallottan reakciós. Nehéz esztendő volt ez. Egyrészről ez a harc a régi élet ittmaradottjai ellen, másrészt az újnak hitt emberekben való csalódás. Így aztán kicsit menekült is, amikor áthelyezték: a kommunisták szemében kispolgár volt, a pedagógusok háromnegyed részéében meg — »vörös«.

Amikor idejött, el-eljárt szabad pártnapokra, meghallgatta a beszédeket, beszámolókat, hozzászólásokat, de maga néma maradt, mert csalódott volt. Mint a legtöbb ideológiailag fejletlen értelmiségi, megbotránkozott azon a zavaros, pongyola, magyartalan beszéden, amit hétről hétre hallott, a formát nézte, nem a tartalmat s a szándékot. Valójában fogalma sem volt arról, hogy a két munkáspárt között mekkora élet-halálharc folyik. Csak akkor nyílott ki a szeme, amikor eldőlt a harc, egyesült a két párt. Ekkor negyvenöt éves volt, ereje teljében, s az iskolában nagy vitái voltak. A testület akkori összetételében bizony nagyon tarka volt. Nehéz volt tisztán látnia. Emlékszik arra a biológia szakos harmincnégy éves kartársára, aki szinte kihívóan azt kérte tőle számon, igazolja, bizonyítsa, mitől, hogyan lesznek erkölcsösek azok az ifjak, akik majd már nem részesülnek a valláserkölcsi nevelésben. Ez negyvennyolcban volt.

Ezután — bár pártonkívüli volt — pár évig nagyon lelkiismeretesen eljárt a pártoktatásra, sokat tanult, nagyon érdekelte ez a filozófia, s ebben az időben újra többször szerepelt. Minden alkalmat megragadott, hogy elmondja véleményét, s nem egyszer zavarba hozta egyik-másik konferenciavezetőjét is, mert olyan összefüggésekre hívta fel a figyelmet, amiket azok eddig még nem is gondoltak végig.

Nem lehetne mondani, hogy ölbetett kézzel nézte az eseményeket. Világosan látta, hol milyen hibát vét kormányzatunk, a tanácsszervek, felső vagy alsó igazgatási ügyvitelünk. Vesszőparipája volt a testületben s bizalmasabb körökben, hogy sorban rámutasson azokra a felfedezett, leleplezett hibákra, amiket ő már évekkel korábban bátran, nem egyszer élesen bírált.

— Ha szabad így mondanom, ennek a dolognak a megszületése pillanatában láttam eredendő hibáit. Emlékezzetek csak rá! Dehát ki hallgatott énrám akkor? Pedig mit jelentett volna időben, pénzben, energiában, ha meg lehet akadályozni ezt! Dehát ki hallgat miránk?....

Pártnapokon és hivatalos helyeken történt felszólalásairól viszont furcsa vélemény alakult ki, s így lassan őróla magáról is. Túrkál egy kicsit a hibákban ez az Ada kartárs, s az a mód, ahogy a felfedezők erejével szinte kinyilatkoztat bizonyos dolgokat, a hang, a csodálkozás: lehet egy aggódó, tehát lényegében jót akaró ember kritikája, de a hallgatókra nem mindig építő. Nem tagadható, amit Ada Sándor jóelőre, mint várható hibát megjelölt, az szinte vaskövetkezetességgel be is következett. Ördöge van Ada Sándornak, odavaló volna ő valaminek az élére, ott majd megmutathatná, mit tud. De ez csak szóbeszéd volt, s ahogy teltek a hónapok, évek, s megközelítette az ötvenet, majd el is hagyta, lassankint úgy legyintettek a véleményére, mint egy kiöregedett auguréra. Nem vették észre őt évek hosszú során át, legfeljebb egyik-másik szemináriumvezetője, de aztán ugyanúgy el is ejtették. Ő meg bölcsen mosolygott kifelé, befelé meg marta magát. Mert akárhogy tagadta volna, rettenetesen fáj az, ha valakit igazságtalanul mellőznek. S ő tudta, hogy itt ez történik. Nem, nem volt karrierista, nem akart hozzáértés, rátermettség nélkül képviselő, oktatási osztály-vezető, minisztériumi főtisztviselő lenni, de fájt neki, hogy nem hallgatnak rá, azért az egyszerű és becsületes okért fájt, mert használni, segíteni szeretett volna. Önzetlenül, magáért a jobb ügyért, akár a háttérből is, névtelenül, azért, hogy a magyar nép, az ifjúság mennél kevesebb megrázkódással jusson el az emberi méltóság, a boldogabb élet magaslatára. Segíteni ennek a sokat szenvedett hazának. Mélységesen hitt a szocializmus igazságosabb, jobb rendszerében s győzelmé-

ben is. De akik és ahogy ekkor csinálták, abban sok kivetnivalót talált. Negyvenkilenc és ötvenkettő között sokszor és szenvedélyesen kiállt e mellett a rendszer mellett, de nem volt vakon hivő, élesen és bátran bírált. »Én csak nyerhetek, mint akikért agitálok, a nép; nekünk nincs veszteni valónk« — mondotta ezidőtájt elég gyakran. Voltak, akik szólamnak bélyegezték ezt: »Valami vaj van az öreg fején, túllicitálja magát, ez a gyanús.« Nem tudni, kik és mikor kezdték, de itt-ott ilyesmiket is lehetett hallani: »Hagyjátok, Ada Sándor apja gróf volt. Zabigyerek! Alakoskodás az egész népbarátsága.« Ismét mások, a város — várakozói, akik bizonyos szálakkal a régi uralkodó rétegekkel tartottak még összefüggést, bosszankodtak: »Ez az Ada újabban megbolondult! Valami az agyára ment. Erre sem lesz szükségünk, ha itt valami fordulat mégis lesz...«

Érdemes hát szólni? Ki hallgat az öregre? Csak nézi a sok hibát, segíteni nem tud. Gyanús.

De végleg a következő dolog vette el a kedvét:

A házban, ahol lakott, néha találkozott egy munkáskáderral, aki az egyik szakszervezet titkára volt. Sógora a megyei tanács oktatási osztályán dolgozott. Kocsis elvtárs, a szakszervezeti titkár egyszer áthívta őhozzájuk. Nem sok teketóriázás után megmondta, mit akar:

— Kedves tanár úr... Én régóta figyelem magát. Komoly és kitűnő embernek tartom. Napok óta azon töröm a fejem, miért nem szeretik magát tanügyi hatóságai... Kérem, ne lepődjön meg, hogy így ajtóstól rontok magára. De én a nyílt szavak embere vagyok. Szó volt magáról a minap hivatalos helyen. Én dicsértem. Erre egy fejesebb elvtárs elhúzta az orrát. Mi bajotok vele — kérdeztem? Mire ő: Mi bajunk? Ezt kérdezd meg ott, ahonnan jött! Többet nem mondott. A tanár úr tudja, hogy a sógorom a megyei tanács oktatási osztályán van. Tőle is megkérdeztem. A személyügyi előadó csak ennyit mondott neki: Adát hagyjátok békén. Jól van ott, ahol van. Egy kissé — lejárt lemez. Dörmög, lázong, de nem kell komolyan venni.

Ada különösen nézhetett a szakszervezeti titkárra, mert az sietve hozzátette:

— A világért sem azért mondom ezt, mintha nekem is ez volna a véleményem, ha egyáltalán fontos a tanár úrnak, mit tartanak róla a lakótársak. Én rokonszenvesnek találom önt, ezért is szólok. Ha gondolja, járjon utána, kutassa ki. Higgye el, mai életünkben is van elég hiba, kicsinyesség és apró intrika. De érdeke, hogy leleplezze ezeket, és változtassa meg magáról az illetékesek véleményét.

Ada megköszönte az őszinte, becsületes szavakat, de semmit nem fűzött hozzá. Persze fájt neki, amit hallott, mert ez alap nélküli félreértés vagy tudatos kártevés volt. El is határozta, hogy utánajár. Napokig töprengett, hova, kihez forduljon. Ha a megyei kádereshez megy, talán semmit sem tud meg. Kellemetlenségbe keverheti informátorait. Végül az igazgatójához fordult, de az sem tudott semmit.

Pár hétig így rágódott, végül abbahagyta a kutatást.

De elhallgatott. Zárkózott lett, s kollégái, akikkel eddig közlékeny volt, nem tudták mire vélni a pálfordulást. Ada Sándor elhallgatott. Néha még titokzatosan mosolygott egy-egy érdekesebb hír hallatára, de nem volt róla véleménye, vagy talán volt, de ezt nem tudta meg senki. Bezárkózott.

ÁLLT MEGGYÖKEREZETT LÁBBAL a torzói között hosszú ideig. Mint villanás, futottak át szeme előtt azoknak a kísérleteinek a képei, amelyekkel az idejövetele utáni két-három évben megpróbálkozott. Egyszer egyik plakettjét el is fogadták a megyei kiállításra, de aztán nagy megdöbbenésére — anélkül, hogy vele közölték volna — az utolsó pillanatban mégis kiemelték a művet. Igaz, ő maga is elégedetlen volt ezzel is, a többivel is, mert nem ment neki az alkotás negyvenöt óta.

Aztán lassan megfordult, kilépett a szűk kis helyiségből, becsukta maga mögött az ajtót, öntudatlan mozdulattal egyszer rá is fordította a kulcsot, s visszament a szobába.

Bölény... Vége hát? Öreg visszavonhatatlanul. Az élet az ő számára már csak csalódást tartogat.

De hiszen gondolatai, tervei, vágyai, törekvései támadnak, fojtogatják, nyugtalanítják. Csak hallgat. Alvajáró.

Mi lenne, ha egyszer a Bölény megmozdulna, megrázkódna és elüvöltené magát?

2.

FÉL ÖTKOR KEZDŐDÖTT a nevelési értekezlet. A kartársak nagyon pontosak voltak. Hol van már az az idő, amikor a tanár félkor bement az órára, feleltetett két-három tanulót, s feladta a következő leckét! Legjobb esetben öt percig magyarázott is, hogy a »bunkók« is megértsék. »Nekem aztán ne mondja senki, hogy nem érti! Elmagyaráztam, a te dolgod, hogy megtanuld.« Hát ez a világ régen elmúlt, az is lehet, hogy azelőtt sem volt minden iskolában így, de az is meglehet, hogy ma sem minden iskolában folyik olyan példás fegyelemmel a tanári munka, mint ebben.

Pontosság dolgában nem volt hát hiba. Amint a csengő megszólalt, pillanatok alatt kiürült a tanári. Úgy látszott, az órákon is kitűnő munka folyt. S jó híre is volt az intézetnek. Legalább is voltak, akik erről hallottak.

De a tanári szobába belépve megváltozott a légkör. Itt egyének éltek, akiket a mindennapi munka azonosságán, hasonlóságán kívül nem sok fűzött össze. Két-három fiatalabb ember rendszeres vitát rendezett a sportújsag hírein, eredményein, ketten minden szabad pillanatukban sakkoztak, egy negyven körüli nagyon rövidlátó matematikus szenvedélyes horgász volt, s évek óta agitálta a tanárokat erre a nemes sportra. Pontos statisztikával szolgált arról, hogy ha minden magyar közép- és általános iskolában csak egyetlen új horgász is jelentkezne, a horgászok száma éppen elérné azt a számot, aminek alapján a miniszteri rendelet szerint sportszövetséggé válnának. S hogy ez mit jelentene, azt könnyű megérteni, ha — kedves kartársak — meggondoljuk, hogy például a tekézők, akik...

Huszonhárman voltak, köztük négy nő. Három fiatal, kezdő kartársnő, akik a fiúiskolában szinte vértizzadva küzdöttek természetes nehézségeikkel. A negyedik egy egyetemi tanár negyven éves özvegye, akit — egyedül őt — nem lehetett ránevelni a pontosságra. Valahogy még most is a méltóságos asszonyt szerette volna megjátszani, tanítást is csak azért vállalt férje hirtelen halála után, mert három iskolás fia volt, s ezeket fel kellett nevelnie. Beszélhetett, könyöröghetett, majd fenyegetőzhetett az igazgató, sorozatosan

és következetesen tíz percet késett mindenünnen, ahol kötelessége volt megjelenni, de ugyanennyit a színházból és templomból is.

Ma is pontosan megjöttek a kartársak, mind a huszonketten, a fentemlített méltóságos asszony a szokott tíz perc késéssel, amikor az adminisztrátor már a rendeleteket ismertette.

A rendeletek felolvasása különös része az értekezleteknek. Ilyenkor még folynak a ceruzafaragások, Vajda kartárs, aki gyomorbajos, és három óránkint ennie kell, alig hallhatóan még a kekszét ropogtatja, Simon tanár úr rendezi a fiókját, és az orosz szakos fiatal kartársnő — dugiban — a három utolsó dolgozatot javítja. Az igazgató, aki nagyon komoly ember, most még nem veszi észre ezeket a — kilengéseket, mert hát a rendeletek ismertetése tulajdonképpen nem is tartozik még szorosan magához a nevelési értekezlethez. A rendeletek különben megtalálhatók a Közlönyben, akire tartozik adandó alkalommal majd elolvassa... Hajdú András lesz a mai értekezlet főelőadója, úgynevezett vitaelőadást tart, ismerteti az iskola fegyelmi állapotát jelen helyzetében, feltárja a hiányosságokat, s — az igazgatóság külön, nyomatékos utasítása alapján a vele előzetes megvitatás szerint — a nevelők ilyenirányú munkásságának bírálatát is adja. Az értekezlet ilyen tartalmáról kettejükön kívül senki sem tudott. Kísérlet volt ez, teljesen új dolog ebben az iskolában, s az igazgató érthető várakozással tekintett a dolgok elé.

Hajdú András azokat a papiroslapokat rendezgette, rakosgatta a rendeletek ismertetése idején, amelyekből félig kötött, félig szabadelőadását megtartja.

Csendben nyílott az ajtó, bűbájos mosollyal belibbent rajta az örökké feketében járó özvegy, egy zárdafőnöknő szelídségével és alázatával a helyére sietett, leült, és ettől kezdve végtelen figyelemmel vett részt a gyűlésen. Egyetlen szót, mondatot el nem vesztett, de egyetlen kérdéshez sem szólt hozzá soha, kivéve, ha az ő személyéről volt szó. De ekkor aztán bátor volt és harcias, mint egy anyatigris... Az igazgató összerezzent az özvegy megjelenésére, elvörösödött, elővette zsebkendőjét, és levett szemüvegét törölgette, mintha nem látná, a méltóságos asszony már megint tíz percet...

Ada Sándor a nagy T-alakú asztal rövidebb szárának egyik végén ült. Most nagyon nyugodt volt. Nem kizárt, hogy ma beszélni fog, kiönti a lelkét, hadd lássák ezek a fiatalok... Mert az ötvenkilenc éves Bréznik »tatán« kívül, aki ábrázoló geometriát és korábban rajzott tanított, mindnyájan fiatalabbak nála. Gyerek szinte a fele. Mit tudja ez, mi van egy ilyen élet mögött! Mit rejt magában a félszázad! Az 1905-ös forradalom idején ő már élt; gimnazista volt, amikor a férfiak csukaszürkébe öltözve azzal búcsúztak ősszel asszonyaiktól és gyermekeiktől, hogy: »Ne féljetek, mire lehull a hó, visszajövünk!«... Ő, de kevesen jöttek vissza, s a megjöttek is, mikor; s ki félkarral, ki félszemmel... Hetedikes volt, amikor az őszirózsás forradalom kitört, s még ugyanebben a tanévben ő is ott volt, amikor tavasszal Kun Béla szónokolt a piactéren meg Szamuelly Tibor. Nagy idők voltak. A dunántúli városka vasútállomásának közelében állott, amikor a román megszálló csapatok bevonultak, Devecserig mentek... Az ő városukban vörös parancsnokság volt, Siófokon meg egy másik úr készülődött a vérfürdőre. Ő, jól emlékszik arra az éjszakára is, amikor Pálinkás Géza bácsi másodmagával gyalog nekiindult Füred felé. Mit tudta ő akkor, hogy hova mennek! Ő meg Pálinkás néni kikísérték a város végéig, a vízművekig. Ott búcsúztak. Örökre. Nem is látták őket többet. Lebuktak a siófoki piactéren. Sosem lehetett meg-

tudni, megbízásukat vajjon teljesítették-e vagy sem. Csak évekkel később suttogtak róla, hogy a Sión-túli fenyveserdőben kapálták rájuk a földet, akár azokra is, akiket stráfkocsin vittek Füredig, onnan meg hajón át Siófokra... Aztán a megboldogult Géza bácsi hagyatéka szerint — aki gépmester volt a Wirth-féle nyomdában — Pestre került a bölcsészetre, s mert az özvegy nem tudta tovább támogatni, önmaga tartotta fönn magát. Micsoda évek!...

Amikor idáig jutott múltja képsorozatának rendezésében, az igazgató emelt hangja rezzentette össze. A rendeletek ismertetése végetért, következett Hajdú kartárs.

— Kartársaim — mondotta Hajdú előadása folyamán —, a mi testületünkben is a legtöbb nevelő nem helyesen közeledik az ifjúsághoz. Állítom, határozottan állítom, túlzott és nem egészséges az a szigor, kérném, amit egyesek alkalmaznak. Örökké akadályokat állítanak a tanulók elé. S azok nem tudják, mit miért. Tilos, tilos, tilos, ezt harsogják itt sokan, teremben, folyosón, udvaron. Maholnap elég, ha egy tanár cipője végigkopog a folyosó kövén, már a falak is ezt kiabálják: tilos, tilos, tilos!... Egészséges ez? Korántsem! Sőt egyenesen káros! Bolgár, Nagy, Pallós és a többi kartárs úgynevezett »vasfegyelme« nem vas, hanem — *vak!* Vak, kérném, akárhogyan nézzük is. A szótáruk ilyen sematikus szólamokkal van tele: »*ezt* nem szabad, *azt* nem szabad!«, s ha valaki mégis megteszi: »viseli a következményeit!«, jön az osztályfőnöki megrovás, az igazgatói megrovás, ennyedik meg ennyedik fegyelmi büntetés, satöbbi, satöbbi. Mert se szeri, se száma ezeknek. Ne tedd ezt, ne tedd azt! Örökösen ne és ne!... Hát ezt egyetlen önérzetes ifjú sem tudja elviselni. Nem is volna ifjú, ha bírná. Mi lesz ezekkel a zsandárfegyelem alatt álló gyerekekkel? Gerinctelenekké válnak előbb vagy utóbb, megfosztjuk őket a kezdeményezés, az egyéni szabadság érzésétől... Vagy megátalkodottan makacsokká válnak... Kérném, ezek a kartársak az elvakult laktanyamódszer hívei. S ez nagy baj. Sajnálom azt az ifjúságot, amelynek kibomló egyéniségét egy ilyen téves úton haladó testület erőszakkal elfojtja... Persze a fegyelem megszépíti a közösséget, vallom én is. Fegyelemre tehát szükség van. De az önkéntes és öntudatos fegyelemre! Ennek az útja hosszadalmas. A kartársak türelmetlenek, főleg az idősebbek egy része. Attól félnek talán, hogy nekik már nem lesz idejük ezt kialakítani? Nem baj. Majd kialakítjuk mi, a fiatalabbak... De van aztán egy másik hibás gyakorlat is nálunk. Nem birok velük, hát nem is veszem észre, mit csinálnak. Kényelmes, de vétkes álláspont. Szemet húnynak a hibákon. Jól megy itt minden, áltatják magukat, s elhallgatják még egymás előtt is, hogy óráikon fegyelmezetlenség fegyelmezetlenségre halmozódik, s mivel nincs erejük és módszerük a helyzet megváltoztatására, beletörődnek... Ebbe a mindent tűrő csoportba tartoznak a nőkartársak, Vincze Béla, de főleg Ada kartárs. Ő azelőtt más volt, a laktanyafegyelem híve, de ma beleesett ebbe a fatalizmusba, s neki ugyan mindegy, a fején áll-e a világ vagy sem...

A testület tagjai mocorogni kezdtek. Hajdut ez cseppet sem zavarta. Végigvette az egyes osztályokat, és könyörtelenül felsorakoztatta — egy ügyész élességével és egy bankpénztáros pendánsságával, pontosságával, hol mi a hiba.

— Kedves kartársak — emelte fel a hangját a fiatalember —, engedjék meg, hogy most magamról beszéljek. Amit én csinálok. S amivel sikert érek el. Én nem kiabálok, de nem is törődöm bele az anarchiába. Én megkeresem a csomó végét. Mert egy-egy osztály egy-egy gombolyag fonalhoz hasonlítható. Kérném, a gombolyag össze van kuszálva. Nem könnyű megtalálni a végét. De

ha ez megvan, akkor még mindig csak a kezdet kezdetén vagyunk. Mert össze van, mondottam, kuszálva. Ha erős kézzel, erőszakkal kapkodok hozzá, megfeszülnek a csomók; ha viszont ráhagyom, a gombolyag örökre összegubancolódott marad. Megkeresem a végét s egyenkint a bogokat, és a fonalat óvatosan átbújtatom a csomón, vagyis kioldom. Kérném, ehhez türelem kell és szeretet. Bennem, kartársaim, megvan ez a türelem és szeretet. De azt hiszem, nem is nevelő, akiben ez nincs meg. Bennünk mind a huszonhármónkban megvan. De nem engedjük érvényesülni. Hagyjuk, hogy az unalom vagy a türelmetlenség eluralkodjon rajtunk. S akkor vége a gombolyagnak... Mondottam, türelem és szeretet... Én, kérném, a gyengéjük irányából közelítettem az osztályomhoz. Moziba szerettek járni? Elmegyünk a moziba! Sportoltok? Én is szeretek futballozni! Hát még kézilabdázni!. Vasárnap délután együtt izgultunk a Zalka Máté által rendezett országos salakpálya motorversenyen. Összemértük az erőnket a III. b. atlétáival. Mondhatom, szoros verseny volt... Vagy, kérném, jöttek ilyen ötletekkel, hogy népi tánccsoportot akarnak létesíteni. Tyű, ehhez értek ám csak! Nem sokból áll felidéznem, hogy tíz éve Szarvason a gimnázium tánccsoportjában én is szerepeltem. Persze, hogy nem felejt el az ember, a jó — tanár tíz év alatt táncolni! Lett tánccsoport... Kartársak, mondottam, megy ez, szinte ijesztően simán is. Az ifjúság a nyakamon lóg, alig lehet őket levakarni magamról. Így megy ez egy ideig. Olyanná vált az ifjúság, mint a méhkas. A második lépés az volt, hogy észrevétlenül apró feltételek, feladatok párosultak kívánságaik teljesítéséhez. Egyesek — a gyengék — megijedtek, oldaltléptek, a várakozás álláspontját foglalták el. Igen ám, de kimaradtak volna az iskola kupamérkőzésein a csapatból. Az osztályközösség átsegítette ezeket a fiúkat a nehézségeiken. S játszottak a válogatottban, megjavult az iskolai magatartásuk, és tanultak is... Nem kiabálok, nem dühöngök, nem toporzékolok. Nem emésztem magam. Vidám vagyok, s vidámak a növendékek is. Hol van az megírva, kérném, hogy a tanárnak mennydörgő-Jupiternek kell lennie? Az ember idegrendszere, egészsége drágább annál, hogy... Az én eszményem tehát az önkéntes és tudatos fegyelem...

Így agitált egyre élesebben s néha határozottan gúnyosan is Ada Sándorral szemben a fiatal ember. A Bölény szorgalmasan jegyzett. Egy-egy szó, mindig az élesebb, megütötte a fülét, s azt már irta is. No, majd ő megfelel ennek a fantaszta titánnak. Most végre a nyitjára jött, mitől szelesedtek meg ezek a fiúk. S hogy miért kérdezte meg a II. b. legrosszabb tanulója, a hórihorgas Sramek a múlt héten tőle nevető arccal, kihívó hangon: »A tanár úrnak nem volna kedve délután focizni?«... Micsoda impertinencia! Hát már erre is rávetemedtek ezek a neveletlen fickók? Hogy gúnyolják ilyesmivel idősebb tanáraikat?! Hallatlan!... Hát ez az oka, így adnak alájuk lovat a — tanárok maguk! Egyes tanárok!

Belemélyedt gondolataiba. Mint mindig, ha elfutotta a méreg, most is vörös lett, a nyakát feszítette, duzzasztotta a vér. Nem hallott, nem látott ilyenkor, s egy ideig most is kihullott a füléből az előadó szava. Hosszabb idő vagy csak pár perc telt el közben, nem tudja, de valahogy olyasmire eszmélt újra, hogy Hajdú András most már nem a tanulókról beszél, hanem, ni csak, a tanárokról! Úgy, úgy, egyenkint a tanárokról! Csak nem fognak leckét kapni ettől az úgyszólván — kezdő tanártól, ők, a sokéves tanári múlttal, a tapasztalatok tárházával rendelkezők?...: De igen, jól hallja, kritika ez. Éspedig nem is akármilyen. Vág, mint a korbács, durva, mint a pokróc, meggondolatlan és elsietett, akár ennek a fiatalembernek sok más megnyilvánulása. Mi történik itt?

Hát idejutottunk?... S vajon tudott-e erről az igazgató? Tudott és mégsem szólt? Hogy lehet ez?...

Hajdú András pedig szinte a többiek egyöntetű megdöbbenése közben nyugodtan folytatta bírálatát. Az igazgató bal keze hüvelyk és középső ujjával sűrűn igazgatta szemüvegét, pedig az nem akart lecsúszni. S közben élesen figyelte, miként váltanak a színek: pirosság és sápadtság az egyes tanárai arcán. Nagy vizsga ez a mai nap. Ismerte Hajdú szövegét, hiszen tegnap délután két órát meditáltak a kész kéziraton, s most így hallva is csak azt mondhatja, találó és igaz minden szó, ami benne van. Nem sért, nem is sérthet senkit, aki ismeri önmagát és felül tud emelkedni a kicsinyességen. De mégis nehezen várta, hogyan fogadják. Külön aggodalommal figyelte Ada Sándort, mert hiszen ő szemmelláthatóan igen megrendült volt. Talán lecsillapszik még az alatt az idő alatt, ameddig az előadás eltart. De ha nem, ám legyen. Az éles elvi harcból csak jó sülhet ki: tisztázódás, a meztelen igazság... Ada Sándorra nagyon ráfér egy kis tisztító izgalom. Az igazgató igen sokra tartotta ennek a tanárnak tudását, gazdag tapasztalatait, módszeres eljárásait, de azért aggódott is érte az utolsó évben. Azt is látta, hogy egyre jobban valami jégpáncél alakul ki Ada és Hajdú között, aminek okát nem tudja adni Hajdú. Ha meg Adával próbált beszélni, csak kitérő félmondatokat tudott kivenni belőle, semmi mást. Azt nem akarta soha elismerni, hogy van vele valami, hogy igenis megváltozott, nem az, aki még tavaly vagy kétéve is volt. Nem, ő ilyen, ilyen az — »alaptermészete«, mindig is ilyen emberkerülő volt, kedvetlen, fáradt... Csak ennyit vallott, többet nem... Most majd talán megnyilatkozik, ha találva érzi magát.

— ... Külön kell szólnom Ada Sándor kartársunkról... Nagyon kérem, türelemmel hallgassa végig egy hozzá képest gyerekember véleményét. Mert ő aztán tipikus eset...

Ada megrázkódott: tipikus eset! Ó, meddig élsz még vissza a türelmünkkel, te ifjú titán, te orrhangú — majom?!...

— ... Amint tudják, hozzám bizalmasak a tanulók. Őszintén megmondják, amit gondolnak, éreznek. Ada kartárs koránt sem áll olyan tiszteletben tanítványai előtt, mint ahogy azt tudása, tapasztalatai, de márcsak kora miatt is elvárni lehetne. Ő is a — beletörődők szektájához tartozik... Kérem Ada kartársat, próbáljon engem végighallgatni. Én is meghallgatom majd a válaszát. Amit mondok, az én véleményem, de biztos vagyok benne, hogy tényeken alapuló vélemény... Nem tudom, a kartárs korábban, fiatalabb korában, a régi állomáshelyén milyen pedagógiai elveket vallott, de mostanában hullámzók az elvei. A korábbi kaszárnyamódszerről egyszerre visszaesett arra az álláspontra, ami a beletörődéssel egyenlő. De megjavította-e ez az álláspont óráinak fegyelmét? Korántsem. Zaj szűrődik ki a tanteremből. Én ilyen légkörben nem tudnék dolgozni. Inkább... inkább...

Itt megakadt. Úgy látszik, itt Hajdú András — improvizált, nem a leírt szöveget olvasta, mert nem tudta befejezni a mondatát. De aztán belenézett a kéziratba, és folytatta.

— Így lassan aláássa nemcsak a saját, de más kartársai tekintélyét is. Így nem lehet dolgozni! Így nem lehet termelő munkát végezni! Így nem lehet szocialista iskolában tanítani!...

Hogy még mit mondott, abból Ada nem sokat értett. A szivére nyomás nehezedett, egyszerre céltalannak találta, hogy itt ül. Minek mindez, ha így vélekednek róla, ha ennyire becsülik huszonnyolc év után a munkáját?

A fali ingaóra hatot ütött. Mintha kiszámította volna, szinte pontosan ugyanebben a percben Hajdú András befejezte az előadását. Egyetlen pillanatig csend volt, aztán egyszerre mocorgás, mozgolódás indult. Fábry Géza cigarettára gyújtott, szomszédját is megkínálta, két egymás mellett ülő nő összesúgott, az adminisztrátor az igazgatóhoz fordult. Halk beszélgetés kezdődött itt is, ott is, csupán csak két ember ült meredten, egyedül, némán, de egymásra sem tekintve, Hajdú és Ada. Némelyek jegyzetet készítettek, papirosuk fölé hajoltak.

Így telhetett el egy perc. A ház előtt, a tanácskozó sarokterem ablaka alatt villamos dübörgött el, a gyakorlott fül azt is megállapíthatta, melyik irányból jön, s merre megy. Ez a kettes kocsi, és Ada a kocsi útját követve gondolatban eljutott Soós Máriához. Még talán mosolygott is, hogy éppen itt, éppen most merült föl benne az írónő képe. Két hét óta, hogy együtt utaztak, nem találkozott vele, s most egyszerre hiányát érezte. Jó volna, ha itt ülne mellette, és nyílt, tiszta homlokába tekinthetne...

Most az igazgató halk hangja rezzentette össze.

— Kartársak, megköszönöm Hajdú kartárs igen tartalmas és lelkiismeretes munkára valló elemzését. Azt hiszem, ez olyan előadás volt, amely bőven vált ki észrevételeket az érdekeltekből, tehát mindnyájunkból. Mielőtt a vitát megnyitnánk, csak még annyit, hogy nekem nagyon tetszett Hajdú kartárs fejtegetésének nemcsak új tartalma, hanem új hangja is. Előbbre lépni és munkánkat megjavítani gyökeresen csak úgy tudjuk, ha elgondolkozunk a hallottakon. Hajdú kartárs bíráló szavai építők. Tudom, hogy a kartársak is hasonló módon fognak vélekedni... A vitát ezzel megnyitom...

Csak egy pillanatig követte mozdulatlanság az igazgató utolsó szavait, aztán egyszerre három kéz emelkedett fel. Az igazgató körülnézett, majd így szólt:

— Elsőnek... Ada kartársunké a szó...

A BÖLÉNY FÖLÁLLT, és így beszélt.

— Kedves tanártársaim...

Az arcok mind rátapadtak, szinte ki-ki elfeledte saját keserűségét, őt nézte huszonkét szempár. Hiszen nagy dolog, hogy Ada Sándor, a mind hallgatagabb, csendes, magának élő öreg tanár egyszerre megszólal. Kovács Imrének és Hajdúnak most ez jutott eszébe: Bölény. Kovács szinte megrettent, ahogy ülve felnézett a magásba nyúló, száznyolcvan centiméteres Bölény elszánt, keserű, markáns arcára. Nem lehetett csúnya férfi valaha, most is rendkívül megkapó ez az arc, s aki rápillant, ottfelejti a szemét. Nem szép, de hatalmas fej és hatalmas arc. Haja, amely szőke, most is dús, s csak kétoldalt kezd fehéredni. Domború homloka alatt elég távolülő a szeme, szürkéskék, nagy, nyílt szem ez, amelyben kérdezés és befelétekintés egyszerre benne ül. Járomcsontjai elég távol állanak egymástól, orra kissé meghajlott, szája elég nagy, de nem széles. Arca borotvált. Mozdulatai lassúak, kimértek, meggondoltak, lépése puha, de hosszú. A keze szinte külön élt ennek az embernek, ha hallgatott; ha meg beszélt, mozdulatai kétszeres erővel támasztották alá mondatai tartalmát. Mosolyogni ritkán látták, hacsak azt az ironikus mosolyt nem számítjuk annak, amivel nem fukarkodott. De ennek is az éle legtöbbször befelé fordult, mint a bumeráng, mások ellen nem irányult, másokat sosem szokott megbántani... Kovács is, de a többiek is most úgy találták, hogy új ember jelenik meg Ada Sándor álarcában. Hangja egyre keményebbé vált, a végén dübörgött. A más-

kor finom mozgású keze most ökölbe szorult, és hadonászott. A maskor halvány arcot a beszéd alatt állandó pír terítette be indulata jeléül. Kovács Imre úgy találta, hogy félelmetes most ez az ember.

— Valamikor én is voltam fiatal. Úgy hallgatták a számról a szót nemzedékek, mint a hivő ember az igét. Az ujjam köré csavartam őket, Hajdu kartárs — emelte fel a hangját —; az újjam köré, mint most te és a magadfajta fiatal tanárok!... Az ember nem születik öregen, a legtöbb ember nem születik öregen, de mind megöregedhet... Hajdú kartársam, ha szabad így mondanom, megleckéztetett bennünket. Különösen az öregeket, de legkivált engem. Ezt megértettem, Hajdú kartárs, nagyon is meg... Ne, ne szólj bele!... Lehet, hogy majd kérdéseket fogok feltenni neked, majd arra felelj, ha tudsz!... Megkaptam a magamét, az bizonyos...

— De kartársam — szólt közbe csillapítóan az igazgató —, nem szabad ennyire megsértődni az őszinte szón. Hajdú kartárs...

— Nagyon szeretném, ha meghallgatnának. Én ritkán szoktam szólni, tudják jól, de most nem kérem, hogy akár az elnöklő igazgató is megnyugtatni próbáljon. Csordultig megteltem mondanivalóval, s elvégre egyszer én is megmondhatom az igazat. Az igazat, kartársak! Az igazság... Ha szabad így mondanom, csodálatos szó. Mindenki a magáéban hisz, s ezek az igazságok annyi arcúak, ahány szögből nézzük őket. Nincsenek abszolút igazságok, eszmények, erkölcsi normák, ahány társadalom, rend, osztály, annyiféle az igazság. Ennek a huszonhárom embernek itt huszonháromféle igazsága van, minde nagyon igaz, s mind a tűzbe menne érte. Hallották a Hajdú-féle igazságot. A magam részéről visszautasítom!...

Szinte felszisszentek erre az éles fordulatra. Ki várta volna, hogy ez a begubózott ember ilyesmire képes? Egyesek egymásra tekintettek ijedt arccal, mások hirtelen fölrántották a tekintetüket a beszélőre, megcsodálták merészségét, bátorságát, kissé irigyelték is. Ki ez az Ada Sándor, aki itt forgolódik közöttük hét éve, s csak most látják, ilyen hangja is van? Ismét másokat úgy izgatott fel ez a hang, hogy ők is hasonlóra készültek. Már keresgélték és ízlelték a kifejezéseket, amikkel ők rukkolnak elő, ha rájuk kerül a sor. De voltak tekintetek, amelyekből az együttérzés, a teljes helyeslés sütött ki, kettő-három ilyen volt, de volt. Felbolydult a méhkas. Ki bolyditotta föl, Hajdú vagy Ada? Mindegy, Viharszag pörkölte a levegőt.

Hanem ekkor — váratlanul — épen Ada vált a legnyugodtabbá. Óriási erőfeszítésébe került, de legyűrte indulatát. S a hangja, amelyen újra szólt, mélyebb, emberibb, rokonszenvesebb volt. Igazi bölcs szava.

— Igen... kedves barátaim... az ember nem öregnek születik, de megöregszik. Ha most húsz-huszonöt évvel előre lehetne látnunk, talán Hajdú kartárs ülne itt a helyemen a — vádlottak padján... Kedves Hajdú András, tudod is te, mi voltam én negyedszázaddal ezelőtt, s mi leszel te annyi idő múlva! Nem állítom, hogy ez törvényszerű, de azt igen, hogy fiatal tanár korombar — a magam módján — más viszonyok között én is forradalmár voltam. De az ám!... Oda-odacsaptam az asztalra, hogy táncoltak a poharak. Hej, de nagy idők voltak! A Falvay Géza meg a Baltay János csak úgy nyitották a szemüket: Mit akar ez a nyálas kis kezdő?... Pedig én nagyot akartam, akár most te... Most már látom, hogy nekik volt igazuk. Persze az öregeken kívül én is meghódítottam mindenkit, de legfőképp a diákságot. Hajdú András, én is az ujjam köré csavartam az ifjúságot a szó legjobb értelmében. Eljöttek volna utánam a pokolba is. Nem volt énnekem panaszom rájuk soha... De az ifjú-

ság is volt! Nem olyan, mint ez a mai. Mentünk játszani, szórakozni. Micsoda önképzőköri életet teremtettem!... És a diákság ennek a nevelésnek a hatására *egész magatartásában,* erre figyelj, Hajdú kartárs, *egész magatartásában* nevelődött! Igaz, akkor erkölcsi normákat ismertek, ma meg csak beszélünk róluk. A mai ifjúsággal mintha elszaladt volna a ló. Ideig-óráig talán gátat tud neki vetni egy-egy Hajdú András, de ez kétes értékű eredmény. A kezdetben hangoztatott jelszókat félreértették, a szabadság szót szabadosságnak magyarázták. Azt képzelték, hogy ezentúl az iskola úgy forog majd, ahogy ők akarják. Igaz, elmúlt már az az idő, amikor nem is minden alap nélkül lehetett nyíltan hangoztatni, hogy az ifjúság fejlettebb a marxista filozófiában, mint a nevelők tízezrei, s hogy nem lehet a szocialista ifjúság nevelését azokra bízni, akik az idealista filozófiában nőttek fel, s felfogásukat annak mérgei itatják át ma is. A párt irányító szerepe akkor még nem mindenütt érvényesült, s az avangardistákban több volt az anarchizmus és a jelszó, mint a megalapozott, átgondolt tett. Az az idő — szerencsénkre — már elmúlt, s nagyon kár volna, ha egyesek, éppen a pedagógusok, fel akarnák támasztani. Hajdu kartárs — módszerében ezt a veszélyt látom, ezért utasítom vissza. Jó ilyen fontos pillanatokban vissza-visszatekinteni a múlt tapasztalataira, s tanulni belőlük. Eszembe jut 1947-ből Boros Tibor hetedikes, akit az avangardista világ odaültetett a valóban régi világból idecsöppentett hatvankét éves Antoni Kornél főigazgató úr mellé. Ez a Boros Tibor többet jött-ment a főigazgatóság irodahelyiségeiben, mint a tanteremben, s az öreg főigazgató térde megremegett, ha a hetyke és felfuvalkodott fiú rányitotta az ajtót. Ő maga sietett cigarettával kínálni Boros elvtársat, akit első éves egyetemi hallgató korában aztán nemcsak az egyetemről távolítottak el negyvenkilencben, hanem a pártból is... Persze Antoni Kornél is rég a Mecsek lankáin szedi a bogarait azóta, ha ugyan még él, s ez való neki, nem más... Igen, igen, Hajdú kartárs, ezek a nehéz idők, ha szabad így mondani, elmúltak, a semmi ködbe vesztek, az acél salakjai voltak ezek, így is kell tekinteni őket, s eszerint értékelni. És én ezt már akkor is megmondtam. Egy ügyesbajos dolgomban negyvenhét novemberében — ma is jól emlékszem —, bent jártam a főigazgatóságon, s beirányítottak a főigazgatóhoz. Akkor is bent ült nála Boros Tibor. A főigazgató biztatott, hogy mondjam csak, mi járatban vagyok. Nem, várok, amíg végeznek, majd csak négyszemközt. — De drága kartársam — tárta szét karját Antoni Kornél —, az elvtárs előtt nyugodtan beszélhet, ő a MADISZ és a párt kiküldöttje... — Igen? No, az én ügyem mindenképpen négyszemközti tárgyalást kíván... Mire a fiú dühösen és gőgösen kiment. A főigazgató elutasította a kérésem, s kimenet a folyosón az irodaigazgató a fülembe súgta: A tanár úr valamit elhibázhatott... Nem baj — válaszoltam —, majd elmúlik ez is... Igen, Hajdú kartárs, a halottakat hagyjuk aludni... Ma a tanárok akarnak dirigálni újból az iskolában, a tanulók azonban nem engedelmeskednek. Ez van, s ha megszakadunk, sem lesz egyelőre lényeges változás. Én hiszek a fejlődésben, a nevelés erejében, de vallom szilárdan bőséges tapasztalatom alapján, hogy a nevelést, az ember átalakítását nem lehet tempóban a végtelenségig fokozni. Megvan ennek, ha szabad így mondanom, a természetes forgási sebessége, s ha a fordulatszámot egyre fokozzuk, egy bizonyos ponton törés áll be. Persze, persze... a gép! De az is csak egy bizonyos pontig fokozható. Az ember pedig a legérzékenyebb, legfinomabb műszer, amely kényes is egyúttal. Nem évek, hanem évtizedek kellenének a tudatba beleivódott tartalmak lassú megváltozásához. S akkor sem mindenki képes erre. Lesznek, akik úgy halnak meg, hogy alig valamit léptek előre, mások

talán nagyobbat. Az utca, a sportélet is — éjszaka a sportklubokban, bál, professzionizmus —, a mulatók ma is mérgezik az ifjúságot. Menjenek el, kérem, kedves kartársak, egy dizőzparádéra, mit látnak! Menjenek el, mert diákjaik úgyis ott vannak! Menjenek el és lássanak! Meddig tűrjük ezt ölbetett kézzel?... Erről van szó, kartársak, semmi egyébről, s aki ez előtt lecsukja a szemét, befogja a fülét, nyugodtan tud aludni, az lehet jó szakember, biológus, nyelvész vagy kémikus, de rossz nevelő, rossz tanár!... S ha aztán nem bírjuk tovább az önmarcangolást, úgy járunk, mint én. Meg a csiga. A házába húzódik. S milyen könnyű ránkmondani, hogy pesszimisták vagyunk... Pesszimisták?... Álljunk csak meg egy pillanatra!... Egyesek talán tudják a kartársak közül, mit vesztettem el én 1944. szeptemberében. Azt is, hogy nem tartoztam soha a kizsákmányolók táborába. Árva gyerek voltam, bognár apám halála után könyörületes munkásemberek jóvoltából lettem diplomás ember. Amióta élek, a szebb, a becsületesebb életért küszködöm. Tíz éve szétnyílt a nagy függöny, a lehetőség. S ezt jól használtuk-e ki? Nem, kedves kartársaim, nem! Ha a mi területünket nézzük, mennyit tudtam volna én használni, ha valaki is hallgatott volna rám! De kinek kellett az én szavam? Hogy néha éles volt? Hát éles, mert a türelmetlenség keserűsége élesítette ki. Tíz év... Tele gyönyörű eredményekkel egyfelől, s bosszantó hibákkal másfelől. Az utóbbiak ez előzők velejárói? Tagadom! El lehetett volna és el kellett volna kerülni a legtöbbjét. De az első pillanattól kezdve mindenüvé a legrátermettebb embereket ültetni! S ahogy nőtt a nép hatalma ebben az új országban, úgy kellett volna a bizalomnak is növekednie irántunk, Adák iránt. De ez, sajnos, nem így volt... Hosszan tartana, ha példák százait sorolnám fel a mi munkaterületünkről. Ezt nem teszem. Csupán egyet említek meg, s ez egészségtelen maradvány régi életünkből: aki hatalomra jut, a paragrafusok erejével akar érvényt szerezni mindennek, ami az ő létét, nélkülözhetetlenségét igazolja. Akkor is védi s végrehajtatja a rendeletet, ha az kézzelfoghatóan hibás. Beszélünk arról, hogy alulról induljon ki minden, a nép szava kiáltson föl. Megvalósult ez?... Mert például ki hallgatott rám, mióta itt vagyok? S a végén — lázadó lettem illetékesek szemében, majdnem ellenség... Kartársaim, csoda-e, ha ilyen körülmények között... elhúzódik az ember?... Megkérdezem, van-e tovább értelme az ilyen életnek? A vakond a sötéthez szokott, de az ember nem vakond, nekünk napfény kell, különben elpusztulunk!

Megállt egy pillanatra, leejtette hatalmas fejét a mellére. Most sajnálni lehetett.

— Napfény?... Kihúnyt az én napfényem... Az én napfényem az ifjúság szeméből tűzött felém. Tompa, vak fény tekint csak rám. Hiába keresem, hiába szomjazom... Nem kellek nekik... S ti, barátaim? Mit vétettem nektek, hogy így széthúzódtok, elfordultok, ha én megjelenek? Az én szívem melegre vágyik...

— De magad körül mégis jégpáncélt építesz ki! — vágott közbe Hajdú.

— Jégpáncélt... azt mondod, Hajdú András?. Jégpáncélt... Mért nem mondtad ezt nekem előbb?...

— De azért Ada kartárs megtalálja a maga társaságát nélkülünk is! — Hirtelen irónikussá vált Hajdú hangja. — Megtalálja, akikkel kártyázni ül le egy asztalhoz...

A Bölényt taglóütéssel érték ezek a soha nem hallott szavak. Hogyan, hát figyelik, lesik, hova jár, kikkel van együtt? S nem is arra gondolt ekkor, ami pedig nagyon természetes lett volna, hogy *azt* a társaságot vizsgálja felül

gondolatban, amelyet itt kifogásolnak, hanem a személyes szabadságában, az önérzetében megsértett emberben ágaskodott a tiltakozás. Hogy lesik, kémkednek utána, figyelik vagy figyeltetik!

S ahogy meg tudta őrizni eddig a nyugalmát, úgy vesztette el most szinte varázsszóra. Lassan felemelte a fejét, körülhordozta, majd megpihentette pontosan Hajdú felé fordítva. Kék szeméből most a düh lángjai villantak elő.

— Ez a kérdés nem tartozik ide!

— Nagyon is idetartozik!

— Én meghallgattam magát, fiatal barátom, most magán a hallgatás sora!... Ne szakítson félbe! Világosan beszélt, én is így szeretnék... Hogy megértsük egymást... Ön engem ma... Nagyon jól tudom, hol kezdődik ellenem ez a — tevékenysége. Márciusban helyezték hozzánk. Az most nem tartozik ide, hogy miért hagyta ott a szakérettségis tanfolyamot...

Hajdú ingerülten felugrott, de aztán legyűrte feltörő indulatát.

— Mindenesetre szokatlan, hogy tanév közben... Idejött. Órákat kapott az én osztályomban is, az I. b.-ben. Megvallom, nem volt egészen sima az élet az osztályban. Már akkor mutatkozott ott egy rossz mag. Ezek nem tiszteltek a tanárt, és nem is dolgoztak. De lehet, hogy sikerült volna elszigetelni őket... S ekkor jött az új tanár. S vele új szellem, új levegő áramlott be a terembe. S ez nem volt szerencsés. Most már megmondhatom: elcsavarta a tanulók fejét!... Ma meghallhattuk, miféle eszközökkel dolgozott! Bevallotta, beismerte, sőt: eldicsekedett velük, ajánlotta őket!... Nem, kartársak, mindennek van határa! Erre én nem vagyok kapható! Ilyenféléket én már egypárszor végigéltem. Szerencsére eddig mindig kilábaltam belőle, most sem akarok belefulladni!... Kartársaim! Jól megértették, mit akar ez a fiatalember? Anarchiát! Merem állítani: anarchiát! Hatalmat a gyerekek kezébe, döntsenek ők, mi legyen az iskolában, s mi, akik a vezetésre vagyunk hivatva, erre tettünk esküt, mi táncoljunk, ahogy ők fütyülnek! Nem, én visszautasítom a Hajdú-tervet, mert rossz! »Ijesztően simán« megy az ő terve. Hallották? Ijesztően simán! Ne nevessenek, kérem, nagyon komoly dolog ez. Nagyon nagy itt a baj, ha ijesztően simán megy... Tánccsoportot alakít, mert egyeseknek, ha szabad ilyen triviálisan mondanom, viszket a talpa. Nos, én nem kívánok táncolni, kedves kollégám — most már folyamatosan magázta —, ezt meghagyom magának!...

Egy pillanatra mintha meglódult, megingott volna a hatalmas ember. De aztán nyomban folytatta. Most már elvesztette az uralmát magán, és szinte harsogott, csattogott a szava.

— Elég baj, hogy akad tanár, aki összeáll — futballozni a diákjaival!... Futballozni!... Én is menjek futballozni?! Úgy gondolja?! Mert az egyik impertinens... futballistája merészelt engem is... engem is invitálni! Hallják, kérem?! Menjek velük futballozni, én, Ada Sándor tanár!... Hát erre tanítjuk mi az ifjúságot?! Ilyenek kezébe lesz letéve öt-hat év múlva a haza sorsa?!... Bohócot akar csináltatni belőlünk?!... Azt érje el a híres módszerével, hogy tisztességesen viselkedjenek velünk, nevelőikkel szemben! Hogy, ha szabad így mondanom, ne — röhögjenek a hátunk mögött, s maholnap talán már a szemünkbe is! Ezt érje el, Hajdú kartárs! Hogy emberszámba vegyenek minket, és ne gúnyoljanak, csúfoljanak! Hogy ne adjanak gúnyneveket!... Hát bölény vagyok én?! Kérdezem, bölény vagyok én?! Magától kérdezem, Hajdú András!... Miért nem felel?! Bölény vagyok én?!...

Innen-onnan visszafojtott kuncogás neszei ütöttek a fülébe. Ez még jobban felbőszítette. Vérben forgó szemmel tekintgetett emberről emberre.

— Kinevetnek?!... Maguk is kinevetnek?!... Maguknak talán nincs csúfnevük, azt hiszik?! Van! Vagy ha még nincs, idő kérdése! Csámpásnak és Malac-pofának nevezik majd el magukat!....

— De kérem, Ada kartárs, csillapodjék!

— Hagyjon beszélni, igazgató kartárs!... Lássák meg mindnyájan, mi vár magukra, ha ez a Hajdú-féle szellem...

Hajdu felugrott, és az asztalra ütött.

— Ne tovább!... Eddig tűrtem, amit össze-vissza beszél, de most megálljt mondok!

— Maga engem nem állít meg! Jogom van beszélni, jogom, érti?!... És majd a többiek is a szemébe vágják magának a magukét, ha van gerincük!...

Szinte foszforeszkált a levegő attól a feszültségtől, amit ennek az uralmavesztett embernek a kitörése okozott. Az utolsó mondat egyenesen bombaként robbant. Ha van gerincük?! Többen felálltak, elhagyták a helyüket.

Ada folytatta.

— Most beszéljen, Kovács kartársnő, ne akkor, amikor nincs itt az igazgató meg Hajdú tanár úr!

A megszólított lángvörös lett, és éles, kissé sipító hangon hadarva válaszolt.

— Nekem nincs semmi mondanivalóm! Nekem nincs semmi bajom sem az igazgatómmal, sem Hajdú kartársunkkal...

Ada véres szemmel ámult el ezen.

— Nincs?!... Na, tudtam!... Tudtam!... — Aztán a terem másik oldalára nézett. — És te, Varjas Géza? Te is hallgatsz? Lenyelted, amit kaptál?... Meg Rozner Pál!... Hallgattok?... Hát gyávák, meghunyászkodók voltatok mindig. Jól ismertelek meg benneteket!... Egerekből nem lesznek oroszlánok...

Erre aztán kitört a vihar. Az igazgató a csengőt rázta, többen Bölényhez léptek, s egyszerre öten-hatan is beszéltek. A hangzavarból csak időnkint vált érthetővé egy-egy élesebb mondat vagy mondatfoszlány.

— Megőrültél?!

— Hagyja abba, kérem, ne sértegessen bennünket!

— Na, most aztán kibújt a szeg a zsákjából!...

— Hát bölény, igenis, bölény vagy, Ada Sándor! Találó rád ez a név, akárki adta is...

És Bölény úgy állott ennek a zuhatagnak a közepén, mint a... Recsegett a fülébe a sok ismerős, és most mégis elváltozott, idegenné és főleg ellenségessé torzult hang. Két tucat patkány rágja a Bölény lábikráját, mérgezett nyilakat lődöznek feléje, tépik, marcangolják, s meg is ölik, ha hagyja magát. S mindezt miért? Mert ez egyszer — igaz, indulatosan — megmondta, a szemükbe vágta a meztelen igazságot. Most hát gonosz, és pusztulnia kell.

Arcok, torzult szájak, lobogó hajak, hadonászó karok cséphadarói támadták közvetlen közelről.

Vége van. Felégette a hidat. Süllyed.

Mind ellene fordultak.

A gyomra kavargott, nagyokat nyelt, nehogy hánynia kelljen. Közben azért ő is odavágott még egy-egy indulatos mondatot, de csak úgy ösztönösen, s hogy mit, azt nem látta át, nem is hallotta.

A rosszullét köde környékezte. Beburkolta valami sűrű közegbe, fojtogatta a torkát, és csípte szemét a füst.

Újra megtántorodott. A fejét vaspánt feszítette. Utat erőszakolt magának hatalmas karjával, és megindult.

Aztán friss, hűvös levegő csapta orron. A folyosón ment. Valaki tán meg akarta állítani, vissza akarta tartani, a karját rángatta, de hiába. Ő erős volt. Bölény volt...

Leért a lépcsőn. A csapóajtót a lábával lódította meg. A nagy tölgyfakapu kilincsére nehezen talált rá. Már egészen sötét volt.

Kilépett. Égtek a villanyok, és sűrű, aprószemű eső szitált. Hamar belepte a fejét. Odanyúlt, ekkor eszmélt rá, hogy kalap nélkül van. A nehéz tölgyfakapu csapódását csak most fogta föl a tudata.

Indult hazafelé végtelen indulattal és szomorúsággal egyben. Mintha leszakítottak volna a húsából egy darabot, olyan eleven volt benne a fájdalom. A lelkével és testével egyformán érezte.

Most igazán kivetett vad volt, hatalmas, sajgótestű Bölény.

3.

AHOGY ELHAGYTA AZ ISKOLAÉPÜLETET, még gyorsan rángatta a lábába szaladt izgalom, de ahogy eltávolodott tőle, úgy lassult fokozatosan a türelmetlen sietés.

Október huszonharmadika volt. Ezen a délutánon lett ősz, hiszen eddig egész hónapban, három héten keresztül szinte egy szem eső sem hullott, s a szeptember végi hűvös, esős idő után ragyogó, napfényes napok követték egymást. S ennek lett vége a mai délutánon.

Egyszerre belesüppedt a város az elmúlásba. A zörgő falevelek lucskosan tocsogtak a járókelők talpa alatt, esernyővel vagy behúzott nyakkal siettek fedél alá.

A hideg zuhany lehűtötte az ő fejét is, s fokozatosan lecsillapultak idegei. Szeme előtt ugyan még ott ugráltak a tanácsterem szörnyű képei, a handabandázó karok, indulattól eltorzult arcok, kidülledt szemek, a fülében még sokáig hallotta a meggondolatlanul odavágott szófoszlányokat, amelyeknek talán nem is volt más céljuk, mint hogy sértsenek, bántsanak. De már kissé kívülről, eltávolodva, a harmadik ember szemével, fülével fogta föl a hangokat, mozgásokat. Őt magát is látta a gomolyag közepén, és hirtelen megdöbbent. Meg is állt valahol a körúton egy hirdetőoszlop árnyékában. Ejnye, ez ő lett volna? Lehetetlen. Ő, tudott ő harcolni, verekedni is — ha éppen arra volt szükség — a korábbi évtizedekben, de az azért mégis más volt. Elvi harc az igazságért. De ez? Ez tele volt emberi indulattal, kicsinyességgel, amely szúrt, mart, amelyben nem működött a fék. Talán az évek alatt összesűrűsödött elégedetlensége keresett szelepet. Talán ártatlan embereket is bántott. Ha... ember volna, most megfordulna, visszamenne: Kartársaim... Mégis... Nem jól szóltam... Bocsássatok meg nekem, öreg bolondnak...

De nyomban eldobta magától ezt az ötletet. Gyávaság volna, férfiatlanság. Amit kimondott, amit tett, azért helyt áll. Vállalja... Meggyőződése ellen nem cselekszik. Talán kivetette magát ebből a társadalomból... Dehát sajnálhat-e olyan társadalmat, amely képmutató, amelyik nem áll ki igaza, véleménye mellett? Nem és nem! Ha kirekesztette magát, hát kívül van! S akinek nem kell a — bár meztelen és éles, de — igaz szó, az falja a hazugságot...

Hazaért.

Jó volna befűteni. Vacogott. A fejéről letörölgette a vizet, s föl-alá járkált a kis lakásban. Jó volna befűteni, mert megveszi az istenhidegje.

Kutatott a tálalóban, és egy üveg fenekén talált valami konyakfélét. Rettenetesen kívánta. Két hajtókára kiitta. Percek múlva forróság kezdett szétáradni benne, a gyomrából indult, s haladt sugár irányban, lábába, karjába, fejébe.

Egy darabig ruhástól feküdt, talán el is szunnyadt, mert amikor felült, tízet dudáltak a gyárak. S az is tudatossá vált benne egyszerre, hogy álmodott. Hogyan is?... Rég elhalt anyját látta most megint ugyanabban a képben, ahogy már sokszor. Ő fekszik a farácsos fehér ágyacskájában, talán hét-nyolc éves lehet, a skarlát láza majd kiveti a párnák, dunnák markából, forró a teste, ég a szája, torka, gyomra, mindene, s a vékonyderekú, sápadt asszony, az édesanyja föléhajol, egyik keze a homlokán, és azt mondja, amit betegsége idején — hetek vagy évek óta is már! — annyiszor: Csillapodj, Sandrikám! Ne félj, meggyógyulsz, s faragsz te még címeres ökröt, megládd!... S megint előkerült a meséskönyv, és a kisírtszemű asszony azon a soha nem feledhető cérnahangján elkezdte olvasni »A tetejetlen fá«-t. Ő, az csodálatos mese volt, azóta is sokszor megkísértette a vágy: fába kellene faragni azt a történetet.

És most az egyedüllét érzése kerítette hatalmába a Bölényt. Az ablakot kíméletlenül paskolta az eső, a lakásban hideg volt. Sivár, szomorú, üres volt az élete.

Lenne hát valaki, akinek kisírhatná magát. Aki meghallgatná. Ha nem szólna is rá semmit, csak bólogatna vagy akár bóbiskolna is, csak a fülét adná oda, hogy ő kiönthesse, ami fojtogatja. Dehát kicsoda?

Az asztalon álló telefonkönyvben lapozgatott. Valakit, aki meghallgatja! Még nem tudta, kit akar felhívni. Lapozott sietősen, de tervszerűtlenül, végigfutott a szemével néhány lapot, aztán felnézett.

Soós Mária!... Mi lenne, ha őt hívná föl? Még sosem kereste telefonon, de levéllel sem. Az a néhány találkozás, ami eddig köztük lefolyt, véletlen volt. Ha most felhívná!... Talán van telefonja...

S most újra forgatott... Soós! Megvan! És már tárcsázta is a számot. A kagylót úgy szorította a bal füléhez, hogy az belefájdult. Milyen szomjúságot lehet érezni egyszerre azért, hogy valakinek a hangját meghalljuk. Milyen különös, hogy egy pillanat töredékében felfedezzük, hogy napokon, heteken keresztül hiányzott valami. S milyen nagy dolog, hogy ha rá tudunk döbbenni, mi az.

Féléve ismeri. A színházban mutatta be neki valaki. Az első pillanatban szíven ütötte ez a találkozás. Hét éve él ebben a városban, és sosem látta még? Ki ez az alacsony, nagyon kemény, ruganyos járású szőke nő, akinek ilyen bátor, éles tekintete van?

— Persze, hogy nem látott. Nemrég jöttem haza. Bebarangoltam az országot. Tudja, tanár úr, mit jelent az ember számára: látni, látni? A Mátra meg a Bükk rengetegei, a Bakonyban Gézaháza, a Cuha- és a Gerence-völgye, a balatonfelvidéki vulkános hegyek, az ohati erdő. A városok, bányák és gyárak. Folyók, Fehér-tó, a Balaton. Utazni, utazni, látni, gyűjteni... A szemem tele van tájakkal és emberekkel, de legfőképpen emberekkel. Mennyi más, és szinte kivétel nélkül mégis mind ugyanazt csinálja: a jobb életét. Ha én azt le tudnám írni, ami a szememben és a szívemben van!...

Egyetlen szóval sem mondotta, hogy író, hogy novellákban akarja megörökíteni a látottakat.

Aztán sokáig nem látta. Másodszor villamosban találkoztak. Ez tavaszszal volt.

— Nem is képzeli, hova megyek. A téli kikötőn túl van egy rét. Azt mondják, rengeteg ott a mezei virág. Az édesanyám nagyon szereti. Neki szedek...

Adának nem volt sietős a dolga. Egy régi ismerősét akarta meglátogatni unalmában. No, ez ráér máskor is.

Amikor a végállomáson leszálltak, a lány hozzáfordult.

— Jön vagy másfelé megy?

Ő kissé zavart lett.

— Tulajdonképpen...

— Vagyis megzavartam.

Rávágta mosolyogva:

— Igen, igen, kislány, megzavart.

Soós Mária nyomban értette. Ahogy nevetett, a szájából egész gyöngysor villogott ki.

— Így válik az ember akaratán kívül — rendzavaróvá.

— Az, az, rendzavaró. Bennem merev rendben sorakoznak a tervek, gondolatok. Kimérten, elhatároltan.

— No, ne féljen, én nem akarom felborítani ezt a — rendezett sort.

— Csacsi kislány!

— No nem, ez túlzás! Nem a csacsi, hanem a kislány. Nézze, tanár — bácsi, én már öregedő hölgy vagyok. Néhánnyal túl a harmincon... De mit dicsekszem így a korommal! Hol vagyok én attól a gazdagságtól, ami magában lehet!

— Öregség, kedves, öregség! Az van.

— Menjen már, öreg bácsi!... Az évek növekedése gazdagodás. Egyetlen vágyam: mennél hamarabb egészséges öreggé válni, hogy nagyon gazdag lehessek. Aztán ontani a bőséget, a szépet és igazat mindenfelé. Hogy más is növekedjen... Én végtelenül irigy vagyok magára. Mert pedagógus. Hogy minden nap adhat. A saját lelkén megszűrt igazságot közvetíti az ifjúság felé. Nincs ennél szebb pálya.

— S maga miért nem ez lett?... Különben sem tudom, micsoda.

— Ja!... Persze!... Nem mutatkoztam be.

— De a nevét tudom: Soós Mária. De többet nem.

— Hát kíváncsi volt többre? Én tudom magáról, hogy gimnáziumi tanár, magyart tanít, egyedül él, kissé... túlkomoly...

— Akár egy természetrajzi könyv.

— Szóval... én munkanélküli vagyok. Vagy: veszedelmes munkakerülő, ha így érdekesebb. Az Irodalmi Alap a cinkosom, bizonyos anyagi támogatásával táplálja bennem azt a rögeszmét, hogy írókra szükség van, s hogy én is az lehetek. Egy-két írásomért fizettek is valamit, s végigjárhattam szép hazámat. Most hazajöttem, és alkotni szeretnék. De e pillanatban mezei virágot szedünk... Ne azt, az nem jó! Amazt a hosszúszárú kéket!... Köszönöm!...

Később leültek. Mária hanyattfekve nézte az eget, egy fűszálat rágott.

— Egyedül él, mondja. Akár én. De én mégis benne élek mindenkiben. Minden hangban és minden mozgásban. Ez a legnagyobb dolog: egyedül, és mégis mindenkivel együtt, függetlenül, és mégis minden percben függő-

ségben. Ez a teljesebb élet. Mert kiszakadni, körülbástyázottan elhúzódni embertelen és egészségtelen tett...

Ada sokáig és szívesen hallgatta ennek a kedves lánynak a filozofálását. Egyszer sem szakította félbe, nem tett hangos ellenvetéseket. De egy kicsit kalapácsütések is voltak ezek a szavak. Néha pontosan ráillettek.

Arra eszméltek, hogy alkonyodott. A folyón hajó búgott. Csongrádról jött.

Szótlanul mentek a villamosmegállóig, és a kocsiban sem igen beszéltek. Azóta négyszemközt nem találkoztak...

...A drót másik végén a csengő egyenletesen, élesen, kitartóan csengett. Talán alszik, s most felzavarja. Szabad-e ilyet tennie? Milyen jogon? Felhatalmazták-e erre? Nem, nem... Mégis teszi, s vár, mikor hallgat el a csengő, s szólal meg helyette a hívott, a vágyott hang.

De csak a csengő berregett, s mintha egyre távolabbról, egyre halkabban. Végül elhallgatott.

A kagyló csattanva esett vissza a készülékre. Nincs otthon. Hol jár ilyenkor tíz után egy magános lány? Vagy talán nincs joga hozzá? Az írótársaival vitázik, vagy előadást tart valahol. Esetleg színházban, moziban ül. Megteheti, maga irányítja az életét. Vagy akár egy eszpresszóban ül valakivel. Az udvarlójával. Mennyi lehetőség. Csak egy nem teljesül most közülük, amit olyan nagyon vágyott, hogy megszólal a drót végén a mély alt: Szívesen elmegyek magával, ha úgy akarja. Igen, vacsoráztam, de azért elmehetünk... Mondjuk a halászcsárdába. Jó?... Húsz perc múlva várjon a körút és a B... sugárút sarkán... Ezt mondta volna talán, ha felvette volna a hallgatót...

De ez csak üres ábrándozás. S ez neki most nem elég.

Veszi a felöltőjét, esernyőjét, és elmenekül hazulról.

Mintha csillapult volna valamicskét az eső. De azért már jókora tócsákban nézegetik magukat az utca fényei: villanyok, kirakatok világításai.

Valamit elhibázott. Dehát mit és mikor? Egész életében becsületesen élt, senkit nem bántott, nem lopott és nem csalt. Negyven éves koráig — távol ugyan a napi politikától, de azért elevenen — a bőrén érezte az embertelen világ tűszúrásait. Ahol tudomást szereztek a származásáról, az urak lekicsinylően siklottak át rajta: levegőnek nézték. És most?... Hol van hát a titkok nyitja? Az emberekben, akik amikor végrehajtják a legszebb, legtisztább eszméket, indulataikkal, rossz hajlamaikkal, önzésükkel és ezer más apró hibájukkal tönkreteszik azokat? Ó, az emberek kezében szennyessé válik a legfehérebb gondolat is.

És ezt nem lehet tudomásul venni. Aki pedig felemeli a szavát, az elveszett ember. Mint ő.

Kódorgott háborodott fővel és sajgó szívvel az esős éjszakában.

A KÜLVÁROSI ITALBOLTBAN harapni lehetett a füstöt. A három szál zenész egy kisebb társaság fülébe húzta már legalább háromnegyed órája a csárdást, és ennek a duhaj nótázásnak nem akart vége szakadni. A kis teremben több volt az ittas ember, mint a józan. A kerek falióra háromnegyed egyre járt.

Ada-Bölény az ötödik féldeci kevertnél tartott. A két társát, akivel az egyik sarokban ült, ma látta először. Szállítómunkás volt az egyik, árudavezető a másik.

A szállítómunkás szavalt éppen. A keze, a körme piszkos volt, enyhe bűz áradt a ruhájából is. Amikor nevetett — márpedig sokszor tette ezt

bambán, részegen — a két felső metszőfoga kilógott. Ez sárga volt, és hatalmas, mint a lóé.

— Tudja, tanárkám, igaza volt az én apámnak... — Ezt a mondatot a másfél óra alatt, hogy hárman együtt ültek és ittak, legalább ötödször mondta el. De az sohasem derült ki, miért volt igaza az apjának. — Azt mondom én magának, hogy melós vagy nem melós, egykutya. Én kilencszázat keresek, maga keres, mondjuk, *három-négyszázzal* többet. Mi az? Pökök rá! Egyfene! Ez is kevés, az is. A magáé több? Ki irigyli? Maga szebb ruhában jár. Arra köll. Nekem ez is jó... Tudja, igaza volt az én apámnak...

A másik, a volt árudavezető, alig szólt. Nagy bánata lehetett, a szeme vérben forgott, s időnkint vicsorgatta a fogát. Alul volt még a negyvenen, *határozottan* jó külsejű ember, szénfekete göndör hajjal. Egyszer-kétszer a kezével vízszintes irányban elsöprő mozdulatot tett az üvegek, a poharak, a hamutálca fölött. Csaknem súrolta a holmikat, de szerencséjére eddig még épen maradt minden. Látszott rajta, hogy valami nagyon nyomja a szívét, de még nem érkezett el vallomásának ideje.

Ki ez a két ember? Tudta is ezt Bölény! Dehogy kérdezte volna. Csak nem sérti meg őket ilyen dolgokkal? Még azt hinnék, lenézi őket... Két másik szerencsétlen ember. Az most nem is fontos, mitől, miért. Csak, hogy ők is azok, s hogy nyomorúságukban így összeverődtek. Eddig jobbára a rakodómunkás beszélt, aki nagyon közvetlen ember volt, s mennél alaposabb munkát végzett benne az alkohol, annál bőbeszédűbbé vált. Hanem most, úgy látszik, feladta passzivitását a véresszemű árudavezető, mert egy minden füstöt elsöprő karmozdulat után dörgő basszusán belezengett a kocsmai zajba.

— Eleget beszéltél, barátom! Tiszteletlenség volna tőlünk, ha nem hallgatnánk meg a tanár urat. Tehát a tanár úré a szó! Halljuk a tanár urat! — De ezután az erélyes felszólítás után egyáltalán nem hallgatott el, hanem hevesen, sőt szenvedélyesen szavalni kezdett. A szeme meg mintha valahova nagyon messzire nézne. — Ne is tagadja: a nő! Az az oka mindennek! Nekem, mondja, faterom? Kijártam én már az élet iskoláját, de ki ám, még talán az egyetemét is! — Közelhajolt a Bölényhez, szinte szuggerálva beszélt, egyik kezét a tanár karjára tette. — A nő!... Minden és mindenféle nő... Fiatal és öreg, kesztyg és zsíros, platinaszőke, vörös és szénfekete. Mind... Nekem is, magának is, neki is... mindenkinek... A sírunkat ássák, faterom, minden nap, a sírunkat. S mi mégsem élhetünk nélkülük. Én sem, maga sem, ő sem, senki sem... Mit rázza a fejét? Magunk között vagyunk, nincs takargatni valónk egymás előtt, faterkám. Maga már nem mai csirke, de azért kinéznek magából egyetmást. De ki ám! Ha mást nem, a pénzét... — Harsányan és bántóan röhögött, s ez a hangulat átragadt a rakodómunkásra is.

Ada-Bölény fejében sokkal több alkohol volt, semhogy önérzetesen felállt volna, s kiszakítja magát ezeknek a karmaiból. Csak a fejét rázta, és halkan ezt motyogta: Nem... nem... nem...

De a volt árudavezető makacsul kitartott az elvei mellett.

— Ne mondja nekem, faterkám!... Úgy hívjanak engem Rezeda Mátyás helyett Kankalin Vendelnek, ha nincs igazam! Nő...: Nekem is, magának is, neki is... Minden rendes embernek. Mert mi azért rendes emberek vagyunk... Mit tagadjam, az enyimet például Ibolyának hívták... Szép név. Ugye elismerik? Ibolya... hogy ott egye a kórság, ahol éppen muzsikáltatja magát!... Hijnye a jóistenit, csak egyszer akadjon a kezembe az a Bak

Szilárd!... Ibolya... Miatta volt az egész négyezer... Mert kereken annyi hiányzott... Tudják, a huszonhetes árudát vezettem. Ibolya ült a pénztárban. Megejtő volt a mosolya, a vásárlók oda voltak érte... Én is, mit tagadjam... Hej, hogy tudott bánni velem... Nem mondom, néhány szép hetünk az volt... Olyan trükkjei voltak az elszámolásnál, hogy nem született még a világra ellenőr, aki bármire is rájött volna. Mégis vége lett egyszer. Vége, mert a főellenőr vetett rá szemet, a Bak Szilárd... Hát ez nagyobb kutya volt nálam, s amikor egyszer láttam őket együtt, és másnap az Ibolyámat előszedtem, hogy mit keres este tíz után azzal a Bakkal a Kálvária téren a sötétben, akkor a drága elkezdett karattyolni: Te úgyse akarsz nősülni, különben is unalmas vagy... A Szilárdka talán szebben csiripel nálam? — kérdezem én a kis Ibolykától. ... Azt elhiszem! Az egy igazi úr, nem egy ilyen csiszlik, mint te!... Erre aztán az én epém sem maradt rest, és faterkám, úgy találtam visszakézből szájon legyinteni, hogy megmozgósodott a műfoga. Össze is pakolt menten, s egyenest a Bak Szilárdjához nyargalt. Ezért kerültem a törvény elé ma délben. S a piszkosak nem hogy kirúgnának, hanem ledolgoztatják velem, amit az Ibolyka elivott! Havi kétszázat lefognak. Két évig nyöghetem... Őt meg bevitte a Bak Szilárd maga mellé a központba... Pfuj!... A nők... Na, faterkám, ne búsuljon. Könnyítsen a szívén maga is...

Új féldecibe hörpöltek bele. Ada-Bölénnyel forogni kezdett a terem, egészen lassan, egyirányban, jobbról balfelé. Föl akart állni, de visszaesett a székre. Ekkor nagy csattanás ütött bele a fülébe. Mögötte elzuhant egy szék. Ada Sándor agyában ez a csattanás egyszerre megindította a tíz év előtti képeket.

Derült, csillagos est borult a városra. A modern kis kétemeletes ház egyik elsőemeleti kétszobás lakása ebédlője, a saját lakásuké, amely valóságos kis múzeum volt. A felesége iparművész volt, s mindene a család, az otthon.

Ada Sándor az asztalnál ült, dolgozatot javított, előtte a muzsikáló vekkeróra és a térkép, amely a Légo-kerületeket jelezte. Felesége még odavolt, valahol előadást tartott a szakmájából. A hálóban kisfiuk aludt, a hatéves Béluci.

Az egyik dolgozat közepénél egyszerre félbenmaradt a rádió zenéje — a Bohémélet előadását közvetítették az operából — s nyomban megszólalt a jólismert hang: »Halló! Berepülési veszély Zala—Kanizsa!«... S félperc múlva: »Légiriadó Zala—Kanizsa! Berepülési veszély Veszprém!«

Felállt. Mindennapos volt a légiveszély, a berepülés, s a Balkán-félsziget meg Olaszország felől naponként délelőtt és este órákon át szállottak el felettük északnak, majd dolgukvégzetten haza délnek a liberátorok százai, de most mégis furcsállta, hogy ilyen gyorsan követték egymást a jelzések.

»Halló! Légiriadó Veszprém!«... Ez az ő kerületük! Nyugtalan lett. Átsietett a hálóba, s rázni kezdte a szöszke kisfiút. Bizony alig tudott életet önteni belé...

Ada-Bölény tudata tíz évig ettől az élménytől feszült. Hányszor táncoltak ott a képek szeme előtt, hányszor volt úgy, hogy beszélnie kell élete legborzalmasabb élményéről, erről a szörnyű éjszakáról, de mindeddig ő volt az erősebb. Most, hogy ebben a mai kusza lelkiállapotában, kissé már ittasan is, két vadidegen szegény nyomorult társaságában egy ostobán elzuhanó szék zöreje nyomán újra a fülében hallja a bombák recsegését, a fékező erő, tíz év

után először, felmondja a szolgálatot, s megindul a beszéd árja a felszakadt zsilip nyomán.

S először szinte olyan halkan, hogy — különösen a kocsma zaja miatt — csak maga érti, motyogni kezd. A két mostfelszedett barát szinte belehasal a szájába, úgy figyel. Megszólalt végre az »úri barátjuk«, a »tanárkám«, a »faterkám«, s erre illik odafigyelni. Hogy pedig izgalmas is, amit mond, s rendkívül láttatón — mint valami jó filmet — tudja elmondani, kétszeres ok rá, hogy nagyon figyeljék.

— ... A kisédes... hatéves lesz decemberben... nehezen eszmél... Álmodott talán? A király legkisebb fia volt?... Vitézi próbára indult... Dobálom rá a ruhadarabokat... harisnya, hócipő... A szirénák sikoltanak. Rá a mackónadrágot... — Ada szeme furcsa fényben izzik. Két hallgatója még közelebb hajol. A beszélő arca is lázban ég, az alkohol és a szörnyű emlékezés lángjában. — Indulni!... Egyre sikoltanak a szirénák... Húzom magam után. Mindennél drágább kincset cipelek... Sír. »Apu, hova viszel? Aludni akarok! Álmos vagyok!«... Hej, barátaim, barátaim!... A folyosón izgatott emberárnyak. Valaki vigasztalja, bátorítja a többit. »Mit ijedeznek? Máskor is átrepültek felettünk!«... Az udvar... A feleségem ekkor ér haza. Házáig futott. A gyereket keresi, nem látja mellettem a sötétben... Megyünk a futóárokhoz... Mi ástuk a szomszédos fatelep kerítésének tövében. Deszka és araszos föld a födéme... Én megyek be utolsónak... — Egy kis időre elhallgat. Az arcát szinte görcsös ránc húzza össze, szeme kidülled. — Na, igyunk! — És fenékig issza a poharat. — Már zúgnak a gépek... Fatuskóra kuporodom. Az árok végén vagyok, kilátok... Hej, barátaim!... Hej, barátaim!... Ma a pokol jön ránk!... Kigyullad az első »sztálingyertya«. Tőlünk kissé délre... Akkor az állomást szórják meg!... Bombázni fognak! Most először!... Már gyullad is a második, ötödik, kilencedik. Béluci erősen szorítja a kezem. »Apu, mi az a piros, az a fényes? Mitől van világos?«... Semmi ez, kisfiam, igazán semmi!...

Ada-Bölény homloka gyöngyözni kezd. A tekintete merev és zavaros. Megfogja a két ember karját, és egyre jobban szorítja. De azok nem törődnek vele. Mindkettőnek vannak háborús tapasztalatai, az egyik fogságot is járt, a másik itthon bújkált a nyilasok elől, hát nem szívbajosak. De ez a történet egészen leszögezi a figyelmüket, s mit fáj az a kis szorítás.

— Aztán? — nógatja a rakodómunkás.

— Aztán?... Aztán elkezdődött. A jobb karom kint volt a szabad ég alatt. Jobbról jöttek... Fütyüléssel kezdődik, s ez egyre erősebb. Aztán belereccsen a füledbe! Hé!... Számolok, ahogy közeledik a szőnyeg: egy, kettő, három. Most jövünk mi! Négy!... Túljutott rajtunk... Megint számolás: egy, kettő, három, — most jövünk mi! — négy!!... Ezt is megúsztuk!... Balra tőlem valaki imádkozik: »Édes jó Jézusom! Édes jó Jézusom! Édes jó Jézusom!...« Tovább nem jut vele, csak eddig. A repülőfőhadnagy egyre ezt kiáltja: »Ez aztán a munka! Ez aztán a munka!...« A füvön előttem a liberátorok árnyékai rohannak jobbról balra... Megint egy hullám! Az ötödik? Vagy hatodik? Egy, kettő, három... Aztán... nincs bennem több szám. Valami ismeretlen erő nekivág az árok falának. Sikoly jut el a fülemig. Az enyém vagy másé?... Hej, barátaim! Hej, barátaim!... Egy kis ideig nem látok és nem hallok semmit. Csönd. Aztán emelnek és visznek. Már újra látok. Vörös és kék óriáscsillagok néznek velem farkasszemet... Hej, barátaim! Hej, barátaim!...

Ada-Bölény elhallgat. Leesik a feje, csaknem összekoccan az asztalon álló pohárral. És nem tud többet kimondani, egyetlen szót sem, pedig jobbról is, balról is noszogatják.

A FRISS LEVEGŐ MAGÁHOZ TÉRÍTI. Már nem esik, az égen ezer csillag ragyog élesen. Hűvös a levegő, csakúgy bújik be az ember ruháján, a szövet résein. Ketten vezetik. A két új barátja. Jólesik, hogy most van kihez tartoznia, melegség üti szíven, ahogy tudatos lesz benne, hogy belekarolnak s viszik. Pedig azok sem józanabbak nála, meg-meglódulnak, de azért így hárman a tömegükkel is állva maradnak valahogy.

— Most merre, tanárkám? — kérdezi az egyik. Különben alig beszélnek. A történet, amely tulajdonképpen csonkán, lebegve ottmaradt a kocsmai pirostarka-terítős asztal fölött, tovább foglalkoztatja a három embert, mindegyiket másként. A négyezer forintos Rezeda mindegyre egy nagyon szomorú dallamot keresgél az emlékezetében, de nem tud ráhibázni.

— Nem jut eszembe... Nem jut eszembe!... — motyogja. — Pedig nagyon szép volt! Még gyermekkoromban hallottam Balassagyarmaton a Tátra utcában. Egy szőke asszony zongorázta és énekelte minden délután... De nem jut eszembe...

A rakodómunkás egy darabig türelmesen csitítgatja, a tanárra bök a fejével, hogy most nem illik dalolni, végül aztán elfutja a düh, és felkiált:

— Nem ez az, pajti? — És elkezdi környikálni földöntúli, repedt és tremolós hangon az »Ibolyák, lila ibolyák...« kezdetű egykori slágert.

Rezeda Mátyás nem ismeri a tréfát. Megáll, kikarol. Ada-Bölényből, és félkézzel megmarkolja a daloló kabátját a mellénél, a másikkal az orra alatt kezd hadonászni:

— Ha jót akarsz, hagyd az Ibolyákat!... Nekem elegem van az Ibolyákból! Egy egész életre!... — Majd hirtelen a homlokára üt. — Megvan! Megvan végre! — És Adába újra belekarolva rágyújt az »Akácos út...« kezdetű dalra, s olyan mély érzéssel fújja, hogy nemsokára a könnyei is végigfolynak az arcán, és lecsepegnek a kabátjára.

Egy kapu előtt aztán megáll a Bölény.

— Itt lakom.

A rakodómunkás felnéz.

— Szép ház...

— Köszönöm, hogy elkísértek... Hogy velem voltak... — S már forgatja is a kulcsot a kapuban.

Kezelnek. A két barát mondani szeretne valamit, talán kedveset, együttérzőt, de csak szorongatják a kezét. Aztán ketten maradnak, s bent fordul a kulcs.

A felmenetellel nincs baj. Vaksötétben is feltalál, számtalanszor ment haza kapuzárás, villanyoltás után. Magasföldszint hét lépcső, aztán forduló, kilenc lépcső, forduló, tíz, forduló, kilenc. Helyben is van.

Rendesen levetkőzik, még a nadrágját is gondosan összehajtja, fára teszi, ahogy szokta. Csak lefekvéskor eszmél rá, hogy esernyő nélkül jött meg, az ottmaradt az italboltban. No, majd holnap...

Józan szinte.

De ahogy végigfekszik, betakarózik és becsukja a szemét, újra belevág a fülébe — akár az első két-három évben minden este — a bombák recsegése. Feszül a melle, tágul az orrcimpája, s rettenetesen koncentráltan nem lát,

nem hall mást, csak a tíz év előtti éjszakát... A kocsmában félbehagyta ugyan, de most mégis végig kell csinálni újra, ki tudná számolni, hányadszor... Fölötte a fénytestek egyenkint kihúnyó tucatjai. Körülötte égnek a kerítések, a bokrok, a tízezerszámra lehulló gyújtóhasáboktól. Háromszáz ház ég egyidőben, s a tűz egyre terjed, mert a hirtelen keletkezett és felszálló nagytömegű tűz szinte szélvihart támaszt. Ijesztő árnyak mozognak a közelében a füvön. Percek kellenek hozzá, míg ráeszmél: ezek a mentők. Aztán újra megfogják ketten, egy valaki a hóna alatt, egy másik markos kéz meg a térdénél, és viszik, viszik. Itt megint hiányosság van a történetben, Hajnal felé ébred. A lakásában fekszik, az ágyában, de mellette a másik ágy üres. És üres a kis gyermekágy is. Nem tud semmit, de rémes sejtései vannak. Emeli a fejét, karját, lábát. Semmi baj. Sehol törés, mindene ép. Körülötte a lakás feldúlt, az ablakok kitörve, a szekrény tele repesszel. De a nagytükör ép. Felül. Leszáll és lépdel. Imbolyogva jut el a tükörig. Nézi az arcát, s alig ismer magára: hamuszürke.

Mi történt hát?

A bejövő házmestertől tudja meg. Ő légnyomást kapott. A házmester a lakásában maradt, már nem volt ideje elfutni a futóárokig. A ház futóárkába bújt tizenkét lakó közül négyen szörnyethaltak. A többiek nagy része sebesült.

S mi van az övéivel?! A felesége, a kisfia?!

A házmester arca sápadt, lesüti a szemét.

— Legyen erős, tanár úr... A kis Béluska a kórházban fekszik. Remény van rá, hogy megmarad... De a felesége...

— Beszéljen, ember, beszéljen!... Hol van?! Mi van vele?!... Miért hallgat?!... Meghalt?!...

A másik nem szól, de ebből is mindent ért.

Imbolyogva, rogyadozva kapkodja magára a ruháit. Hová? Maga sem tudja. Csak ki, el innét, hozzájuk!...

Odalent alig ismer az utcára. A szomszéd háromemeletes ház is kapott egy ötszázkilós bombát. Ahogy szemből, nyugat felől a ház földszintjének nekivágódott és robbant a kissé ferdén zuhanó bomba, egyenkint lehajlott a ház két emelete. Belátni a szobákba, a kusza bútorokra, ruhaneműekre.

A felesége... Egy szempillantás alatt meghalt... De a Béluci... még két napig élt. Egyetlen repeszt kapott drága kis teste, a jobb válla alatt, a kulcscsontjánál hatolt be. Nem volt nagyobb három centiméter hosszúnál, és vastagabb egy tollszárnál. Még azon éjjel kiperálták a kis mellből... Az eszméletét mindössze egyszer nyerte vissza. Megismerte őt, és bánatosan, nagyon halkan csak ennyit mondott: »Anyu hol van? Ő nem szeret?... Miért nem jött el?...« Ez volt minden, amit a két nap alatt mondani tudott.

Elcsigázva, álmatlanul és étel nélkül ott bóbiskolt a kis ágyon ülve, amíg meg nem halt. Csak egy órácskára hagyta magára, amikor a másik temetésére ment...

Így maradt magára tíz évvel ezelőtt, hogy a mások játékszereként, urak és dölyfösök, hiénák és gazemberek kedvteléséből csinált nagy háború tőle ezt a sápot húzza le. Hogy mindenét odaadja, ami szép volt, amiért idáig érdemes volt dolgoznia.

(A vége következik.)

FARKAS LÁSZLÓ

Féltő szerelem

Melletted rejtett buzdulások,
Örökös hívások gyötörnek,
S érinteni is alig merlek,
Félek, Kedves, hogy összetörlek.

Szétpattansz színes buborékként,
Eltűnsz előlem, mint a pára,
Az égre libbensz, szertefoszlasz,
Belesimulsz a magasságba.

Elolvadsz, mint a csillogó jég,
Elszállsz a szélben, mint a felhő,
Elejt a józan, szép valóság,
Mint leveleit őszi erdő.

Elnémulsz, mint a hegedűszó,
Mint meghitt, rózsaszínű lámpa,
Kialszik lényed, elcsatangolsz
A végtelenbe, éjszakába.

Könnyű vagy, mint a nyári reggel.
Csöndedbe lelkem ne kiáltson!
Egy szó csupán, egy mozdulat... Jaj,
Szétszór egyetlen pillantásom!

Óvlak, mint ó keleti törzsek
Tükördarabkát, s egyre félek,
Hogy elgurulsz üveggolyóként,
Elcsendülsz, mint az édes ének.

Szemedbe is, lásd, félve nézek,
Melyben csodák, tótükre reszket,
Ne szűnj meg, ó, bűbáj, varázslat!
Maradj, maradj!... Nagyon szeretlek.

PETROVÁCZ ISTVÁN

Ha elfeledjük...

Én sose láttam Nagyapámat,
(beszélik, éhen halt meg, télben)
de várom, egyszer csak feltámad
korbáccsal csont-sovány kezében.

S mögénk áll szótlan, észrevétlen,
(mint hajdan ő mögé a Gazda)
nagy szánalommal híg szemében,
de sajdulókat osztogatva

ha elfeledjük, hogy sajátunk
apad el cseppenként csorogva,
(— kóstolja csak meg kényes hátunk,
mit érzett korgó, rákos gyomra!)

ha lopjuk szálanként a tollat
jövendő lányunk vánkosából,
ha lábunk részegen botolgat
kis győzelem nagy mámorától...

Csak megtorolna minden vétkünk,
nem kímélve nyakas nyakunkat!...
— Megérdemelnénk. Nagy a vétkünk:
Nagyon szeretjük önmagunkat.

SÁRY ISTVÁN

Kenyérsütés

Kenyérsütés előtt Anyám,
Mint jeles ünnepnapokon,
Halk dal mellett fésülködött,
Kék köténnyt fehérre váltott,
Frissen vasalt kendőt kötött.

Komoly arccal, áhítattal
Állt dagasztóteknő mögé,
S ráhajolt a kovászfára,
Lisztet rakott illő gonddal
Fényes kérgű szitájába.

Törékeny fiatal teste
Kenyérsütő-táncot költött,
Ahogy a lisztet szitálta,
Mire végzett, barna haját,
Mind belepte a rozs lángja.

Be szép is volt így az Anyám,
Ifjú arca fehér hajjal!
Álmaimban én, ősz árva,
Sokszor fűtöm a kemencét
Anyám lángosára várva.

(Szolnok)

LŐKÖS ZOLTÁN

A szentmihályteleki véres nap

Vörös határ a szentmihályteleki. Paprikaföldek dús termése festi pirosra, a szüret után pedig az ereszek alján s magasra tornyozott kocsikon tüzelnek messziről az égőpiros csövek. Olyan a színük, mint a vér. Talán a dolgozó parasztok sok múltbeli törődése, véres verejtéke piroslik benne.

Most harmincöt éve is parasztok vére buggyant melegpirosan a szentmihályteleki utcán. Az urak rendőrsége fakasztotta: ötven rendőr sortüzétől tört elő a vér. Paprikapirosan. A paprikáért, az életért.

Mert itt az élet: a paprika. Hosszú évtizedek óta ez nyújtja a legjelentősebb jövedelmi forrást a szentmihályteleki dolgozó parasztságnak. Küzdelmes múltat idéz a szegedi paprika világhírneve. Ebbe tartoznak a harmincöt évvel ezelőtti véres események is.

AZ ELŐZMÉNYEK

Hogyan is állt a paprikatermelés helyzete 1919. őszén?

Eddig az időpontig tartott a Haditermény RT. uralma a paprikában, — amint azt Obermayer Ernő Kossúth-díjas tudósunk közli »A magyar paprika áruismereté«-ben. Ez a Haditermény RT. nem volt más, mint a paprikatermelők kiszipolyozó szerve. Uralmát a Gyógynövény és Paprika Kirendeltség váltotta fel. Eben gubát cseréltek vele a termelők. A paprikakészleteket zárolták, és csak a Kirendeltség tulajdonába mehetett át. *Az ezzel kapcsolatos, 1919. szeptemberében megjelent rendelet általános felzúdulást keltett a paprikás társadalom soraiban* annál is inkább, mert a zár alá vétel ellenére nem történt semmi intézkedés arra, hogy a zárolt paprikát kötelesek is bizonyos idő alatt átvenni. A termelőkre, feldolgozókra és kereskedőkre egyaránt a legnagyobb bizonytalanság köszöntött ezzel, hiszen a paprikában munkájuk, megélhetésük, vagyonuk feküdt. Ehhez járult még ráadásul a paprika rendkívül alacsony átvételi ára. November 26-án Szeged kül- és belterületéről összejöttek a városházán a paprikatermelők, és *viharos gyűlésen tiltakoztak a kormány paprikarendelete ellen.* Kijelentették, hogy a rendeletet nem hajlandók végrehajtani.

Ilyen előzmények után következett be a szentmihályteleki véres nap 1919. november 28-án.

RENDŐRSORTŰZ, VÉRONTÁS, PUSZTÍTÁS

Az egykori lapok közül a »Szegedi Napló«-ban a többi között ezeket olvassuk: »*Pénteken este 7 órakor véres ruhájú és összevert arcú emberek álltak hosszú sorban az ügyeletes rendőrtiszti szoba előtt. Huszonhármat hoztak be a rendőrségre* (Szentmihálytelekről), *és az állítólagos értelmi szerzők után még kutat a rendőrség.*«

Dehát mi történt?

A szentmihálytelekiek megelégelték, hogy a háború alatti paprikazárlat annyira megkárosította őket, és ellenálltak a rekvirálásnak. Megmozdult erre az urak elnyomó gépezete. Tirts csendőrőrnagy, rendőrfőnök utasította *Potytyondi* Miklós rendőrkapitányt, hogy erős karhatalommal meneteljen ki Szentmihálytelekre, és hajtsa végre a miniszteri rendeletet.

S elindult ötven rendőr.

Hogy mit műveltek, az legmegdöbbentőbben annak a küldöttségnek a szavaiból derül ki, amely másnap felkereste Somogyi Szilveszter polgármestert, hogy kérje a letartóztatottak szabadonengedését. Tiltakozó, panaszos szavuk arról beszélt, hogy a rendőrség sortüzet adott, vért ontott, mert a jogukat követelték. De ez még nem volt elég. Betörtek a békés házakba — amint a *A munka* írja —, és ártatlanokat is elhurcoltak. Egy asszony elmondta, hogy az urát tapasztás közben az istállóból vitték el és megverték. A *Délmagyarország* is idéz a panaszokból:

»— *Mindent levertek a helyéből!*

— *A szappanyunkat is széthányták!*

— *A húgomat is megverték!*«

Nem kímélt az urak rendőrsége senkit, semmit. A *Szegedi Napló* írta (1919. november 30.), hogy »Piti Julcsát, aki áldott állapotban van, özv. Savanya Imrénét, Ördögh Andrásnét és lányát és másokat botokkal véresre vertek a rendőrök... Lőrinczy Imre ötvenéves gazda négy szúrt sebbel, a felismerhetetlenségig összevert arccal fekszik a városi közkórházban... Ördögh Andrásné öreg kisírt szemű asszony összegörnyedve ül a kórházi padon, és nagy fájdalmakról panaszkodik. Úgy verték a rendőrök véresre.« Csak úgy ömlött az elkeseredés: »Nem is lehetett szólni — panaszolták —, csak lőttek, és nekünk jöttek szuronnyal, és nagyon sok vér elfolyt a malom előtt.«

BIZALMAS JELENTÉSEK

A Szegedi Városi Levéltár őrzi a rendőri és polgármesteri jelentéseket, amelyek saját maguk tanúskodnak a nép ellenségeinek terrorjáról. Ezek közül az eddig ismeretlen, feltáratlan anyagokból való Pottyondi rendőrkapitány hivatalos jelentése a kerületi rendőrfőkapitányságra. Ebben szó szerint a következőket írja:

»*Jelentem, hogy f. hó 28-án körülbelül 9 óra tájban délelőtt megérkeztünk Szentmihálytelekre, ahol a Hajdú-féle kocsma és a Szántó-féle malom környékén vasvillával, botokkal és ásókkal felkészült tömeget összegyűlve találtam, akik megérkezésünkkor durva szidalmakkal és fenyegetésekkel fogadtak bennünket — mire a közönség közé mentem, őket többször felkértem, hogy menjenek haza, oszoljanak széjjel, de ennek dacára a most már lázadó tömeg nem oszlott fel, hanem az úton felállt rendőröket szidalmazták és fenyegették. Erre sortüzet vezé-*

nyeltem, amit a rendőrök élnek kirendelt mintegy 20 főnyi csapata azonnal teljesített — de a rendőröket előzőleg figyelmeztettem, hogy az első lövésre mindjárt az emberekben kárt ne tegyenek, és ezután mintegy 15—20 lövés leadatott, a tüzet azonnal beszüntettem, de a tömeg még mindig nem oszlott, mire elrendeltem, hogy szuronnyal, fegyverrel zavarják széjjel. A lövés alkalmával egy ember keze át lett lőve — Horváth Antal 66 éves —, mivel Bánfy Sándor II. oszt. rendőrt egy vasvillával le akarta ütni, védelmezéskor lába törött el. 25-en kisebb-nagyobb sérüléseket szenvedtek; valamennyit bekísértük Szegedre s közülük csupán kettő maradt gyógykezelésre a kórházban vissza. A lázadást Szántó Lajos és Szántó József szentmihályteleki lakosok idézték elő. — Pottyondi sk.«

Pottyondi kapitány hidegvérrel lövette a jogukat követelő becsületes embereket, férfiakat, asszonyokat. S azután emberei megindultak a békés otthonok feldúlására. Tizenegy — közte halálossá is vált — sebesülés meg 23 letartóztatás beszél a legvilágosabban arról, hogy a népnek nem lehetett joga. Hiába mentek panaszukkal bárhová.

MIT MOND A POLGÁRMESTER?

Hiába fordultak a város fejéhez, Somogyi Szilveszter polgármesterhez. Kész volt rögtön a szentencia: hazaárulók valamennyien. Panaszukra ugyanis így dörgött a legfőbb »városatya«:

— Maguk indulatos természetűek! Izgatók vannak maguk között! Ez a baj! A bitang izgatókat ki kell selejtezni!... Egyszer már tanuljanak meg engedelmeskedni! Aki nem engedelmeskedik a kormány rendeletének, az nem becsületes magyar ember, az nem magyar ember. (Délmagyarország, 1919. nov. 30.)

A polgármester, a »jó magyar ember« pedig a következőket jelentette ezek után de Tournadre francia városparancsnoknak. Jelentését a Szegedi Városi Levéltár őrzi.

»Városkormányzó Úr!

A Magyar földművelésügyi miniszter úr a paprikatermést zár alá vette és a malmokban lévő paprikát kiadni nem szabad.

A nép, mely az engedelmességtől elszokott, nem akar ebbe belenyugodni.

A Szegedhez tartozó Szentmihálytelek külterületén áll a Szánthó-féle paprika malom. E malomnál a múlt napokban nagy izgatottság vett erőt a párszáz főből álló tömegen, a paprika rendelet ellen foglaltak állást. Két rendőr és a miniszter megbízottja megkísérelték a tömeget felvilágosítani. Eredménytelenül, mert a tömeg megtámadta őket, sőt tettleg is bántalmazta. Erre a rendőrségtől 50 főből álló rendőrszakasz küldetett ki fegyverrel, erre a tömeg ellenállott, mire a rendőrök sortüzet adtak a levegőbe, a tömeg erre se oszlott fel, úgyhogy szuronyszegezve kellett azt feloszlatni. Az izgatókat és felgyújtókat a rendőrség letartóztatta s azóta a legnagyobb rend van Szentmihálytelekeken. Három sérült a kórházba szállíttatott, sérülésük nem életveszélyes.

Erről jelentésemet a Kormányzó Úrnak azzal a véleménnyel teszem meg, hogy a rendőrök eljárását helyesnek tartom, mert a népnek valahára meg kell kezdenie az engedelmeskedést a Nemzeti Kormány rendelete iránt, ha másként nem eszközölhető, akkor a hatóságnak enyhébb erőszakot okvetlenül használnia kell.

Szeged, 1919. nov. 29. — Somogyi Szilveszter.«

AMI NAGYOBB BŰN, MINT A PARASZTOK LÖVETÉSE

Vajon milyen az erősebb erőszak, ha emberek sebesítéséből, gyilkolásából áll az enyhébb?

S jellemző, hogy Pottyondi rendőrkapitánynak mindezért semmi bántódása nem esett. Nem sokkal később, december 18-án *A munka* mégis arról ad hírt, hogy Pottyondit felfüggesztették állásából. Talán a sortűz, ártatlan emberek életének veszélyeztetése, asszonyok, gyermekek véresre veretése miatt? Szó sincs róla. Az nem fájt az uraknak. Az újsághír egészen másról beszél. Így szól:

»Pottyondi Miklós rendőrkapitány, aki inkorrekt kifejezéseket használt a francia kormány egy küldöttjével szemben, addig is, míg áthelyezéséről értesítést nem kap, állásától felfüggesztetik.«

Ez volt az úri becsület!

A szentmihályteleki parasztok vére annál vádolóbban kiáltott. Ezt a vádoló hangot azonban a múltban nem hallották meg, sem a torony alatt, sem másutt, ahol a nép dolgát kellett volna intézniök.

Ezért pezsdül most jobban a szentmihályteleki paprikások vére, amikor a szabad élet ezer lehetősége tárul fel munkájuk előtt. A harmincöt éves évfordulón ott van kezükben a Hazafias Népfront szegedi füzete A paprikaterület növeléséről, a paprikával foglalatoskodók növekvő támogatásáról olvashatnak belőle.

Vérpiros a szegedi paprika! De az új élet tüze pirosodik már benne...

ERTSEY PÉTER

Vasárnapi elégia

Legszebb nap csak a hétfő!
Kedden már érezted a halált;
Szerdán vérzett a szép fő,
S a csütörtök búcsúzóra várt.

Pénteken utólszor nevettél;
Szombatra megrabolt a vér,
S vasárnap óta Te lettél
A tavasz, nyár, az ősz s a tél.

VINCZE ANDRÁS

Önéletrajz

Ember vagyok. Sebekkel borított.
A társadalom nadrágszíja
sokszor megszorított. Először
az ábécénél egy kövér
tanító, ki tizenkilencben
látott májusággal elsején
ugrálni vígan a vörös
katonák menete előtt. Félholtra vert.
Akkortól kezdve húsz évig
jeküdtem bele. Szobrászkodtam,
hordtam újságot, sírkövet,
s ha éheztem is,
sosem volt kedvem az apáturat
az utcán köszönteni.
Hegyessé tett az élet, s mint
a dárda, szúrtam a rend szemét.
Azt mondták, nem minden ember
születhet boldogan,
s a mi bőrünk csak arra jó, hogy
behordja urak csűrébe a terményt,
s párnája legyen a gumibotnak.
De szerencsére sokat olvastam
Marxot s a gyárak
kiokádott vonagló népének
írott homlokát. Innen írtam
a dalt végleg szívembe, mit
nem engedélyezett
a sors.
Soha el nem mondtam, mégis
tudták ők
a szegénysoron. A társadalom
kötele vert, olyanná tett, mint
ma vagyok. Kinyitotta számat.

Villogó fogakkal nevetek, ahogy
írom nektek e sort. Ember vagyok.
Áradó fényben homlokom,
testvérek, itt vagyok. Fegyverem
a gondolat,
mely életünk sólymaként
száll szabadon, s lecsap
magrabló hörcsögökre.
Eke is vagyok szíved földjén,
mit Lenin motorja
dörrenve
von új termések alá.
Vagyok az öröm,
bőröm nem eladó ölcsó
bánatért, mit
köznapi gondok vadászai lőnek belém.
— Megírom még, hogy
anyám, apám holtak;
fáj, hogy erős karomban nem
tarthatom sovány testüket,
őket, kik engem hoztak.

BALASSI BÁLINT

— Születésének 400. évfordulójára —

I.

A KOR

A középkor társadalmi szervezetének, a hűbériségnek felbomlása akkor vette kezdetét, mikor a terménygazdálkodás keretei közt itt-ott fel-feltűnt az újszerű pénzgazdálkodás. *Az auri sacra fames*, a szent aranyéhség megszállottjaként tombolt a nemesség és papság; — nemesek és papok — ha csak módjuk volt rá, — lazították azon a láncon, mely őket a felibük rendeltekhez, s szorították azon a köteléken, mely az alájuk rendelteket hozzájuk fűzte, hogy kötelességeiktől megszabadulva, jogaikat kiterjesztve hódoljanak Mammonnak; — ők voltak a hűbéri rend alappillérei, s mert meginogtak, hovatovább összedűlt annak hatalmas épülete.

A bomlási folyamat Európában már a XIV. században indult meg; nálunk csak a XV. században. A rendek közt eddig is fennálló ellentétek most szakadékká mélyültek. A „sárga ördög", az arany incselkedése miatt.

Hatalmas birtokaik révén legkönnyebben a főnemesek tehettek szert pénzre, a pénz bírása megsokszorozta hatalmi vágyukat, *oligarchákká* lettek, egymással versengve — rokon rokont fosztva ki és pusztítva el — harcoltak a trónért. Mátyás király megfékezte a kiskirályokat, de halála után újból megindították ádáz csatájukat. Rémei a köznemeseknek. Az erősebb jogán hatalmaskodásukkal minden javukból kiforgatták azokat, nem átallván még jobbágyaikat sem a saját birtokukra hurcolni, hogy munkaerejük növelésével minél tekintélyesebb jövedelemre tegyenek szert. A megfélemlítettek csak akkor érezték magukat biztonságban — s akkor is csak viszonylag — ha valamelyik főúr oltalma alá menekültek, felajánlván annak szolgálataikat. A középnemesi párt vezére, Werbőczy ezért követelte, hogy e réteg súlyához mérten részesedjék a hatalomban is. A kisnemesek a nagyok tülekedése közepette mindig a rövidebbet húzták, úgy, hogy sokan közülük a paraszti sorba süllyedtek le.

A főpapok sóvársága az arany után határtalan. Új és új adónemeket eszeltek ki, irgalmatlansággal hajtották be a tizedet, jövedelmükkel kereskedő módján kufárkodtak. Telt abból bőven fényes udvartartásra, szórakozásra, sőt magánhadseregre is. Szükségük volt erre, mert haddal tört egyik a másiknak az egyházmegyéjére, hogy kifossza azt. Alsóbb papjaikat, kik nem részesültek az egyház hatalmas vagyonából, s kiknek a jövedelmük is szerény volt, oly hatalmas terhekkel sújtották, hogy nyomorban tengették az életüket.

Nemcsak a nemességen és a papságon belül hasítottak árkot az érdekellentétek az egyes rétegek között, hanem épp ily mély árok tátongott a nemesség és a papság közt is. A jobbágy az uraságnak kilencedet, az egyháznak pedig tizedet tartozott fizetni. Hagyomány szerint a papságot illette az elsőség, s a nemesség e jogától iparkodott megfosztani a vele hatalomban osztályos társát, mert miután az egyház kivette a maga részét, az uraságnak már nem maradt. Ez különösen akkor lett sérelmessé, mikor a terménszolgáltatást pénzszolgáltatás váltotta fel.

A jobbágy kettős iga alatt görnyedezett: az ő vérét szívta a nemesség is, a papság is. A saját szükségletüket meghaladó terménszolgáltatással, majd különféle pénzadókkal terhelték, mert haszonra dolgoztak immár. A követelményeknek

képtelen volt eleget tenni, ugyanis mióta földesura piacra is termelt, vele műveltette robotban a saját majorját, úgy, hogy a maga telkén való munkára se ereje, se ideje nem maradt, s ezért sovány földecskéje alig termett valamit. A Dózsa György vezette parasztlázadás, majd a mohácsi vész után három részre tépett országban az egymást érő parasztfelkelések — a legszámottevőbbek Karácsony György Debrecen környéki s Gubecz Máté horvátországi megmozdulása — a jelei annak, hogy a jobbágyság helyzete tarthatatlan volt. Werbőczy a Dózsa-lázadás után hozott törvényeivel ugyancsak gúzsbakötötte a renitens parasztokat, s ha azok mégis újból- meg újból próbálkoztak, ez csak végső elkeseredésükből magyarázható.

Polgárok ezidétt még igen gyér számban találtattak. Az alföldi mezővárosok jobbágyeredetű lakossága polgárosodóban; a felvidéki bányavárosokban német polgárok telepedtek meg. E városfajták bizonyos kiváltságokat élveztek eddig, s most az uralkodóosztályok azon iparkodtak, hogy ezektől részben vagy egészen megfosszák őket. A mezővárosokat is kötelezték a kilenced fizetésére, nehogy a mezővárosi lakosság valahogy kiemelkedhessék a jobbágyi sorból. A bányavárosok — öntudatosabb lévén a német polgárság — lakossága sztrájkkal válaszolt kiszipolyozó kísérletükre.

Nálunk is megért az idő arra, hogy rendi társadalmunk életet fojtó ellentétei feloldódjanak, a XVI. században hozzánk is elérkezett az a mozgalom, mely Európában — annak északi államaiban — épp ezeknek az ellentéteknek a feloldására volt hivatva: a reformáció mozgalma. Ott a városi polgárság és a szegénység körében terjedt el, ideológusai az alsó papság köréből kerültek ki. Látták a római udvar és a főpapok mérhetetlen fényűzését s a nép végtelen nyomorát, és azt hirdették, hogy az egyház eltért eredeti hivatásától. Krisztus szeretetet és szegénységet hirdetett, de főpapjai fényűzően élnek és gyűlöletet hintenek szét. Persze azt is észrevették egyhamar, hogy nemcsak a főpapok, hanem a nemesek is — elsősorban a főnemesek — elárulták az Üdvözítőt, s az egyházi reformkövetelés társadalmi reformkövetelessé szélesült ki, mely a papi s világi uraknak hatalmát egyaránt veszélyeztette. Az eredetileg városi polgárság körére szorítkozó mozgalom átterjedt a parasztság körére is, kirobbantva a német parasztforradalmat. Luther és Calvin ismét az egyházreformálást tűzték ki céljául.

Hazánkban a reformációnak mindkét iránya elterjedt: előbb az egyházreformot követelő lutheranizmus és kalvinizmus, majd a társadalmi reformokra tüzelő anabaptizmus és unitarizmus.

Mikor így megkülönböztetjük egymástól a reformáció két irányzatát, nem szabad abba a tévedésbe esnünk, mintha a lutherizmus és kalvinizmus jellegét alapjában nem az a polgárság határozta volna meg, mely érvényesüléséért küzdve, demokráciát követelt ott, hol csak az arisztokrácia jogait ismerték el. A demokrácia követelménye a lutheri és kálvini irányzatnak is, *közvetlenül* ugyan csak egyházi viszonylatban, de mert a demokrácia hangoztatása mindenképpen a polgári átalakulás ügyét mozdítja elő, *közvetve* társadalmi viszonylatban is erjesztőként hat. Lépten-nyomon a demokrácia igényére bukkanunk ennek az irányzatnak a lényeges tételeiben. Demokratikus színezetű az új egyház szervezete, hiszen a presbiteriánizmus elvén épül fel, ami annyit jelent, hogy a pap van az egyházközségért, nem pedig az egyházközség a papért, s így a lelkipásztornak alá kell vetnie magát a gyülekezet akaratának, mely zömében nála műveletlenebb emberekből áll. Fütyül a tekintélyre ez a nyáj, s ugyancsak megvan a véleménye a gyülekezetnek a papjáról, ha rajtakapja, hogy képtelen bebizonyítani tanításának az igazát. Sztárai Mihálynak a *Papok házasságáról* írott komédiájában Antal bíró nyomban szembefordul Bereck pappal, amint ráébred, hogy az tévútra vezette, mondván: „a sok hamis papok elhitették velem, hogy Isten tiltja a házasságot a papoknak". Általában a megreformált kereszténység az Úr szolgáit megfosztja minden, őket a híveitől megkülönböztető „magas hivatalukhoz" ragadt kiváltságtól. Az édes hazai nyelven kell megszólalni az írásnak, s ezen kell tisztelni az Istent jámbor igehirdetéssel és ájtatos énekléssel, nemcsak azért, hogy mindenki aktívan is résztvehessen az istentiszteletben, hanem azért is, hogy a pap a latinitásával fölébe ne kerekedjék a kétkezi embereknek. Még csak pappá kenni sem szabad őt, nehogy fejébe szálljon kiválasztottságának dicsősége, s elvonja magát kevélyen gyarló atyafiai elől. Hiszen ha jól meggondoljuk — Sztárai szavait idézem *Az igaz papság tiköre* c. párbeszédéből — „Mindenütt vagyon az papság, valahol az isteni igazság hirdettetik", s

így felkenés nélkül is pap minden isteni igazsággal eltölt keresztyén. S ugy-e bár, senki sem ütközik meg azon, ha a tiszta lelkű, s ezért lélekben pap vargák, tímárok, szántóvetők, gyertyamártók és mézeskalácsosok vásári röheje — az öntudatát érző polgár magabiztonsága! — közben a „büdös olajjal" felkent katolikus papokat, akik a papi névre méltatlanoknak bizonyultak, a református prédikátor arra bírja rá, hogy mondjanak le tisztükről, s ők szánalomraméltólan latolgatják, mihez is kezdhetnének. A prédikátor a pápához fordulva így szól: „De ha te nem tudsz prédikálnyi, hiszen tudsz kapálnyi, s azzal is elélhetsz." A pápa csak enynyit mond erre: „Hév ám a kápa nyele." A vikárius arra gondol, hogy tímárrá lesz, a barát szívesen felcsapna szénégetőnek, ha a püspöke kováccsá lenne. A püspök csak hümget magában: „Bátor, de leesik ám az ókulár az orromról, ha az nagy verőt kezembe vejendem." Nőtlenségben sem szabad leledzenie a papnak, nemcsak azért, mert a Szentírás is megengedi, hogy házasodhassék, mondván, hogy csak kevesek alkalmatosak az ily fokú megtartóztatásra, hanem azért sem, nehogy emiatt a becsületes, derék házasembereknél többre tartsa magát. Legyen mindenben *közülök* egy, nem pedig egy *föléjük* rendelt.

Néha a lutheri és kálvini tanok hirdetői is síkraszálltak társadalmi reformokért, s így a polgárság demokratikus szelleme náluk közvetlenül működő erőként ásta alá a nemesség uralmát. Elég csupán egy pár idézet Szkhárosi Horvát András tanítóköltemény eiből. „Nagy szégyenségben, fejedelmek vagytok, országpusztítóknak csalárdnak mondattok, Dúlók, kóborlóknak, lopóknak mondattok"... „Urak, ti biztok az peniszes pénzben, Erős váratokban, gyűjtött kéncsetekben Kolcsos városokban, aranyban, ezüstben, De nagy hitetlenség, ki bizik ezekben." ...„Nem tudjuk immár, mely felé hajóljunk, Urak, miattatok mind bolygóban vagyunk, Kegyetlenségtektül, mert oly igen félünk. Semmi segítséget bennetek nem értünk." (Az fejedelemségről.) „Mindez világ most rakva fösvénységgel, Nagy kóborlással, telhetetlenséggel, Urasággal jargal, nagy szertelenséggel, Lám, senki nem gondol semmi szégyenségvel, Isten beszédével és örök élettel." ...„Sok hamis törvént fösvénység! költettél, Ki soha nem volt, olyat is szerzettél, Hamis harmincadot te nagy sokat leltél, Hamis ravást leltél, hamist dézmát leltél, Borfoglalást leltél, borváltságot leltél..." ...„Utát megfogtad mindennek fösvénység, Nem élhet tüled az nyomorult község, Mert teneked szolgál lám, minden mesterség, Kalmárság, komplárság, minden szekeresség, Vargaság, molnárság, hopp! mely szép tisztesség."... „Az szegény népnek erejét elvesztéd, És munkájukkal az férgeket tölted, Drágaságot mert vársz, ezért el nem költed, Átkozott vagy, az buzát hogy így vesztegeted, Bölcs Salamon írja, noha nehéz neked." (Az fösvénységről) Elsősorban az unitáriusok prédikátorainak az írásait jellemzi e harcos társadalomszemlélet. Igen érdekes, hogy a *Debreceni disputa* szerzője a hazánkban immár befogadott kalvinizmust azért támadja, mert egyháza a katolikus egyház mintájára világi hatalommá lett, s főpapjai — ami ezzel együtt jár — világi főurak módjára élnek. Olvassuk csak Péter pápa — e gúnynéven szerepelteti Méliusz Juhász Pétert — maróan szatirikus jellemzését, melyet ráadásul önszájából hallunk, az istennek elrebegett hálaadásként, amiért így felvitte a dolgát: „Óh boldogságos szent háromság! a te szent Fiadért hálá légyen neked, hogy engemet szegény nyavalyás bünöst ilyen igen jó szerencsével szerettél, ez világon gazdagsággal látogattál; bővölködöm mindennel, és miképen a szép halacska a vizben milly nagy gyönyörüségben él: itt e világon én is szintén azonképen élek. Hirem, nevem ollyan nagy van, hogy majd ama bölcs Alexandernek sem volt nagyobb. Bizonyára ha az állapotomat megtekintem, akármely királynál is boldogabb vagyok, mert neki az országra gondja vagyon, hadra gondja vagyon, én nekem semmi afféle gondom nincsen. Szollok, beszéllek valamit vasárnap a vak parasztságnak, s hetedszaka osztán csak nyugszom. Feleségem szép gyenge vagyon, gyermekeim is szépek vagynak, éllek mint az ur."

Az eddig egységes keresztény világ most két táborra bomlott: az ó-hitűek és az új-hitűek farkasszemet néztek egymással. A reformáció a vallásmegoszlás révén még kérlelhetetlenebbül kiélezte a rendi társadalomnak azokat az ellentéteit, melyeket a pénzgazdálkodás már amúgy is felfokozott. Ez a jelenség hazánkban is szembeszökő. A reformáció szélsőségesebb iránya a legelnyomottabb embertömegek érdekeit fejezte ki; a jobbágyságét, a majd ezzel egysorsú kisnemességét, a városi szegény polgárságét, s e tömegek tudatában voltak ennek, és ezért tömörültek az anabaptisták (újrakeresztelkedők) és unitáriusok (egyisten-hivők); felekeze-

tébe. S e két felekezet aknamunkájának nagy része volt a XVI. század népforrongásainak kirobbantásában. Nálunk a besztercebányai bányászsztrájk az anabaptisták, a Karácsony György szervezte parasztfelkelés pedig az unitáriusok róvására íratott — és joggal. E nyíltan is társadalmi reformokat követelő protestáns ideológia azt a feszültséget növelte tehát, mely általában a birtokon belüliek és a birtokon kívüliek: egyfelől a nemesség és papság, másfelől a jobbágyság s szegény polgárság közt volt érezhető. A reformáció mérsékeltebb iránya, a lutherizmus és kálvinizmus köznemességünk és főnemességünk, valamint módosabb polgárságunk körében lett népszerűvé. Minthogy főként az egyház reformálását tűzte ki céljául, nem veszélyeztette észrevehetően a kiváltságosak kiváltságait, s emellett kielégítette a katolikus egyházzal szemben táplált ellenszenvüket, és koncot vetett birtokszerző éhségüknek. Az új hitre tért főnemesség nekiesett volt papjai hatalmas dominiumainak, s egyiket a másik után sajátította ki. A köznemesség egykori plébánosainak a földjét csatolta a magáéhoz. A protestántizmusnak ez a válfaja meg az uralkodó osztály két rétegének, a nemességnek és a papságnak egymással való cívódását mérgesítette el. S ezentúl: szította a főnemesség körén belül kiütköző érdekellentéteket is. A mohácsi vész után ugyanis három részre szakadt az ország. Nyugati vidékei és a Felföld a Habsburg császárt uralta, majd az egész Alföld területe s a Dunántúl déli megyéi a töröknek hódoltak, az Alföld keleti megyéi és Erdély pedig az erdélyi fejedelem fennhatósága alá tartoztak. Habsburg Rudolf bátyjának, a német-római császárnak erejére támaszkodva megalapította abszolút monarchiáját országunknak abban a szegletében, mely az övé volt — de azért folyton tartania kellett az erdélyi fejedelemségtől, mert az a törökkel való szoros kapcsolata miatt nem lekicsinylendő erőt jelentett. A Habsburg császár és az erdélyi fejedelem így vetélytársakká lettek, félszemmel mindig egymást kellett figyelniök, s biztosabbnak érezte magát az egyik, ha sikerült valakit magához hódítania a másik hivei közül. A császári ház a katolikus hiten maradt, a fejedelmi ház a protestáns hitre tért át. Az oligarchák látva a két uralkodó versengését, egyhamar rájöttek, mint használhatják ki a helyzetet a maguk javára. Jelentősebb birtokadomány reményében készek voltak egyik úrtól a másikhoz pártolni, minden aggályoskodás nélkül cserélve fel egyik vallást a másik vallással. Az oligarchacsaládok közt dúló harc még kíméletlenebb lett — a legaljasabb eszköz alkalmazásától sem riadtak vissza, ha reményük volt, hogy így megszabadulhatnak riválisaiktól, s háborítatlanul élvezhetik a konjunktúrát. Pártállásának és vallásának üzletszerű gyakori változtatásáról épp a költő családjának egy tagja, Balassi Menyhárt vált hírhedtté, úgyannyira, hogy egy minden valószínűség szerint unitárius szerző ki is pellengérezte a róla írt drámájában. (Balassi Menyhárt árultatása) Balassi Menyhárt nem titkolja prédikátora előtt, hogy „elegem még nincsen, mert ha az Szamos mind arannyal folna is, még sem elég volna én nékem". Ezt a határtalan étvágyat csak kereskedéssel lehet csillapítani, mert semmi sem ontja úgy az aranyat, mint e művelkedés, s a legfőbb üzletág ugyan mi lenne, ha nem a hittel való kufárkodás? „Az nagy Istenre mondom, hogy soha semmihez olyan kész nem vagyok, mint ehez, mert nagy jó és hasznos kereskedésnek esmertem az hittel való kereskedést mindenkor, kihez az több kereskedések mind semminek tetszenek, kit én meg is próbáltam: mert en tolvajlottam is, loptam is, bort is árultam, szilvát, dinnyét, ugorkát és egyebeket sokat, posztót, gyolcsot és egyébb kalmárárut is bóttal tartottam, bőrgyüjtő is, tímár is voltam, az aranycémentet is megizleltem vala: in summa, mind semmi az egy hittel való kereskedéshez képest, mert csak ezzel találtam mindenemet..."

Az uralkodó rétegek e vallásháborúja, melyet voltaképpen a hatalomért vívtak egymással, ez akadályozta meg őket abban, hogy tekintettel legyenek *a nemzet* érdekeire: hogy harcba szálljanak a törökkel, s védelmezzék függetlenségüket a némettel szemben.

Más országokban nemzeti dinasztia alapította meg az abszolút monarchiát, s az udvar, a nemzet gazdasági, politikai és kulturális törekvéseinek a központjává lett. A mi Habsburgjaink a mi országunkat kezdettől fogva egyik tartományuknak tekintették csupán, mégpedig birodalmuk legjelentéktelenebb tartományának, melynek ügyeire a saját érdekeiknek biztosításán túl mi gondjuk sem volt. Ha a magyar főúr részesévé lett a bécsi udvari életnek, ez csupán a dinasztia iránt való törhetetlen hűségének volt a bizonysága, ami egyben annyit is jelentett, hogy a német-

tel szemben feladta a függetlenségünket, s a török ellen sem készült felszabadító háborúra. Egész más a helyzet Erdélyben. Ott nemzeti dinasztia alapította meg az abszolút monarchiát, s éppen ezért udvara a nemzet felemelését célzó szándékok kirepítő fészkévé lett, az udvari emberré szelídülő főúr pedig ezek megvalósítójává. Természetes, hogy nemzetünk érdekeinek képviseletét az erdélyi udvar vállalta magára. A török kiűzéséhez vajmi kevéssé nyújthatott segédkezet, mert bizonyos szempontból a porta fennhatósága alatt állt, de függetlenségünk védelmezését a némettől, magára vállalta. Sőt: a lengyel királlyá lett Báthory Istvánnak nagyarányú Habsburg- és törökellenes politikai tervei voltak, de meghalt, mielőtt még megvalósításukhoz fogott volna.

Buda elfoglalása után a török hódító sereg folytatta diadalútját. A megrémült lakosság sebtében várakat emelt, hogy feltartóztassa továbbnyomulásában. A várak építése és karbantartása a jobbágyok dolga volt; sokszor katonasága is a jobbágyokból került ki, meg a kisnemesekből — földesuraik és a török elől menekültek ide valamennyien. Ezek a várak parancsoltak megálljt a hatalmas szultán csapatainak, s a várak sora, hol ez a népáradat megtorpant, jelölte azután is a határt — innen a nevük: végvárak. A császárnak nem az volt az érdeke, hogy a török kitakarodjék országunkból, hanem az, hogy itt tombolja ki dühét, s ne veszélyeztesse többi tartományait. Így vajmi kevés gondja volt a végvárakra. Magyar katonaság ontotta vérét azokban, de a fenséges úrtól se pénzt, se posztót nem kapott. Abból tartotta fenn magát, amit egy-egy rajtaütéskor zsákmányolt a törökt ől. Talán így edződött oly félelmetes hőssé a végvárak magára hagyott népe. Eger várának híre túlszárnyalt az ország határain. Olvashattak róla a német „Neue Zeyttung"-ckban s egy lengyel katonaköltő. Czahrowski verseiben.

A rendeket szétforgácsoló érdekellentétek harcában a végvár a nemzet puszta fennmaradásáért küzdő egyesült erők gyűlőhelye. A végváriak összeforrtak a magukra vállalt feladat teljesítésében — a legényi sorban lévő jobbágyot s kisnemesi vagy középnemesi tisztjét itt nem különítette el egymástól a származás vagy vagyon; a török veszedelemmel néztek farkasszemet valamennyien, s aki legény volt a talpán, annak volt becsülete is.

A végváraken kívül azonban ismét felbomlóban azok a hatalmi viszonyok, melyek a reformáció diadalával jöttek létre. Az egyház nem szenvedhette javainak az elidegenítését, uralmának elvesztését s támadásra indult. Magyarországon a papságnak alig maradt valami birtoka, s ezért a királyi hivatalokban, elsősorban a kormányszékeken vállalt szolgálatot, a régi hithez hű Habsburgoktól várva helyzetének könnyítését. Habsburg Rudolf elérkezettnek látta az időt, hogy Magyarországot maradék önállóságától is megfossza. Ő katolikus volt, alattvalóinak zöme pedig protestánssá lett, s így csak a vallás ürügyén támadhatott ellenük. Természetes, hogy a két egymásrautalt fél, a papság és a dinasztia, szövetséget kötött. A XVI. század végén csapott át hazánkon az ellenreformáció első hulláma. A legharcosabb papi rendnek, a Jézus Társaságnak atyái, a „jezsoviták" a császár német zsoldosainak a támogatásával törtek rá egy-egy községre, birtokra, kényszerítvén az ott lakókat a katolikus hit felvételére, s ha azok ellenálltak, jómagukat is, vagyonukat is zsákmányként hurcolták el. Az ellenreformáció áramlata visszafelé forgatta a történelem kerekét: a kapitalizmust építő polgárság vívmányai ellen tört, s a feudalizmus elavult nemesi és papi rendjét elevenítette fel.

II.

AZ EMBER

A kor társadalmi viszonyaitól meghatározottan alakul az ember egyénisége. Ez annyit jelent, hogy az azonos társadalmi viszonyok közt élők egyénisége nemcsak hogy nem hasonlít mindig a megtévesztésig egymásra, hanem sokszor annyira különbözik, hogy alig árul el egyező vonást, s mégis mindegyik változat egyaránt magyarázható ezekből a viszonyokból. E gazdag, sőt szélsőségeikben néha egymásnak egyenesen ellentmondó változatok „titkát" kísérelvén meg kibontani, két oldalról kell azt megközelítenünk. *Először:* beszélhetünk-e egyáltalán azonos társadalmi viszonyokról? A hűbériség idején nagyjában tényleg azonosnak mondható a földesúr és

jobbágy közt szövődő viszony, de közelebbről szemügyre véve kiderül, hogy másként alakult az a nagy-, a közép- és a kisbirtokon. Egykori patriarchális színezetéből talán itt maradt meg a legtöbb. De még kisbirtok és kisbirtok közt is különbséget kell tennünk. Péternek eléggé emberséges a gazdája, nem szipolyozza ki őt úgy, mint annak sógora, a szomszéd, az istenadta Pált; Péterrel időnként szóba-ereszkedik az úr, de Pállal soha. Kétségtelen, hogy még számtalan ily nuancera gondolhatnánk, s e nuanceok annak a kimondására késztetnek, hogy azonos társadalmi viszonyokról sohasem beszélhetünk, csak legfeljebb megközelítően azonosakról, s talán ebből magyarázható, hogy az egyéniségek olyannyira különböznek egymástól. Igen, de csak egy bizonyos határig. *Másodszor:* megközelítően azonos társadalmi viszonyok közt nevelkedik az Artamonovok harmadik generációja, s mégis Jakov és Miron az „emberiség meddő virágai"-vá lettek, Ilja azonban képes volt leküzdeni környezete rothasztó hatását, kitört belőle, a néphez csatlakozott, s résztvett annak felszabadító harcában. Ez arra utal, hogy a szinte azonosnak mondható társadalmi viszonyok közt is sokirányúan bontakozhat ki az egyéniség, s hogy melyik irányban bontakozik ki ténylegesen, ez attól függ, mily mélyrehatóan képes értékelni ezeket a viszonyokat — mondhatnánk azt is, zsenialitásától: érzelmi, gondolkodási és akarati erőinek fejlettségét értve ezen. Ez a zsenialitás részben társadalmi termék, hiszen a saját s a mások tapasztalataiból leszűrt műveltség gyümölcse, részben azonban adottság dolga, mert a műveltség csak egy bizonyos határig fejleszthető, s ez a határ kinél-kinél más és más, aszerint, hogy mennyit bírnak meg képességei.

Balassi Bálint egyéniségének vannak oly vonásai, melyek a vele körülbelül azonos társadalmi viszonyok közt élő kortársaiban is feltalálhatók.

Költőnk a legbatalmasabb oligarcha-családok egyikéből származott; magatartásában sokszor ezeknek a magatartására ismerhetni. Gátlás nélkül követeli jussát az élettől, mert úgy érzi, hogy születése révén joga van annak minden javában részesedni: vagyonban, mulatságban, szerelemben. Innen az a féktelenség, mely minden megnyilatkozására jellemző.

Születésével járó méltósága tudatában feltétlen hódolatot követelt attól, akivel összekerült, s ha ezt nem kapta meg, ugyancsak megtanította emberségre a vakmerőt. Az önkényeskedéstől sem riadt vissza. A középnemest, a kisnemest, a jobbágyot — rendjének örökölt előítélete szerint — szinte emberszámba se vette. Többször ütött rajta fegyvereseivel a szomszéd birtokosokon, s a Lehoczkyak, Dedinszkyek, Szentiványiak, Potturnyaiak sűrűn panaszolták be e hatalmaskodás miatt. Tiszttartóját, Szkárossyt, ki nem számolt el egyik várának jövedelmével — különben is haragudott rá, mert gyermekkorában miatta kapott ki az apjától, — előbb istenesen legorombította „Bestia hitetlen lélek, k... fi! vagy meghalsz ma, vagy megszegik ezentől egynéhány oldalad csontja, hogy soha — ha megélsz is — emberré nem leszesz belé" — majd alaposan összeverte, s egész éjjel fogva tartotta. A tiszttartó bepanaszolta urát a pozsonyi diétán, ki azzal védekezett, hogy a család szolgáját magyar szokás szerint mindenkor meg lehetett fenyíteni, még ha nemes ember is volt. Uhrin Tamástól, egyik hibbei jobbágyától húsz forintot kölcsönzött szorult helyzetében, s mikor az később visszakérte tőle a pénzt, úgy helyben hagyta, hogy a hús cafatokban lógott le róla, sőt még három napra sóba is fektette, mi miatt egy évig beteg volt, s csak orvosra száz forintot kellett költenie. A felvidéki bányavárosok polgáraival is több ízben gyűlt meg a baja. Göppel Dániel bányagazda régóta adósa volt a családnak, s költőnk eképpen foganatosította a végrehajtást. Ötven legényével rátörte az ajtót, félholtra verette feleségét, s őt magát mindaddig fogva tartotta valami „büdös lyukban", míg egy nemes úr zálogot nem adott helyette. A bányagazda persze panaszt emelt ellene Ernő főhercegnél, a királyi helytartónál. Még jellemzőbb a Rubigallus bányabíró szolgájával való összeütközése. Mint írja, nem ok nélkül cirógatta meg ütlegekkel a legényt. A fickó már azzal megsértette, hogy a fürdőben dúdolva a közelébe jött, s ott ült le mellette. „Udvariatlanságát tűrtem, és nem sokat törődtem vele, hogy velem egyenrangúnak tette fel magát, és velem együtt fürdik". S még tetézte e sértést. Ő káromló szavakkal fenyítette meg legényét, s a bányabíró szolgája ugyanezekkel a káromló szavakkal mordult rá. A zólyomi tanács a polgárság tekintélyén esett sérelemnek tartotta ezt az atrocitást, per kerekedett az ügyből, s költőnkből a tanácshoz intézett latin nyelvű levelében feltör a polgárság iránt érzett megvetése. Gúnyolódva emlegeti, hogy a polgárok az ő városi „respublikájukat" úgy bámulják, mint a régiek

a római köztársaságot, és most sértett méltóságukban dúlnak-fúlnak ő ellene. „Hiú az erő nélküli harag! És nekem, Herkulesre mondom, ti nem félelmeteseknek, hanem nyomorultaknak látszotok, ti, akiket Isten a bányák állandó és dicstelen munkájára vetett alá, és akiknek a hírneve alig jutott túl azon házak küszöbén, melyekben laktok."

Birtokszerző hajlama is többször bajba keverte. Balassi András, kit atyja gyámjául rendelt, nagy vagyongyűjtő volt, gyámoltját is kiforgatta majdnem minden örökségéből. Így Bálintnak arra kellett pazarolnia nekikeseredett erejét, hogy valamiképpen ismét talpra állhasson. Próbálkozott is elégszér, mégpedig a körében szokásos módon: beházasodással. De volt kedvese, Losonczy Anna, Ungnád Kristófnak nyújtotta kezét váraival együtt. Balassi András a dúsgazdag Krusith János lányával akarta őt összeboronálni. Bálint úgy hallotta, hogy az németnek szánta a lányát, bár — írja — hasznosabb volna, ha neki adná, de ebben nem reménykedhetik, mert igen vékony füstű a konyhája. Unokatestvérét, Dobó Krisztinát vette nőül később, nem utolsó sorban azért, mert része volt Patak várának a birtoklásában, bár testvére, Ferenc ki akarta tudni belőle. Költőnk az esküvő napján lefegyverezve az őrséget, bevette a várat, s behódoltatta az egész uradalmat. A kábulatából magához tért várnép ellentámadást intézett, karjánál fogva akolbolíttották ki az egyórás várurat, s felesége szégyenkezve lépdelt utána. Miután a Szentszék felbontotta frigyüket, Bálint ismét Losonczy Anna körül kezdett forgolódni, ki ekkor már özvegy volt. Az egyik versének summája szerint azért, mert régi szeretőjének képe támadt fel benne, ellenben egy ez időben írott levelében azzal dicsekszik el barátjának, Kapy Sándornak, hogy ha az Isten élteti karácsonyig, nagy úr lesz, ha másként nem, férfiúi ereje révén; tehát újabb közeledésének alapvető oka voltaképpen zilált anyagi viszonyainak rendezése.

A zólyomi városi tanács — megint a polgárokkal gyűlt meg a baja! — felháborodott azon az életmódon, melyet ott a környéken szolgáival folytatott. Azzal vádolta, hogy tivornyában tölti velük éjjelét-nappalát, mint az ókori Sybaris városának elfajult lakói. Balassi a tanácsnak írt levelében e szavakkal utasítja vissza a rágalmakat: „Írták azt is, hogy én éjjel-nappal iszom és hogy én mind szolgáimmal eszve sybarita életet viselek. Ebben is hazudtak... Isten erre bizonságom, hogy soha nem tudom, az sybarita élet mi legyen. Hogy vigan laktunk, nem tagadjuk, de mi abban sem bírót, sem polgárt nem bántottunk, hanem a magunkét költöttük." Öccse, Ferenc, maga sem igen tudott bánni a pénzzel, mégis, attól való féltében, hogy bátyja költséges mulatságaival fölöttébb megrövidíti őt — még nem osztoztak volt el akkor az örökségükön — a nyitrai káptalan előtt panaszt is tett annak pazarlásai miatt.

Szerelmi kalandban bőven volt része. Nagy szerelme Anna, futó szerelmeinek és szeretkezéseinek se szeri, se száma. Választottjai között akadnak nagy nemzetbeli hölgyek, mint amilyen a Coelia néven megénekelt Wesselényi Ferencné, köznemes asszonyok, mint az újvári kapitánynak a felesége, bécsi örömlányok és lengyel citeréslányok, sőt tisztes polgári személyek is. Zólyom alatt az úton lovagolva találkozott egy hentes özvegyével. Nyomban heves udvarlásba kezdett. Az asszony előbb kacagva védekezett, s mikor Bálint a nyeregbe akarta emelni, csak akkor vette komolyra a dolgot. Nagynehezen kievickélt az udvarló karjai közül, aki máris letépte fejkötőjét, kendőjét, pruszlikját, magával vivén emlékül a keszkenőjét, mibe állítólag a tallérjai voltak bevarrva. A bányavárosok nagy hűhót csaptak, s rablással és erőszakkal vádolták a költőt.

Méltóságérzetéből magyarázható önkényessége, s az a mohó étvágy, mely vagyon, mulatság és szerelem után hajtja — általában jellemző az oligarcha dinasztiákra, melyeknek sarjai hasztalan hallgatták a jámbor prédikátorok kegyes tanításait, — a prédikátorok szavaival élve — hadakozók, vérontók, nyúzók, fosztogatók, kevélyek, irigyek, bosszúállók, fösvények, fajtalankodók maradtak. — Még ha eltöltötte is lelküket, mint Balassi Bálintét, az új hit vallásossága, de életüket nem hatotta át. Ezért cserélik fel oly hamar. Költőnk is visszatért a rég hitre, azt remélve, hogy így sikeresebben rendezheti majd fölöttéb összebonyolódott ügyeit. Ahogy valószínűleg az apa is életének könnyebbségéért lett új hitűvé, ezért tett vallást most a fia is a régi hit mellett. A reformáció korában a protestáns Bock Mihály könyvét fordította magyarra *Füves kertecske* címen, az ellenreformáció korában a katolikus Campian Edmund *Tíz okainak* a fordításához kezdett hozzá.

Balassi Bálint egyéniségének azonban vannak oly vonásai is, melyek nem magyarázhatók azokból a nagyjából azonosnak mondható társadalmi viszonyokból, melyek közt az oligarchák élete folyt.

Majd valamennyien megfordultak az udvarnál, s majd valamennyien — legalább is a protestáns főurak közül — kiváló nevelésben részesültek — mégis: udvari emberré finomulni, erre talán egyikük sem áhítozott olyannyira, mint Balassi Bálint. Az udvariasság és műveltség ilykofú igénye — tekintve, hogy az udvariasság a reneszánsz kora óta műveltség nélkül elképzelhetetlen volt — a szellemi éhség csalhatatlan jele. S talán ez a szellemi éhség — ez különbözteti meg leginkább költőnket a rangjabeli ifjaktól. Kétségtelenül a körülmények kedvező összejátszása ébresztette fel, de az is kétségtelen, hogy hajlamai fokozták fel.

Balassi Bálint ifjúkorában résztvett abban a hadi vállalkozásban, melyet Miksa császár biztatására indított meg Békési Gáspár az erdélyi fejedelem ellen, s fogságba került. Báthory István régi barátja volt családjának — az apa, Balassi János, eléggé ingadozott a császár iránt való hűségben, s vonzódott a fejedelem felé — és udvarában, Erdélyben, majd később Lengyelországban a fogoly legszebb napjait élte. Itt ismerkedett meg a magyar udvari élettel, amiben a habsburgi Magyarország főurainak sohasem lehetett részük. Rabul ejtette őt az életnek olaszos módra választékos élvezete: az udvar hölgyeinek ízléséhez igazodó csinosult társalgási mód s a művészet eszközeivel megnemesített mulatság és széptevés. Olasz muzsikusok szólaltatták meg lantjukon a passamezzokat, paksamétákat, saltarellokat, s a Gianéta Padovának és Siciliának melódiájára és ritmusára folyt a tánc, s felhangzottak a petrarkista jellegű szerelmi költészetnek legszebb dalai. Bálint fájó szívvel hagyta oda ezt az udvart, s mint levelében írja, joggal csodálják, hogy eltávozott onnan, ifjú létére otthagyván a nyájas fejedelmet és a jó társaságot, a nyugodalmas és gyönyörű életet — s az emlékek, miket onnan hozott magával, legszebb emlékei lettek.

A középkori skolasztikus műveltség sírásójának, a reneszánszkori humanista műveltségnek elemeit kora ifjúságában sajátította el nevelőjétől, Bornemissza Pétertől, s az erdélyi és lengyelhoni Báthory-udvarban bőven adódott alkalma arra, hogy még inkább elmerüljön benne; különben egész életén át buzgón tanulmányozta. E humanista műveltség elsőnek az olasz polgárság talajából hajtott ki. A középkori skolasztikus műveltség az ég felé irányította az ember tekintetét, ez a föld felé; az önmegtartóztatást követelt, ez pedig az életörömet hirdette. A főrangúak kapva-kaptak az életöröm evangéliumán, hiszen ez mintegy szentesítette magatartásukat; ezért terjedt el oly gyorsan a humanista műveltség a fejedelmi, a főúri és főpapi udvarokban. A reneszánsz idején ezek a legfékeveszettebb tombolás színtere voltak, később azonban az udvar emberei bizonyos udvarképes formák között, tehát mégis korlátoktól mérsékelten csillapították le azt a vad, sokszor egyenesen állati éhséget, mellyel nekiestek az életnek. A humanizmus ebben a válfajában elvesztette a feudalizmus ellen irányuló polgári élét; e nemű tendenciái a humanista műveltségen nevelkedett reformátorok munkásságában éledtek fel ismét. A műveltség — ahogy azt később a csinosodás apostolai, Kármán, Csokonai megállapították, szelídítő hatással van az eredendő emberi durvaságra, s effélét Balassi Bálint is érzett. S joggal. Párját ritkító eset a XVI. században, hogy egy főúr — különösen, ha oly önkényúr, mint költőnk volt — felfigyeljen arra, hogy mint sanyargatják az elfogott jobbágyokat. Egyik levelében megbotránkozva írja, hogy kínvallatással iparkodott kicsikarni egyik ártatlan jobbágyából beismerő vallomást a besztercebányai kamarai prefektus.

A Rubigallus szolgájának helybenhagyása miatt keletkezett per kapcsán költőnk a következőket írta önmentségére: „Avagy talán, ha természetemben volna is vadság és keménység, a múzsák nyájassága és a tudomány ékessége vagy a hosszú vándorlás avagy az udvar mindennapos látogatása azt már régen nem lágyították volna-e meg?" Tudjuk, ezt azért írta, hogy tisztára mossa magát, de azt tartjuk rá nézve fölöttébb jellemzőnek, hogy milyen szappant használt. Udvariasságával és műveltségével hozakodik elő, azt hangoztatva, hogy ezek béklyót vetettek vadságára és keménységére — tehát bizonyos befelé fordultságról tesz tanúságot; a szellemi életet élő ember befelé fordultságáról, aki önmagát figyelve számot ad már azokról a pszihikai változásokról, melyek benne végbemennek. Ez az attitude egyáltalán nem a XVI. századi oligarchára valló, aki há belekostólt is az udvariasság és a

műveltség csemegéjébe, nem merült el oly mértékben a szellemi életben, hogy az ennyire megfertőzte volna.

Lengyelországból hazatérve letette a hűségesküt a császárnak, s várkapitányságért folyamodott, de eredménytelen maradt minden kérése. Gyanús volt, mert a fejedelem táborából érkezett, s a gyanúnak volt is alapja. Bálint Krusith Ilona megkérésétől azért is húzódozott, mert annak apja a császár egyik bizalmasa volt, s ő fontosabbnak tartotta azt, hogy *hazájának*, mint azt, hogy apósának szolgáljon. Úgy érezte, hogy elárulja az a haza ügyét, aki a császár érdekeit támogatja, s ebből nyilvánvaló, hogy a *nemzeti királyság* gondolatáért lelkesedett. A nemzeti királyság megteremtése oligarcha-kortársai közül is többnek volt a gondja, de a hazának való szolgálatot, azt hiszem, csak Balassi Bálint vette komolyan. Mikor látta, hogy várkapitánnyá nem nevezi ki őt a császár, elszegődött lovashadnagyként az egri végvárba. A vitézi életben tombolta ki azt a féktelen erőt, mely benne hányódott. Ahogy egy róla szóló verstöredék mondja: „tizenegy bajt egy nap vitt erős fegyverben, Annyiszor részesült győzedelmekben." Keresve-kereste az alkalmat, hogy bajtaüthessen az ellenségen, vakmerőségében állandóan a halállal játszott — épp ebben a kockázatban látta a férfiélet „szép tisztességét", az „emberség példáját". Nevét csakhamar szárnyára kapta a hír; a törökök rettegték, a magyarok dicsőítették — s jó híre-neve volt a legfőbb kincse és öröme. A főúri hadnagy eggyé lett paraszt és kisnemes-legényeivel a végvári élet harcában, örömében — s ebben az eggyéforrottságban érezhette meg, hogy valamennyiük a haza ügyét szolgálja, Magyarországnak, ennek a vitézlő oskolának az ügyét.

A csillapíthatatlan szellemi éhség, bizonyosfokú szelídülés az udvariasság és műveltség hatására, a szellemi életet élő ember befelé fordultsága s a haza szolgálata — ezek olyan vonásai egyéniségének, melyek révén kívül került a feudalizmus-megszabta oligarcha-életforma keretein.

Miután búcsút mondott Egernek, még messzebb vetődött ezektől. Úgy alakult ekkor a sorsa, hogy a sajátmaga kárvallásán kellett tapasztalnia a feudális oligarchia életet fojtó erőinek tombolását; ugyanazon erőknek, melyek benne is mások romlására forrtak.

Az élet most ugyancsak megtapodta méltóságérzetét — ezt a rendi gőgöt, melyet előkelő származásának tudata élesztett. Már az is elég nagy csapás volt ránézve, hogy báró létére a császár bizalmatlansága folytán a hadnagyi rangnál feljebb nem vihette — de ezt még ellensúlyozta jó híre-neve, melyet a végváriak között szerzett. A keserű pohár aztán most telt meg csordultig. Nem elég, hogy semmiféle hozzá méltó katonai állást nem bízott rá a császár, a rokonai, infámiának, gyalázatnak a bélyegét sütötték rá. Dobó Ferenc, feleségének testvére a vár elfoglalása miatt — császári vár volt! — hűtlenség, a házasság miatt — első unokatestvérét vette el — vérfertőzés címén követelte ellene a vizsgálat megindítását. „Mostan csak én vagyok az község csudája házasságom miatt Magyarországban" — írta összetörten egyik levelében. Igazolására egész Egert hívta tanúul. Arról suttogtak, hogy gyermekét nem kereszteltette meg, hanem a mohamedán hitre szánta, s a Musztafa nevet adta neki. Balassi András, unokabátyja, azzal vádolta, hogy útilapút kötöttek a talpa alá Egerben, s ezért hagyta ott a végvárat.

Most ő esett áldozatául annak a mohó étvágynak, mellyel belemarkolt az életbe, hogy többet falhasson belőle. Vagyonából András unokabátyja a még kezén lévő jószágokat sorra-rendre zálogosította el, hogy pénzhez jusson. Végül is arra kényszerült, hogy kupecként tengesse az életét, fő-lovakat vásárolva, s haszonra adva el. Lírai önvallomásként ható egyik levelének pár sora: „Én az vén cigányként csak cseréléssel élek ezután, mert látom, hogy a jó királynak nem kellek." Nem volt már mit költenie a sajátjából, s vígan csak akkor lakozott, ha Erdélyt vagy Lengyelországot jártában régi barátai látták vendégül. Az övé lett minden lány vagy asszony, akit csak megóhajtott, s mégis kielégületlenséget érzett, mert szeretkezés közben rájött a szerelem ízére, s csak a szerelem boldogíthatta volna őt — Losonczy Anna szerelme — de Anna főként csapodár szeretkezései miatt, de talán azért is, mert másodvirágzását élte, a nála jóval fiatalabb, daliás főúrnak, Forgách Zsigmondnak adta kezét.

Az élet fejedelme az élet koldúsává züllött. Méltóságában megbecstelenítve, vagyonából kifosztva, a mulatságból kitudva, szerelmében megcsúfolva. A „paradiso"-ból az „inferno"-ba zuhant. Minden célját elcélozták, s arra már nem volt

ereje, hogy újabb célok után törjön — magábaroskadt abban a szörnyű lelki válságban, mely e zuhanást követte. Elkívánkozott kudarcai színhelyéről, kedves hazája földjéről, s egy éjszaka lovára ülve, égymagában, bújdosóként útnak indult Lengyelországba. Levelei, miket innen írt, a meghasonlottság fanyar keserűségével teltek: „Engem penig az jó király az nemzetemnek s magamnak is jó szolgálatjáért, sok költségéért ím csigává teszen! Mint sehonnai vagyok, és ez egy lakhelyem is elkelvén tőlem, csigává kell lennem; hátamon leszen házam. Amely jámbor csigát kíván, bár ne kapálja az szőlők tövét érte, hanem egyék énbennem ezután, mert én innét-tova csiga leszek!"

Vox humana — nagyon emberi hang ez, s mintha minden csapásnak azért kellett volna rászakadni erre a féktelen oligarchára, hogy századában ő jajdítsa el legérthetőbben a megnyomorítottak, kijátszottak, kisemmizettek panaszát.

Megkönnyeztető, de lelket emelő előjátéka ez a megdöbbentő, de nagyszerű végnek. Ady szerint a halálok fejedelme a meghívott halál, kit akaratunkkal parancsolunk a szolgálatunkra akkor, mikor már minden tétünk elveszett az élet játékában. Most, mikor maguk alá temették életének a romjai, őt idézte színe elé Balassi is. Jelentkezett az Esztergom felmentésére induló seregnél, önként indult rohamba, s mikor a török túlerő nyomása miatt a csapat nagy része visszavonult, ő kevesedmagával tovább tört előre. Ólomgolyó járta át mindkét combját, úgy, hogy tőből amputálni kellett. A sebláz kínjai közt így válaszolt egy jezsuita barátnak, ki isten akaratát emlegette, vigasztalni próbálván a szenvedőt: „.... azt akartuk, hogy így legyen." Tíz nappal a műtét után meghalt.

A maga kívánta hősi halálban teljesedett ki ez az élet. A megnyomorítottak, kijátszottak, kisemmizettek sorsára jutott oligarcha levonta a végső következtetést. — ebben a sorsban nem érdemes élni — s elhatározása és tette az ítélet erejével ható.

III.

A MŰ

A mű tükörkép — a kornak az emberi egyéniségen átszűrt tükörképe. Balassi emberi egyéniségében akadunk olyan vonásokra, melyek a feudális életformától idegenek; összeroppanásában már áldozata ennek a feudális életformának, keresett halálával pedig egyenesen ítélkezik felette.

E feudális életformából való kiszakadottság rányomja bélyegét Balassi Bálint egész oeuvrejére.

Kitetszik ez már abból is, hogy mily szerepet játszott életében a költészet.

A költőt az udvar légköre csalogatta elő belőle. Az udvari embernek hivatalból kellett értenie a széptevésnek legudvarképesebb formájához, szerelmi bókversek íráséhoz; a hölgykoszorú el is várta ezt tőle. Bálintnak első versei ilyen szerelmi bókversek, melyekre mintát bőven talált az előtte ismeretes humanista költészetben. Az udvar szépeinek „nevére" írta ezeket: Bebek Juditnak, Morgay Katának és Chak Borbálának. Kedves, ügyes tollpróbák. Úgy lett volna rendjén való, hogy a főúr mindvégig az udvariasság velejárójának tekinti a költészetet, de az csakhamar foglyul ejtette őt. Szaporodó élményeinek feszítő erejétől csak úgy szabadulhatott meg, ha kiírta magából azokat. A Júlia-versek egyikében ő szól először irodalmunkban az ihlet pillanatának írásra ösztönző kényszeréről: „Forr, gerjed elmémre, Mint hangya fészkére, Sok új vers, mint sok hangya. Arra, mert szívemben Szerelmem tüzének Csak te vagy édes lángja."

Úrrá lett fölötte a költészet, s épp ez az, ami meggondolkoztató. A reneszánsz humanizmusa annyi változást hozott, hogy főuraink közül többen hajlottak immár arra, hogy megbecsüljék a szellemi alkotó tevékenységet, a művészetet és tudományt — de hogy maguk művészkedjenek vagy tudóskodjanak — arra ez ideig nem volt példa. Nyilván azért, mert őket nem gyötörte oly nagyfokú szellemi éhség, mint Balassi Bálintot — ezért akarva-akaratlan ő törte meg elsőnek azt a feudális előítéletet, mintha főrangú urainkat lealacsonyító foglalkozás lenne a szavaknak különleges módon való összeillesztésével pepecselni.

Nemcsak írói gyakorlatával, hanem humanistára valló fejlett írói öntudatával is tiltakozott az ellen, hogy amit ő végleges formába öntött, azon mások változtas-

sanak. „S nevetem azokat, s búsulás nélkül sem szenvedhetem, akik akármi írásimot is elméjeknek csontos pórázára kötvén, sok igéknek változtatásával vesztegetik, festik és ízetlenítik és az mellett engem rágalmazásokkal, nyelveknek hegyeit is fenik." Értő szemmel simogatta végig a keze alól kikerült verseket: „Nem rosszak bizony, az mint én gondolom" — írta róluk barátjának. Önérzetesen jegyezte meg egy fordításában, hogy ha a szöveget igéről igére nem tehette is át, úgy hirtelenében megjobbította. Arra is gondja volt, hogy híre-neve fennmaradjon. Halálos ágya mellett ott állott tanítványa, Rimay János, s arra kérte, hogy „az ő halálát verseivel ékesítse meg". Rimay János aztán többszörösen eleget tett kérésének.

Értéktudata oly fokú, hogy épp művész-voltánál fogva tartja magát különb embernek a Dobóknál, kik szintén kiváló katonák voltak, akárcsak a Balassiak. „Nemzettel, emberséggel és egyébbel ollyal, kit gonosz szerencse embertől el nem veszthet, alábbvalónak magamat egyik Dobónál sem vallom, értékkel kisebbnek nem mondom." Kit gonosz szerencse el nem veszthet, e szavakkal nyilván költői munkásságára célzott. Igaz, van oly természetű kijelentése is, melyből az következnék, hogy csak jobb foglalkozás híján fanyalodott versek írására. Lengyelországba való kibújdosta után írta öccsének, Balassi Ferencnek: „Ne véljen, uram senki oly bolondnak, hogy ha ott kinn tiszteségesen szolgáltatnának velem, hogy örömesben az szolgálatban, mint az versfaragásban nem foglalnám az elmémet." Ha számba vesszük azt, hogy öccse katonai híre-neve növekvőben volt már, s ő, aki testestől-lelkestől katona volt, még csak magához méltó megbízatást sem kapott a császártól, akkor nem azt olvassuk ki e sorokból, hogy félváliról beszél a „mesterségéről", hanem azt, hogy egyrészt keserűség tölti el, amiért nem öregbítheti katonai dicsőségét, másrészt azt, hogy védekezik afféle vádak ellen, mintha züllöttségében már a vitézi életre is ráunt volna, s mihaszna irka-firkákra pocsékolná az idejét. A két nyilatkozatot összevetve megállapíthatjuk, hogy egyaránt számot tartott a harcos és a költő babérjára, legfeljebb — mint majd egy század múltán még Zrínyi Miklós is — elébehelyezi a harcost a költőnek.

Egyénisége megoszlott, ellentmondásos voltánál fogva érthető, ha költészete és élete sok tekintetben nincs összhangban egymással. Énjének azon elemei, melyek egyáltalán nem tekinthetők tipikusnak egy oligarchára nézve, költészetében teljesednek ki, viszont merőben az oligarchára valló jegyei életében a legszembetűnőbbek. Éppen ezért költészetének és életének a disszonanciáján mérhető le, hogy költészetében mennyire rúgta el magát a feudalizmus talajától — mert élete ebbe eresztette gyökereit.

Az élet kiélésének az a szertelen vágya, mely legfőbb hajtóereje féktelen cselekdeteinek, költészetében az udvariasságtól és műveltségtől szelidülten jelentkezik, életigenlés, életöröm, életmámorként, irodalmunkban először adva hangot magyar nyelven a renaszánsz humanista világfelfogásának. Szelidülten, nem barbár vadságában és keménységében: a természet, a szerelem s a vitézi élet rajzában. Legtömörebben maga a költő foglalja össze ezt a világszemléletet a következő versszakában: „Ez világ minékünk, Kiben mi most élünk, Vendégfogadó házunk, Kiben ha ma lakunk, Vagy jót vagy bút látunk, De holnap meg kimulunk; Azért azon legyünk, Azmig tart életünk, Légyen vig telünk, nyarunk!" Tévedés lenne azt gondolnunk, mintha ez az életimádat a humanista poézis hatásaként áradt volna el költőnkben, s nem önlényéből fakadt — mert hiszen hatással is csak az van ránk, ami önlényünkkel rokon; a hatás legfeljebb önlényünk tudatára ébreszt. Balassi friss, erővel teli, kibomlásra váró fiatalsága talált magára ebben a világszemléletben, melynek ficánkolását az ereiben érezte. Fölöttébb találó az a pár sor, melyben magamagát jellemezte egy költeményének zárószakaszában: „Szerzém ez nyolc verset víg és szabad elmével, Gyülisben indulván jó ruhás legényekkel, Hozzám hasonlókkal, Vitéz ifjakkal: Nem kehegő vénekkel." Valóban: az ő költészete a vitéz ifjaké, nem pedig a kehegő véneké.

Annak a mohó étvágynak, mellyel az oligarchák faltak bele az életbe, igen „átszellemült" formája a természet szépségeiben való gyönyörködés. Balassi költészetét át- meg áthatja a természet szeretete. Ezt egyrészt azzal magyarázhatjuk, hogy a természet, akár serkentően, akár bénítóan, belejátszott a végvári élet minden mozzanatába, s észre kellett vennie, másrészt azzal, hogy kedvenc humanista költői is a természetre irányították figyelmét. A tavaszi táj képe sok változatban tárul elénk költészetében, főként azért, mert a tavasz szabadította ki a végváriakat falak közé zártságukból; most benyargalhatták a mezőt, erdőt, hegyet, völgyet, most érezhették, hogy „élnek", de azért is, mert hangulatilag a tavasz pezsdülése felelt meg leginkább a humanista költőt elöntő életvágynak. Mégis sokkal inkább a végvári vitézre valló sajátos, mint a humanista költőt jellemző szokványos tájszemlélet ez. Borivóknak

való c. költeménye magyar ecsettel festett magyar táj. A végvári vitéz többször is elárulja magát benne. A természet éledésének üde báját érzékeltetik az illatozásra nyíló rózsák, az énekükbe kapó fülemülék, a sokszínű ruhába öltözött fák, a virágba boruló bokrok, a tisztuló vizek — *egy-egy sort* szán ezek rajzára a költő — s azután *egy egész szakaszban* szól arról, mint hizlalja a lovakat a szép harmatos fű, mert — ló nélkül nem is katona a katona. A lovakról a végváriakra tér át — itt a *sorrend a* fontos, mert a vitéz előbb a lovával foglalatoskodik, s csak aztán magával — kik szinten élednek: széjjel bejárják a szép mezőt, vígan lakoznak, fegyvert tisztíttatnak. A záróstrófában aztán ő is közébük áll, isten dícséretére ivásra, víg, szeretettel teljes együttlakozásra szólítva őket. Az Eiusdem generis c. verse szintén tavaszi tableau. Indulásában eléggé emlékeztet a humanista költők sablonos tájszemléletére — a gyönyörű virágokkal széjjeltündöklő mezőn kegyesek és szűzek táncolnak rózsakoszorúban az ifjakkal, jószavú gyermekek vígan énekelnek, s Cupidó is mint angyal repül gyenge szárnyacskáján. Ez érthető is, hiszen Marcullus egyik darabjának fordítása a költemény. E Botticelli-szerű Primavera vásznára nem rajzolja ugyan oda a költő a vitézeket, de mégis kimódolja, hogy megemlékezzék róluk: vigadásra, táncra, lakozásra hívja őket. A záróversszakban magyarítja meg voltaképpen a tájat azzal, hogy odafesti jómagát, amint vidám szolgáitól körülvéve, éppen Marullus versét fordítja lova mellett, a fűvön fektében. A katonaéletnek ez a természetközelsége nyitja rá szemét a honi föld minden szépségére. Abban az Assisi Ferenc naphimnuszát előrevetítő Dávid-zsoltárban, mely Béza átírásában szolgált mintául Balassinak, a „teremtett világ" minden teremtményét — a napot, a világ fáklyáját, a holdat, az éj lámpását, az egeket, a föld kerekségét hegyeivel, völgyeivel, vizeivel, állataival, növényeivel, embereivel — az Úr imádságára buzdítja, a Felvidék képe tárul elénk — a zólyomi és liptói havasoké, a kassai, hevesi, nógrádi dombvidéké, ahol annyira otthonos volt.

Tenger mély örvényi, mennydörgés, villámlás,
Eső, hó, szél és vész, háború, csattogás,
Hegyek, völgyek, s nyárban fejérlő sok havas;

Szép halmok, zöld ágak, ékesült kis dombok,
Fák, kik külömb-külömb szép gyümölcsöt hoztok
S füvek, kik gyönyörű szaggal illatoztok;

Sok színben tündöklő ékes szép virágok,
Erdőkben, cserékben, vadak kik lakoztok,
Örökké az Úrnak nevét kiáltsátok!

Eckhardt Sándor megállapítása szerint a Béza szövegében egy szép szentföldi táj képe tárul elénk, hol a hegyek a felhőkkel versengenek, a dombokat szőlőindák és gyümölcstől roskadozó fák borítják be, cédrusok nyúlnak a felhőkbe, marhák legelnek és a berkek rejtekeiben vadak tanyáznak, — de hiányzik a nyárban fejérlő sok havas, nincsenek tarka virágok, gyönyörű szaggal illatozó füvek és zöldelő ágak. A táj-realizmus első jelentkezése ez magyar nyelvű költészetünkben. Ugyancsak a táj-realizmus-igénye hatja át azokat a miniature természeti képeket, melyek legtöbbször hasonlatokba sűrítve oly nagyszámmal vannak szétszórva szerelmi és vitézi énekeiben. Bebek Judit úgy tündöklik, mint világos nap, ha köd leszállt; Krisztinát úgy kívánja, mint esőt a meghasadozott föld; az asszonyoknak oly kedves az szerelmes könnye, mint sáskának a harmat; Júlia szépségét így sejtteti meg: „fénylik sok következtől, mint erős vér tiszta jégen, lebegnek szemei, mint a menny csillagi télbe éjjel szép égen" — a vitézek — „mint jó sólymok, mezőn széjjeljárnak, vagdalkoznak futtatnak"; a nagy széles mező, a szép liget erdő sétáló palotájuk; a kiterjedt sík mező, s a fákkal, kősziklákkal bűvös hegy-völgy erdő a vitézi próba helye.

A szerelem a nemi ösztön legmagasabbrendű megnyilvánulása — de éppen azok, akik ugyancsak üstökön ragadták a hatalmat — elsősorban az oligarchák — hatalmuk növelésére érdekházasságot kötöttek, s a férfi és nő együttélése ebben a házasságban a „szellemi felépítmény" hiányában nem volt több szeretkezésnél. Ez pedig egyiküket sem elégítette ki, a férfi ennél legtöbbször nem magasabbrendű szerelmi kalandok sokaságában keresett vigasztalást, — alkatánál fogva könnyebben beérte pusztán testi gyönyörrel — a nő azonban — ugyancsak alkatánál fogva a szerelmet szomjazta, mely több ennél: egyben a lelkek ölelkezése is. S talált is rendesen egy-egy „könnyes trubadúrra", aki zengő versének tanúsága szerint üdvözült már szemének ráeső sugarától is, s a pokol kínjait szenvedte, ha a kegyes tekintete

nem pihent meg deli alakján: A rajongás — kezdeti formája annak a „szellemi felépítménynek", mely a nemi ösztönt szerelemmé magasztosítja. A trubadúrok költészetében már a középkor derekán hangzik a rajongás boldogító öröme és édesbús epedése — első jeleként annak a nagy harcnak, melyet az ember indít az egyéniség jogainak kivivásáért. A reneszánsz humanista költői, elsősorban Petrarca, a trubadúrok tanítványai voltak; ők az antik költészetből vett remineszcenciákkal szötték át meg át e szerelmi rajongást. Az irodalomtörténet bebizonyította, hogy ez a humanista poézis szolgált mintául Balassi Bálint szerelmi költészetének — összegyűjtötték azokat a motívumokat, melyeket kétségtelenül ebből vett át — de azt hiszem, nem vették figyelembe eléggé azt a körülményt, hogy Balassi Bálint maga is átélt egy szerelmi viszonyt, — Losonczy Anna iránt érzett szerelmére gondolok — mely olynemű élményanyaggal szolgált, hogy költőnk csak ebben a humanista poézisban ismerhette fel a követendő példaképet. Sok szeretkezései közepette Losonczy Anna volt az egyetlen nő, aki iránt szerelmet érzett. Lelkével is szerette, nemcsak testével. Megkapta tőle mindazt, amit férfi igényelhet nőtől, s állhatatlanságában mégis szeretkezésekkel mocskolta be e nagy szerelmet, a nélkül, hogy Anna varázserejétől szabadulni tudott volna. Kedvese e miatt szakított vele. Sem az apró kis női csukák, sem házassága nem feledtette vele Annát — s mikor észrevette, hogy felesége — érdekházasság volt ez is! — elhidegült tőle — „az régi szeretőjén kezdett szívében megindulni" — s váltig hajtogatta, hogy betelt Anna proféciája, aki szakításuk idején megjósolta volt, hogy senki mással nem lesz boldog. Ostromra indult; kezdetben inkább anyagi helyzetének rendezését remélve, vagyonáért akarta nőül venni az özvegyet; de hamarosan a szenvedély lett úrrá rajta. Célját nem érte el: „régi szeretője" hajthatatlan maradt. Így lett életében Anna a végzetes nő; nélküle nem tudott ellenni, de magáénak sem tudta hódítani.

Ez a szeretkezéseket értékben felülmúló nagy szerelem — a testi vonzódás alapjára nehezülő szellemi felépítmény — ez nemesítette meg Balassi életfaló mohóságát — ez különböztette meg őt oligarcha-kortársaitól; ez nőttette tollforgatóból költővé; ez formálta át a bókverseket önvallomásos költeményekké; azok a nő kegyeiért vívott harc szokványos fegyverei voltak, ezek az életre ítélt ember ujjongásai és gyötrődései. Balassi szerelmi költészetének legszembetűnőbb sajátsága a már említett lovagi poézisre jellemző rajongás. Már az Anna-versek egyikében így nyilatkozik: „Legyen az én kínom ő egészségéért, Legyen halálom is bátor személyéért, Ám szenvedjek azért, Csak ne utáljon meg én hív szerelmemért.". Önmagának teljes átadása ez: a Lovag ajánlja benne halálig tartó szolgálatát a Nőnek, vállalva az élet minden baját — az ő javáért. A Júlia-ciklusban talán még fokozódik ez a rajongás, különösen abban a versben, melyet e címen ismerünk: Hogy Júliára találja, így köszöne neki. De bármily magas hőfokú is, nem lesz betegessé, mert nem nyafogó esdeklésben, hanem gazdag ajándékozásban nyilvánul meg. Persze szerelmet kér a költő e versben, de úgy, hogy a maga kincsetérő szerelmével kínálja meg. Érdekes megfigyelni, hogy mint nő szinte templomivá ez az áhitat, mely eltölti őt kedvese láttára. Az egymásra halmozódó megszólítások mind telítettebbé és telítettebbé lesznek a hódolattal: először csak bús szívének kívánsága, lelke édes kívánsága Júlia, aztán drágalátos palota, jó illatú piros rózsa, gyönyörű szép kis viola, majd két szeme fénye, élete reménye, s végül a köszöntésben vele rendelkező fennség: „Én szívem, lelkem, szerelmem, idvez légy, én fejedelmem!" Az utolsó versszakban a költő tettel bizonyítja, hogy fejedelme: „Térdet, fejet néki hajtók, kin ő csak elmosolyodék." Júlia válasza, az elmosolyodás jelzi, hogy szívét megkeményítette hódolója irányában. Az, bár elűzte őt magától, s többek közt emiatt adta fejét bújdosásra, még messze Lengyelországból is rajongással gondol rá: „Adion az jó Isten Néki egészséget, Víg és hosszú életet: Mint mezők virággal, Tündököljék sok jókkal, Áldja mindennel őtet; Nyomán is tavasszal Teremjen rózsaszál, S keserüljön engemet."

Fejedelmének érzi elragadtatásában a trubadúr-költő szíve-választottját, s éppen azért oly színekkel festi, hogy senki se rángathassa le arról a trónról, melyre ő maga ültette. Testi mivoltának nem kívánatosságáról, hanem tiszteletet, csodálatot parancsoló méltóságáról esik szó; a görög-római mythológia istenasszonyaival való egybevetés is emeli őt értékben, a lelki tulajdonságai is díszére vallanak. Júlia „termete ingyenés, magas, mint szép liliomszál. Két szép társával mint Venus-asszony tetszik, hogy veszteg áll, Tettes köztök, mint világos nap ha sűrű köd leszáll . . . Erkölcse szelíd és szemérmetes, emberséggel elegy. Édes ajaka piros, szintén oly, mint jól meg nem ért meggy. Jeles tréfájú, édes beszédű ő szavában mintegy . . . Kiki ővele táncát eljárni oly igen kívánja, Mert mint fűrj után, ha magasságbul magát sólyom ruga, Oly nagy sebesen táncát ő járja, nem mozdul dereka." Júlia

szemének hatalma „mindennek szívével bír", kit jó szemmel lát, azt megboldogítja, de kit gonosszal, az hal, vesz, sír. Költőnkre gonosz szemmel tekintett, s azért vannak telve a Júlia-dalok a szerelem gyötrelmeivel. Örök és maradandó az ő szerelme: mindenek elmúlnak, házak, erős várak, városok, rózsák, liliom; violák, „még az föld is elagg, hegyek fogyatkoznak, idővel tenger apad" — de az ő szerelme égtenég, mint pokol tüze, s lángjában sül-fől, mert a „kegyes" nem kegyelmez meg neki. Egyik versében sokféle dologhoz hasonlítja szenvedő magát: két szeme két eleven kút, mert mindig sír; a szerelme olthatatlan szén, mely szüntelenül égeti, szíve a szerelem nyilától szörnyű mélyen sebesült. Kínnal telt az éjszakája, mert szenvedélye kiűzi az ágyából, és Júlia utcáján, a háza környékén leskődteti; kínnal telt a nappala, mert akkor sem szólhat imádottjával, s az leveleit még csak válaszra sem méltatja.

Egy-két szerelmes költeménye a futó szeretkezések élményéből fakadt, mint amilyen a Bécsi Zsuzsannáról s Anna Máriáról, továbbá a lengyel citerás lányról szerzett, és egy lengyel „cortigiana"-ról (kurtizánról), Hannuska Budowskionkáról írott. A trubadúr-stílust mihaszna keressük ezekben; a hölgy nem „égi jelenés", hanem élvvágyó, s a költőt is a perzselő kéjvágy tölti el. Egy társával együtt „gerjedett fel" Bécsi Zsuzsannára, Anna Máriára, a leányok élesztették a két ifjú szerelmét, „kedveket jelentek", ők pedig beléptek az utcáról a házba, mézet szedtek a lányok szájáról, felejtették bánatukat, „. . . megvolt minden édesség, Ölelgetés; csók; tánc; gyönyörűség, Ékes beszéd, tréfálás, nevetség." A lengyel citeráslánnyal együtt töltött estéről szóló versének szilajon perdülő ritmusa érzékelteti a költő „gerjedelmét". „Lengyel szép Zsuzsánna vervén citeráját és mondván utána gyönyörű nótáját; Eszem vesztve, eltévesztve szerelmében sillyesztve, Felgerjesztve és ébresztve, Belső tűzzel emésztve." A cortigianáról oly nyelven szól, mint amelyen a férfiak méltatják maguk között azokat a nőket, akiket csak pillanatnyi kielégülésre használnak, s aztán elvetnek: „Friss szép fejér póka, Édes szűrő móka; Porcogós Annóka; Szerelemnek oka Mit haragszol Hogy nem játszol Velem, kivel egy fraj szól? Ládd-é vig kiki táncol?"

A vitézi élet rajzára nem talált példát a humanista költészetben; vitézi énekei saját „találmánya" a költőnek. A magyar nemesek „született katonák" voltak, — s csak a kardforgatást ítélték magukhoz méltó tevékenységnek de — különösen a főnemesi oligarchák — igen sokszor a maguk családi érdekei miatt vitézkedtek, magas rangban szolgálva a habsburgi császár vagy az erdélyi fejedelem oldalán. Így a viadal csupán eszközül szolgált nekik ahhoz, hogy nagyobb karajt hasíthassanak maguknak az életből. Balassi Bálint csatározásai abban különböztek oligarcha társaiétól, hogy a haza érdekeiért sebesedett, ölt, fogott, vitézkedett. S éppen ez a különbség nőttette őt amazok fölébe. Az ő harcát mintegy „átszellemíti" a cél, melynek magasztosságát talán elsőnek ismerte fel költőink közül. Körülményei lökték őt hadnagyként a végvár legénysége közé — apadóban a birtok, várkapitányságra a császár csak nem nevezi ki, — de ő a körülményeket mélyrehatóan ítélte meg: rájött, hogy korában csak a végvárak maroknyi népe harcol a haza érdekeiért. Talán ha magasabb rangra emelik, s nem kénytelen nap mint nap együtt lenni legényeivel, megismerni elbeszélésükből két ellenség — a német és török — tépte sorsukat, tapasztalni az együttvívott harcban fogvicsorgató elszántságukat, talán akkor tudatára sem ébredt volna annak, hogy mily nagyjelentőségű a végvári népség küzdelme, s nem hirdette volna fennen, hogy végvári vitéznek lenni a legnagyobb tisztesség. Átérezte a végvárak feladatának nagyszerűségét, s innen a vitézi élet gyönyöréről zengő énekek megragadó etikai pátosza. Abban a költeményében, melyet Lengyelországba való kibújdosta előtt írt, búcsút mondva hazájának, barátainak, és mindannak, ami neki kedves volt. Magyarországot vitézlő oskolának láttatja az olvasóval, mintha csak azt mondaná, hogy Magyarország szíve most a végvárakban dobog, mert a haza ügyét, a kereszténység védelmét és a pogányság visszaszorítását — csak itt tartják szem előtt. Ezért aposztrofálja így a vitézlő oskolával azonosított Magyarországot: „Ki keresztségnek viseled paizsát; Viselsz pogány vérrel festett éles szablyát." Európai távlatot kap így a magyarság élet-halálharca, s európai fontosságú tényezővé lesznek a vitézek. A végek dícséretére írt költeményét e sorokkal végzi: „ó, végbelieknek, ifjú vitézeknek dicséretes serege! Kiknek ez világon szerte-szerént vagyon mindeneknél jó neve Mint sok fát gyümölccsel, sok jó szerencsékkel áldjon Isten mezőkbe!" A végvárak feladatának nagyszerűségét átérzi az ellenség szorításában egymásra utalt nagy család minden tagja. Özönlenek a végvár falai közé a legények, mert „Az jó hírért, névért, s az szép tisztességért ők mindent hátra hadnak; Emberségről példát, vitézségről formát mindeneknek ők adnak." S az egri végvár palánkján rég kívül került költő visszaemlékezvén az ott töltött napokra, büszke

önérzettel hirdeti, hogy mint hadnagy, becsülettel állta meg a helyét: „Sok jó vitéz legény, kiket felemeltem, S kikkel sok jót tettem, tartottam, neveltem: Maradjon nálatok jó emlékezetem, Jusson eszetekben jótétemrül nevem!"

Balassinak a természet, szerelem és vitézség örömeiről szóló énekeiben élethabzsoló falánksága az udvariasságtól és műveltségtől szelídülten nyilatkozott meg, s ennyiben e nemű darabjai is — éppen a „moll" hangnem miatt — a feudalizmus oligarchiájának életformájából való kitörésére utalnak. A végső kiszakadásról azok a darabok vallanak, melyek a lelki válságot jelzik.

A költő az intenzív szellemi életet élő ember befeléfordultságával mélyed el lelki mozgalmaiba, s pontosan nyomon kísérhető költészetében, hogy e lelki válság mint folyt le. Lassan-lassan érlelődött, s aztán hirtelen érte el tetőfokát, hiszen Balassi élete tragédiájának egyes szálai már régóta szövődtek, csak szőttessé csomósodtak össze hirtelenében.

Az első szálakra szerelmi költészetében bukkanhatunk. Kétségtelen, hogy az egészében minták után készültnek mondható, de arról sem szabad megfelejtkeznünk, hogy az Anna-versek, a Júlia-ciklus és a Coelia-ciklus egyben lélekrajz is. S mert lélekrajz, feltétlenül fel kell figyelnünk azokra a kitételekre, melyeknek élményi eredetét kétségtelenné teszi az átforrósodott, s ezért ígéző művészi kifejezés. Ezeknek majd valamennyije a költő árvaságáról, magáramaradottságáról szól — és sokkal inkább a szívünkbe nyilalnak, mint azok a sorok, amelyekben — valóban választottjának a kegyetlensége miatt rászakadt gyötrődését panaszolja el a retorika törvényei szerint. Ez annak jele, hogy az Annával való szakítás következtében költőnk mindinkább „elveszett embernek" érezte magát, mert hiszen az igaz szerelmet, a nagy szerelmet játszotta el. Elég korán találkozunk már ilyen kitételekkel. Így abban a versében is, „Kit egy szép leány nevével szerzett", azaz mintegy beleképzelvén magát annak a helyzetébe. Nemcsak hogy rég nem látta már kedvesét, hanem régóta hírt sem hallott felőle, s e miatt kedve olyan, mint nap az esőben, vagy a téli időben hamar elaggott zöld ág. Hogy párja nélkül maradt, azt így sírja el: „Vagyok már szinte özvegy gerlice, szomorú én éltem, Nem kell aranylánc, sem pedig víg tánc, nincs semmihez kedvem. *Felejtett árva itt mint pusztába csak remete módra, Tengerek, nem élek, lenni sem lélek, mert jutottam búra.*" A Júlia-ciklusban többször is halljuk az egyedülségérzet panaszát: „Mi haszon énnekem hegyeken, völgyeken bújdosva nyavalyognom, Szörnyű havasokon fene párduc módon kietlenben bolyognom, Tövis közt bokorban, sok essőben, hóban holtig csak nyomorognom?" Néha még tépőbben, 400 év távlatából is borzongatóan: „Mint halálra vált kór nem tűr orvosságot, Mert halál sürgeti, nem kedvel semmi jót, Én sem hallgathatok vigasztaló szép szót. Vigasztalás, jó társ nem adhat víg kedvet, Bús fejem egyedül csak bújdosni szeret, *Mert pokolnak tetszik ez világi élett.*" Persze ennek az árvaságnak és magáramaradottságnak csak egyik oka Anna, kielégítően csak az okok szövevénye magyarázza. Feleségének idegensége és hamissága, birtokainak fogyta, rokonságának hadjárata ellene, gyalázatának országszerte elterjedt híre, hasztalan instanciázása a várkapitányságért. Hányszor sír fel lelke ezek miatt a bajok miatt istenes énekeiben: „Ne gyalázzon engem Kevély ellenségem, Te légy uram velem, Jótévő Istenem"... „Engem már barátim, Szüleim, rokonim Elhagytanak mint veszett embert"... „Mert hazug tanúkkal, keserves szókkal Káromolják életemet, Nyelvek ő fegyverek, Kivel dühösködnek Keresik csak veszedelmemet."

Balassi Bálint képtelen volt annak a megreformált kereszténységnek a parancsai szerint igazítani életét, melynek tanait nevelője, Bornemissza Péter csepegtette belé, de mélyen a lelkébe vésődött az a tétele, hogy nem jócselekedetek révén üdvözöl az ember, hanem merőben Isten kegyelméből, s e hit határozta meg vallásos lelkületét. Nagyon valószínű, hogy e tétel a pénzgazdálkodás közben szerzett tapasztalatokból szűrődött le. Ekkor lett igazán szembeszökő az ember kiszolgáltatottsága a végzetnek. A nagyarányú üzérkedés becsületes, dolgos embereket egyik napról a másikra forgatott ki kis vagyonukból, s kiknek mestersége volt a kalmárkodás, kik köztudomás szerint mihaszna emberek voltak, gyorsan óriás vagyonra tettek szert. Ezek a tények — a korabeli feljegyzések tanúsága szerint — a végzetre irányították az emberek figyelmét, s a végzetnek ily nagyfokú szerepét nem tudván másként megmagyarázni, azt hirdették, hogy az Isten eleve elrendelte sorsunkat, ez a sors betelik rajtunk, függetlenül attól, hogy cselekedeteink jók vagy gonoszak. Minden az ő kegyelmén múlik. A megreformált kereszténység követői nagy megpróbáltatásaik közepette egyedül az Isten kegyelmében bíztak, tudván, hogy gyarló az ember, és sokkal gyakrabban járja a bűn, mint az erény útját, és ezért felfuvalkodottság és dőlyfösség lenne, ha önnön érdemeire való tekintettel hívná segítségül az Urat. Balassi Bálint ifjúkorától érezte a végzet súlyát, s talán ezért vésődött oly mélyen a lelkébe az új hitnek ez

a tétele. Istenes-énekei éppúgy lélekrajznak tekinthetők, akár szerelmes verseinek nagy része: az elárvult, magára maradt ember görcsösen kapaszkodik az Úr kezébe, s árvaságát és magáramaradottságát ezek a zsoltárszerű költemények még megdöbbentőbb erővel fejezik ki. Majd mindegyiket az őszinte bűnbánat hangja jellemzi, — tudja a költő, hogy életgyakorlata nem felel meg a vallásos ember életeszményeinek — bánja a bűneit, de érzi tehetetlenségét is velük szemben; éppígy tehetetlen azokkal szemben is, akik életének tönkretevői. Se önmagától, se másoktól nem képes magát megvédeni — egyedül az Isten kegyelmébe veti reményét. E kegyelemért hol esdekel az Úrnak, hol alkuszik vele, hol követeli Tőle. „A szép harmatot, Miként hullatod, Tavasszal virágra: Sok jódat Uram! Úgy hullasd reám, Te régi szolgádra" ... „De ha megmentesz, ez jók következnek: Egyik ez, hogy mind holtomig dícsérlek, Másik meg ez, hogy azok is megtérnek, Kik segedelmedről kétségeskednek" ... „Halld meg imádságim nékem, kit Te alkottál, Ha bűnömért ostoroddal meghódoltattál, Jusson eszedben, amit régente fogadtál: Hogy mihelt neked könyörgök, szabadítanál." Kegyelemre kéri, noszogatja, készteti az Urat, inkább az e világi, mint a túlvilági életben kívánná hasznát venni a kegyelemnek. Az Atyaistenhez azzal fordul, hogy mentse ki, vezesse ki a rá leselkedő veszélyekből és bajokból, a Fiúistenhez azért folyamodik, hogy ragyogtassa rá a vitézi dicsőség napját, a Szentlélek oltalmába azért ajánlja magát, hogy áldja meg szerencsével a házasságát.

Bornemissza tanítványa életkörülményei következtében egyhamar ráébredt arra, hogy mily árva és magáramaradott az ember; egyre inkább belegabalyodott az életnek abba az útvesztőjébe, mely végül is válságba sodorta, s társtalan voltában vezetőt keresve talált rá Istenre. „Látod, engem sok háború mint elborított, Veszedelem mindenfelől körül befogott; *Nagy hatalma csak tereád immár szorított, Emberi segítségtül, mindentül megfosztott.*" Egyedülségérzete kibujdosása után még elviselhetetlenebbé nő. Ekkor írja a Zarándoknak való éneket, a zsidókat pusztában vezérlő Jehovához könyörög benne, hogy legyen kalauza, s az Óceánum mellett a könyörgést, mely legmegrendítőbb bizonyítéka összetörtségének és Istenre hagyatkozásának.

Balassi Bálint ezekben a darabjaiban az egyre erősödő lelki válság hangján szólal meg, s éppen ezért tekinthetők e költemények leginkább a feudalizmus ellen irányulóknak — nem támadja egy szóval sem a költő ennek rendjét, hanem a lírikus őszinteségével hirdeti, hogy ebben a rendben *„pokolnak tetszik ez világi élet"*. Az „ecce homo" erejével hatnak e darabok.

Innen már csak egy lépés a hősi halált önszántából vállaló költő halálos ágyán tett kijelentéséig: *„Azt akartuk, hogy így legyen."*

Vajda László

Fielding nézetei az életről és az irodalomról

(Halálának 200. évfordulójára.)

A Béke-Világtanács felhívása alapján a haladó emberiség ez év októberében emlékezik meg Henry Fieldingről, a nagy angol regényíróról, halálának kétszázadik évfordulója alkalmával. Bár főműve, a „Tom Jones", mint realista alkotás, csak részleteiben kritikai, — ebben a korabeli társadalmi viszonyokból szükségszerűen következő polgári optimizmus gátolta, (ne felejtsük el, hogy a XVIII. század Angliájában élt!) — mégis hatalmas lépést jelent előre az európai regény történetében. Előtte Richardson írta az első polgári regényt, a Pamelát, de Fielding az, aki a valóságot egyoldalúan, szegényesen tükröző szentimentalizmust felváltva az életet a maga bonyolultságában, gazdag összefüggéseiben megmutató realista módszerrel. De nemcsak műve úttörő műfaji jelentősége, hanem az élet különböző problémái iránti haladó állásfoglalása is méltóvá teszi a haladó tudomány megemlékezésére, arra, hogy minél szélesebb körben megismerjék és megszeressék írásait dolgozóink. Jelentőségét példázza az a tény is, hogy Marx — ahogy P. Lafargue leírja,[1] a regényírók közül őt szerette legjobban. A XIX. századi realisták pedig, Scott, Byron, de elsősorban Thackeray, példaképüknek választották.

Dolgozatomban nem regényírói gyakorlatával, hanem realista módszere gondolati megfogalmazásával az életről és az irodalomról vallott nézeteivel kívánok foglalkozni, amit a „Tom Jones" fejezetei elé írt 18 esszéjéből ismerhetünk meg?[2] Ezeknek tanulmányozása — mint majd később látni fogjuk — meggyőz bennünket arról, hogy itt egy realista esztétika körvonalaival van dolgunk, ami nemcsak történeti szempontból jelentős, hanem sok esetben tanulságul is szolgál mai irodalmunk problémáinak megoldásához.

1.

A kapitalista rend általánossá válása előtt a nagy írók általában jelentős szerepet játszanak az esztétika történetében is. Hogy csak néhány nagyobb példát említsek: Lessing, Schiller, Goethe, Shakespeare, a sok közül. Lukács György állapítja meg róluk,[3] hogy ezek a régi írók még nem specialistái az irodalom egy bizonyos ágának, nem szakadtak még el a társadalmi élet és a társadalmi kultúra tényeges problémáinak szintetikus szemléletétől. A társadalmi munkamegosztás magasabb fejlettségi színvonala a kapitalizmusban úgy jelentkezik irodalmi és művészeti téren, hogy a szintézisre való törekvés megszűnik, az irodalom specializálódik művészi alkotómunkára, kritikára, irodalompolitikára stb. Az irodalmi természetű foglalkozás egyes ágai között válaszfalak képződnek, az egyes „irodalomspecialisták" látóköre beszűkül, az élet teljességét nem képesek szintézisbe foglalni. Fielding még nem tartozik ezek közé. A valóság objektív tükrözésére törekszik, és a realista műalkotás, valamint regényírói gyakorlatának gondolati feldolgozása csak ugyanannak a dolognak két oldalát, két módszerét jelenti számára. Rendkívül szellemesen az írót nem vendéglátó vagy alamizsnát osztogató emberhez hasonlítja, aki vendégeinek olyan ételt szolgál fel, amilyent akar, és a rosszat is meg kell köszönni neki, hanem vendéglőshöz, ki pénzéért bárkit szívesen lát. De a vendéglőben az emberek ragaszkodnak ahhoz, hogy jóízű legyen a menü, és ha nem kapják ezt meg, joguk van gyalázni a vendéglőst. Hogy ez ne következzék be nála, minden fejezet (fogás) elé étlapot készít: egy-egy esszét. Ha az olvasónak nem tetszik, elmehet másik vendéglőbe, ha tetszik, pénzéért elolvashatja.[4]

Fielding számára tehát nincs elszakítva egymástól a regényírói gyakorlat és elmélet. Ugyanazon élettapasztalati anyag kétféle, művészi és tudományos feldolgozása ha különböző is, de egymást nem kizáró jelenség, hanem szoros kapcsolatban áll egymással. De nemcsak saját realista alkotásától, hanem magától a valóságtól sem szakad el esszéiben, nem téved bele a „művészi szép" öncélú, az élettől független tanulmányozásába. Egyik helyen arról ír,[5] hogy az ellentét a világ minden jelenségében jelen van, és nagy része van a természeti és művészi szépről alkotott minden fogalmunk keletkezésében. A dolgok szépségét, kiválóságát nem vennénk észre, ha fordítottjukat nem ismernénk, mint ahogy tökéletlen fogalmunk lenne csak a nyárról, ha nem lenne tél, nem ismernénk női szépséget,[6] ha nem látnánk csúnya nőket. Megfigyelte egy fürdőhelyen, hogy a nők napközben igyekeznek

pocsékul öltözködni, hogy este annál jobban tündökölhessenek. De nemcsak a nők, hanem a festők is tudatosan keresik az ilyen kontraszt-hatásokat. Így tesz az irodalom is. Példa erre a pantomin, egy kétrészes színpadi produkció. Az első rész végtelenül unalmas, komoly történet, ami csak azért van, hogy annál jobban kiemelkedjék a burleszk-szerű második rész komikuma, minél nagyobb legyen a második rész hatása. Ha nem lenne meg a kontraszt, az első rész nagyon unalmas, a második rész pedig csak unalmas lenne, így pedig, az első rész unalmas, a második rész pedig komikus lesz. Mindezzel azt akarja mondani, hogy a „szép" fogalmát egyáltalán nem fogja föl abszolútnak, amint ezt az idealista esztétika teszi, hanem a jelenségek minőségének állítja be, ami csak viszonyokban, szembenállásokban jut kifejezésre. Az idealisták a „szép" fogalmát hajlamosak az emberi lélek által a tárgyakba besugárzott tulajdonságnak tekinteni. Fielding viszont a „művészi szép"-ről azt állítja, hogy a természettől ellesett és a művész által sajátosan alkalmazott tulajdonság. A „szép" számára önállóan nem létezik, csak mint a tárgyak, jelenségek tulajdonsága, illetve összefüggése. Realista irodalomszemlélete segít neki felismerni a „szép" objektív és relatív jellegét, és ez a tény a XIX. századi kritikai realisták jelentős előfutárává teszi.

Az esztétika egyik alapkérdése az irodalmi alkotás és a valóság közti összefüggés problémája. Fielding esztétikai elveit is aszerint kell értékelnünk, hogy hogyan foglalt állást ebben a kérdésben. Fielding életében az angol polgári osztály — ha a polgári forradalom túlságosan korai jelentkezése miatt erősen hajlott is a kompromisszumra — még későbbi szédületes ütemű fejlődése kezdetén állott. Az ipari forradalomnak még előtte vagyunk, és a polgárság, ha reális lehetőségeit nem is, de reményét magával hordozta annak, hogy egykor az arisztokráciával véglegesen le fog számolni. Ez adja meg a kulcsot Fielding optimizmusának magyarázatához. Fielding tehát a polgárság nagy részét még bizakodóan szemlélte, bízva későbbi, haladó történelmi szerepében. A humor ezért nem torzul szatírává regényében, ha kíméletlenül támadja is kisebb írásaiban Pitt Vilmost és társait. Hiszi, hogy a polgárság többsége Allworthy és Tom Jones-hez hasonló emberekből tevődik össze. Fielding kora nem forradalmi, de átmeneti. A feudalizmusnak csak a maradványai élnek, a kapitalizmus pedig még nem nőtt ki manufakturajellegű szakaszából. Irodalmi téren azonban még sincs olyan kompromisszum, mint a politikában. A polgári radikalizmus először az irodalomban jelentkezik Angliában, mintegy fél évszázaddal előbb, mint az alsóházban. Perspektíváját tekintve, persze ez a polgári radikalizmus hamar felolvad majd a hagyományos két párt ellentétében, de a XVIII. században még komolyan kell vennünk.

> „Mindenütt tehát, ahol az irodalomtörténetben egy feltörekvő osztály gondolatvilága összeütközésbe kerül egy hanyatló osztály gondolatvilágával, az előbbi rendszerint a természet és az igazság, a naturalizmus és a realizmus csatakiáltásával rohamozz meg az utóbbit. Érthető! Egy hanyatló osztály annál ijedtebben kapaszkodik bele merev formulákba, mentől jobban száll el belőle a belső élet, egy feltörekvő osztály annál hevesebben rázza korlátait, mentől inkább beléje árad az élet ösztöne és ereje" — írja Mehring, a jeles marxista.[6]

Fielding realizmusa is támadás irodalmi síkon az arisztokratizmus, az angol feudális múlt maradványai ellen. Nem a dogmákra, hanem az életre, valóságra appellál:

> „Az étel, amelyet elkészítettem, nem más, mint az emberi természet... Félős ugyan, hogy a válogatósabbak majd ellenvetik: ez a fogás nagyon is közönséges és hétköznapi; (de) hát mi más is a tárgya minden regénynek, szerelmi históriának, színdarabnak és költeménynek?"[7]

De a főkérdés nem is a „mit", hanem a „hogyan". Ebben a kérdésben Fielding két végletről beszél:[8] Dacier véleménye szerint a lehetetlen még lehet valószínű, és tárgya lehet a műalkotásnak. A másik véglet: semmi sem lehet valószínű, csak amit szemünkkel vagy fülünkkel hallunk. Fielding egyiket sem fogadja el. Szerinte ami lehetséges, még egyáltalán nem biztos, hogy valószínű is. Az írónak nemcsak a lehetséges, hanem a valószínű határait is be kell tartania. Vajon nem az „átlag" naturálizmusa-e ez? Mehring igennel felel. Fieldingről azt tartja, hogy naturalista, a mechanikus utánzási elmélet követésével vádolja meg. Azt állítja, hogy a Természet túlhajtott utánzása miatt sok esetben megmarad a felszín naturalizmusánál. Valóban, a marxizmus azt tanítja, hogy a dolgok megjelenési formája és lényege nem esik egybe, minthogy a lényeg mélyebb, mint a jelenség, de ugyanakkor szegényebb is, mert halott, merev absztrakció. Lenin példája: a fény sebességét csak fogalmilag tudjuk megismerni, képzetileg nem, bár a fénysebesség fogalma nem tükrözi olyan gazdagon a mozgást,

mint a fény-jelenséget a látóképzet.[9] Az irodalmi mű is a mélyebb lényeg és a gazdagabb jelenség észrevehetetlen egységén alapszik. Hogy Fielding nem hatol le a mélyebb lényeghez írásaiban, azt Mehring a XIX. századi kritikai realisták módszerével való összevetés során állapította meg. Módszer szempontjából végezzük csak el mi is az összevetést, például vegyük a „Goriot apó"-t és a „Tom Jones"-t.

A Goriot apó témája bűnügyi. Vautrin, a gályarab, azt ajánlja Rastignacnak, hogy vegye el Taillefer milliomos lányát. Házasság esetén ő majd megöli az örököst, a milliomos fiát, ezzel a lány lesz a hatalmas vagyon egyetlen örököse. Mindezt azért, hogy meggazdagodjék, Rastignac-kal együtt osztozhassanak a vagyonon. Ez a detektívregénybe illő történet úgy lesz tipikus, hogy a szerkezet segítségével Balzac összefüggésbe hozza ezt a szélsőséges helyzetet Beauséant vicomtesse véleményével arról, hogy hogyan lehet feltörni ebben a társadalomban. A Rastignac-probléma ezért tipikus a korban.[10] Miért van szükség az ilyen módszerre?

> „A tipikus helyzetek szélsőségessége abból a szükségszerűségből fakad, hogy az író az emberi jellemekből azt hozza ki, ami bennük a legmélyebb, a legvégsőbb, az összes hozzájuk tartozó ellentmondásokkal. A jellem és helyzetbeli szélsőségnek ez a szeretete... a kapitalista élet prózaisága elleni romantikus ellenszegülésből is fakadhat. De a puszta romantikusoknál... (ez) öncél" — írja Lukács György.[11]

A kapitalizmusban tehát szükségszerű módszer a tipikus szélsőséges jellemek (Vautrin, Goriot) és szélsőséges helyzetek alkalmazásával történő megalkotása, mert

> „A hétköznapokon a nagy ellentmondások letompulnak, közömbös, összefüggéstelen véletlenektől keresztezetten jelennek meg, sohasem kapják meg igazán tiszta és kifejlett formájukat, amely csak akkor állhat elő, ha minden ellentmondás eljut legszélsőbb, legvégletesebb következményeiig, ha minden, ami benne van, érzékelhetővé és nyilvánvalóvá lesz."[12]

De milyen „nagy ellentmondások" voltak Fielding korában? A kapitalizmus még manufaktúra-korszakát élte. A kapitalizmus alapvető ellentmondása pedig ez: egyrészről a termelés társadalmi folyamata, másrészről a kisajátítás tőkés jellege közti ellentmondás. Fielding korában a termelés társadalmi volt, de a termelés folyamata még nem volt társadalmi jellegű, hiszen a gyári-kooperáció a század második felében kezdődik, a 60-as években találják csak fel a szövőgépet. A társadalom ilyen struktúrája — bonyolult áttételekben — nem eredményezi a kritikai realisták szükségszerű balzaci módszerének alkalmazását az irodalomban, hanem a fieldingi módszert. Az ellentmondás nem a kapitalizmus alapvető ellentmondása még, hanem két társadalmi rend intézményei között van meg, párosulva az angol fejlődés sajátosságainak megfelelően bizonyos kompromisszummal. Igaz, hogy Fieldingnél is vannak szélsőséges jellemek (Tom Jones, a talált gyerek, aki elég kalandos pályát fut be a szegénységtől a gazdagságig), szélsőséges helyzetek (Tom kalandjai édesanyjával), de ezek inkább még a kalandregények halvány maradványai, és egyáltalán nem uralkodnak el a regényben. Az angol polgárság és arisztokrácia közti szükségszerű ellentétet viszont ellensúlyozza egy bonyolult érdekazonosság is helyesebben mondva az osztálybéke fenntartása érdekének azonossága mindkét osztálynál. Ezért a régi és az új közti harc ideológiai, művészeti és irodalmi térre szorul. Az arisztokrata és a polgár irodalmi ellentétét nem támogatja a két osztály társadalmi harca ezért nincsenek meg olyan élesen a konfliktusok sem a társadalomban, sem az irodalomban, hogy ezeket tipikusan csak a szélsőséges jellemek és helyzetek párhuzamosításának és kontrasztokba állításának balzaci módszerével lehetne ábrázolni. Ezért állnak közelebb Fielding típusai az „átlaghoz", mint Balzacéi. Persze, az átlaghoz való közelállás nem jelenti azt, hogy Fielding jellemei nem típusok, hiszen alakjai tudatosabbak az életben találhatóknál, és egyéni vonásaik elhárítják a sematizmus veszélyét. (Különösen jól figyelhető ez meg Western alakjában.) Az átlag és a típus bizonyos közeledésének is tehát, mint realizmusa kritikai-nélküliségének is, a magyarázatát kora társadalmi viszonyai adják meg.

2.

Ha alaposabban meg akarjuk ismerni a fieldingi realista módszert, tanulságos szemügyre vennünk esszéiben azokat a részeket, melyeket a regény és a történelem különbségeinek szentelt.

> „... inkább az olyan írók módszerét követem, akik egy ország történetében a forradalmi változások feltárását érzik feladatuknak, és nem a történészek

aprólékos és kínosan precíz módszerét utánzom... Az eseménytelen korszakok olyanok, mint a nyeretlen számok az idő nagy sorsjátékán... sohasem untatják a közönséget a rengeteg nyeretlen szám bemondásával."[13]

Az első különbséget tehát Fielding magában a tárgyban, a témában látja. Az írónak a társadalom fejlődése szempontjából jelentős eseményt kell ábrázolnia művében szemben a történetírással, mely a „nyeretlen számokkal" is foglalkozik. Meg kell jegyeznünk, hogy e különbség a **korabeli** történetírás és a **korabeli** irodalom különbsége. Fielding korában a történetírók aprólékos adathalmozása megakadályozta a nagy történelmi szintéziseket, a lényeg megragadását, amire Fielding törekedett.

A második különbséget a tükrözés módszerében veszi észre. Szükségesnek tartja a díszítő elemek alkalmazását, mert ez biztosítja „a sohasem lankadó figyelmet (amit Homeros egyedül Jupiternek tulajdonított) az álom ellen". Az olvasót lélekben elő kell készíteni a főhőssel való találkozásra. Erre szolgálnak a természet útján megrajzolt bűbájos képek és hasonlatok. Színpadon is, mielőtt a hős megjelenik, megszólalnak a trombiták és a dobok. A szerelmes lány bevonulását lágy zene előzi meg, így ébred csak fel érzelem a közönségben iránta. Persze vigyázni kell, nehogy a feldíszítés elve ellenkező hatást eredményezzen, nehogy a színpadon lejátszott szerelmi jelenetet kísérő zene álombaringassa a nézőt. (Fieldingnek itt alkalma nyílik egy kis kitérésre. Bírálja a korabeli unalmas, sekélyes limonádéirodalmat. De nem feledkezik meg a politikusokról sem. A Lord Mayor annak köszönheti azt a hódolatot, mellyel egy éven át körülveszik, hogy hatalmas pompával történik a beiktatás. Úgy látszik, néhány embernek „egyetlen feladata, hogy előtte járjanak" — írja.[14] Ezek a kitérések, amilyenek szinte minden esszéjében megvannak, tanúsítják, hogy a felvetett irodalmi problémákat egyáltalán nem arisztokratikusan tárgyalja, nem zárkózik be az élet más jelenségei elől az esztétika bástyái közé.)

„... akármilyen szeretetreméltó lesz is hősnőnk arcképe, valójában mégse lesz egyéb, mint a természet mása. Mint ahogy sok szép parasztlányról kiderülhet, hogy bármilyen nagy szenvedélyt képes maga iránt ébreszteni, és épp úgy megfelel az asszonyi tökéletesség ideáljának, mint az a kép, mely rajzónom alól kerül ki."[15]

Az író nem tekintheti tehát öncélnak a tárgy feldíszítésének elvét — figyelmeztet bennünket Fielding.

A történelem és az irodalom közti harmadik különbségről így ír:

„... a történetíró elbeszélése során a tényeket a valósághoz megfelelően adja elő... megbocsáthatatlan hiba lenne részéről, ha elhallgatná vagy megváltoztatná őket... ha a történetíró arra korlátozza mondandóit, ami valóban megtörtént... akkor lehet ugyan, hogy csodaszerűnek fog hatni írása, de hihetetlen nem lesz soha. Az olvasói meglepődnek és csodálkoznak majd, de sohasem fognak dühöngve hitetlenkedni... hitelüket maga a köztudat hosszú ideig alátámasztja; az okmányok és az egykorú írók feljegyzései pedig a jövő nemzedékek előtt igazolják őket... Minket azonban nem igazol sem a köztudat, sem az egykorú írók tanúsága; okmányok se támasztják alá és nem erősítik meg állításainkat... Mi a magánember jellemével foglalkozunk... egyetlenegy példa nem elegendő ahhoz, hogy igazoljon bennünket, amikor olyan emberek százai számára írunk, akik nem is hallottak róla, de hozzá hasonlóról sem. Az ilyen fehér holló emlékezzék csak meg a sírfelirat-író..."[16]

Egyszóval: a regényírónak nem hinnék el az emberek a narvai ütközetet, ha nem ismernék a történelemből, a történészeknek viszont minden további nélkül elhiszik.[17] Az írónak tehát függetlennek kell lennie a konkrét eseményektől, a létező mintájára kell egy nemlétező világot teremtenie, nempedig a csodaszerű megtörténtet leírni, mert ez nem föltétlen típikus, sőt a legtöbb esetben nem az. A regényíró a magánember jellemével foglalkozik. Ez természetesen nem jelent közélettől való elfordulást, hanem a regény azon műfaji sajátosságát, hogy a nagy változásokat emberi jellemekbe öltöztetve mutatja meg. Hangsúlyozza, hogy a műalkotás kitalált, lezárt világát a valóság mintájára kell megalkotni. Ezért maró gúnnyal emlékezik meg azokról a művekről, melyekben csak angyali tökéletességű és ördögi gonoszságú emberek vannak — mert ilyenek a valóságban sincsenek. A jellemekben a jó mellett meg kell mutatni a hibát is, mert ez elgondolkoztatja az olvasókat. Csak az ilyen jellemek nevelik a közönséget, az embereket.[18] A valóság művészi tükröztetése tehát Fieldingnél sem passzív jellegű, hatni akar az emberekre mindazzal, amit ír. Az irányzatosság „balzaci", és nem „schilleri" módszere az övé, a tendenciát jellemekbe rejti.

A módszer egyik fontos része a fokozás alkalmazása a cselekményben. Alkalmazza a közismert szakácstrükköt: az éhes vendégek elé először egyszerűbb ételeket visz, a fogások legjavát a végére hagyja, mikor a vendégek már kezdenek jóllakni. Regényében „az emberi természetet először a maga hétköznapibb, egyszerűbb alakjában mutatja be: úgy, ahogy vidéken van. Később a színlelés és a bűn minden ritka olasz és francia fűszerével, ínyencebb ételeket készít belőle, ... ahogy az a városokban és az udvaroknál tárul elénk".[19] Nagy figyelmet szentel tehát a figyelem ébrentartásának, a fokozatosság elve alkalmazásával. A Tom Jones szerkezete is mutatja ezt: az első 6 könyv vidéken, a második 6 az országúton, a harmadik 6 a fővárosban játszódik le. Ez a szerkesztési módszer, a mű belső, állandó mozgásban lévő életével együtt biztosítja az érdekességet, az olvasó állandó érdeklődését, a regény utolsó lapjáig. Babits azt írja a regényről, hogy pikareszk.[20] De éppen ez a tegyelmezett, zárt szerkezet különbözteti meg a pikareszktől műfajilag, és teszi igazi regénnyé. A kompozíció menti meg az írót attól a veszélytől, hogy a regényben elragadják a kalandok, bár a cselekmény sok lehetőséget rejt magában erre nézve, de a regény nem esik szét kalandok összefüggéstelen halmazára, hanem megmarad egységes regénynek. Mindvégig uralkodik a kalandos cselekményen, nem vesz igénybe valami „deus ex machinát". Természetesen elvét még nem tudja következetesen végigvinni, a kalandregények maradványai miatt érezhető valami happy-and-szerű a cselekmény feltűnően gyors kibontakoztatásában. Általánosságban azonban sikerült megvalósítania elvét:

„Az utolsó követelmény az, amit a színikritikusok jellem-megfeleléésnek hívnak."[21]

Fieldingnél a jellem determinálja a cselekményt, és nem fordítva, mint a kalandregényeknél. A jellem következetességére példa a regényben Western alakja. Fielding nem áldozza fel kitűnően sikerült jellemét a cselekménynek: ahhoz, hogy lánya Tome legyen, előbb a fiúról ki kell derülni, hogy előkelő származású.

Látjuk tehát, hogy Fielding a jellemet tekinti már elsődlegesnek, nem a kalandot. Ezért újszerűen kell állást foglalnia a csodás elem alkalmazásának kérdésében is. Igaz, hogy túlzásokba is esik az ókori mitológia értékelésével kapcsolatban, mikor megállapítja:

„bár Homérosz is követte volna a Horatius által felállított szabályt, és a természetfeletti erőket csak a legritkább esetben szerepeltette volna ..."[23]

Nem állja meg a helyét az az elmélete sem, hogy Homérosz azért szerepeltette eposzaiban az istenvilágot, hogy kora babonás hitét kifigurázza. De ezekért a hibákért éppúgy nem lehet elítélni Fieldinget, mint például Lessinget, amiért Corneillet szenvedélyesen és sokszor igazságtalanul támadta. Mint Lessing harca nélkül nem lett volna meg a német klasszikus realizmus virágzása, úgy Fielding túlzásai is indokoltak történelmileg: szükségszerű volt a realista regény kifejlődése szempontjából. Hibáit tehát a szélesebb összefüggések oldaláról kell néznünk. Annál zseniálisabb sejtésnek tűnik fel az, hogy megkockáztatja: vajjon Homérosz istenvilága nem volt-e valóság az ókori ember előtt?[23]

A realizmus oldaláról támadja a klasszicizáló írókat. Ízléstelen dolognak tartja, ha a korbeli író a Muzsához fordul ihletért, mert hiszen

„egy korsó sör ... valószínűleg több költeményre és prózai munkára ihletett már, mint a Hippocrene a helikoni forrás vize, amelyet Pegazus fakasztott a patájával."[24]

Korában csak egy természetfeletti jelenség használatát nem helyteleníti: a kísérteteket. (Gondoljunk csak Shakespeare-re és Maupassant novelláira.) De siet megjegyezni, hogy az az író, aki megsértődik, haz az olvasó hasát fogva kiröhögi, ne szerepeltessen szellemeket munkájában. Erve:

„Ami a manókat, meg a tündéreket és a többi nevetséges népséget illeti, azokat szántszándékkal meg sem említem, hiszen igazán nem szívesen szorítanám határok közé az olyan írók bámulatos képzeletét, akiknek annyira csodálatos a tehetségük, hogy számukra még az emberi természet keretei is szűkek. Az ilyen mű valóságos új teremtés; alkotója nyilván azt teszi, ami neki tetszik."[25]

Fielding nemcsak a jellemek, hanem a körülmények típikusságát is megköveteli. Ahogy írja, mint a folyó sem folyik folyásával ellentétes irányban, úgy a jellemek sem tehetnek természetükkel ellenkező dolgot. A szereplők cselekedetei maradjanak meg az emberek képességeinek határán belül. Ehhez viszont szükséges az emberi természet alapos ismerete, az író biztos ítélőképessége. A vígjátékírók legfőbb

hibája éppen az, hogy az első négy felvonásban hősei gazemberek és ringyók, az az ötödik felvonásban viszont derék urak és erényes hölgyek lesznek belőlük. A színdarab nem kivégzőhely, ahol az emberek a végén minden bűnüket megbánnak — írja.[26] Így támadja a richardsoni szentimentális érzelgősséget, ami a realista regény legfőbb akadálya a korban. De nem esik az ellenkező végletbe sem:

„Minden jó író maradjon meg tehát a valószínűség korlátai közt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy banális, hétköznapi vagy közönséges jellemeket kell írnia, hogy olyasmiről írjon, ami minden házban, minden utcasarkon kínálkozik, vagy amit az újságok „Otthon" rovatában találunk."[27]

A szentimentalizmus elleni harcban tehát nem lesz naturalista, hanem megmarad a realizmus színvonalán. Nem másolja a valóságot.

Fielding polgár, és a haladó polgári rétegek szükségleteinek megfelelően foglal állást a régi esztétikai kategóriákkal kapcsolatban. Jó példa erre a színpad és világ hasonlóságáról írt esszéje.[28] Ő is elfogadja a régi formulát: a világ és a Thespis-föltalálta játék hasonlít egymásra. A színházi előadás ábrázolása annak, ami ténylegesen létezik. Aristoteles szavaival: utánzás az irodalom. Ezért nagyrabecsüli azokat a színészeket, akiknek játékát össze lehet téveszteni a valósággal. De ugyanekkor megállapítja, hogy ezt az elméletet már meglehetősen elcsépelték, túlzásba vitték. A régi formulát új összefüggésben tárgyalja, konkrét politikai tartalmat ad neki. Először is felhívja a figyelmet arra, hogy a színház és a világ hasonlóságának megállapításakor eddig mindig kihagyták, hogy a színháznak közönsége is van. A nézők is úgy viselkednek az életben, mintha szerepet játszanának. A baj csak az, hogy az emberek nem egy szerepet játszanak. Sokszor ugyanaz játssza a hőst és az intrikust. A szenvedélyek pedig, mint a színigazgatók, igen sokszor olyan szerepet kényszerítenek az emberre, ami nem felel meg egyéniségének. Ezért a görögök még egy szóval nevezték a színészt is és a képmutatót is: hippokrita. Az emberek aszerint játszanak meg különböző szerepeket, hogy melyik társadalmi osztályhoz tartoznak. Képzeletben lejátszatja színházban regénye egyik jelenetét: Black George 500 fontos lopását. A leggonoszabb emberek kiabálnak legjobban: gazember, csirkefogó. A páholyokban ülők viszont nem mondanak addig véleményt, míg nem beszélnek a kritikusokkal. — Így bírálja irodalmi formulák új összefüggéseinek megmutatásával a Valpole-ok, Pittek társadalmának közéleti képmutatását. Így lesz Fielding egyik első bírálója a formális demokrácia látszatának.

3.

Fielding maga is tudatában van annak, hogy „új irodalmi tartományt" alapít meg, melynek törvényeit ő hozza. Olvasóit azonban nem rabszolgáknak látja, a regény törvényhozásában is az olvasók érdekeit keresi. Kifejti, hogy az író csak az olvasó érdekében, az olvasó szolgálatában írhat. Az olvasók ellenszolgáltatásképpen megfizetik az írót, ezenkívül még tiszteletben is részesítik.[29] Ez már az író és az olvasó viszonyának polgári felfogása. (Későbbi, a kapitalista társadalom bomlási időszakának eredménye lesz csak, hogy az író és olvasó közti ezen viszonylag egészséges viszony megszűnik. Az író válaszút elé kerül: vagy feláldozza a művészieséget a polgári szükségleteknek, vagy izolálódik a társadalomtól. Egyelőre azonban Fielding kora még nem tart itt, az író és olvasó közti viszony még normális, mindkettőre nézve termékeny.)

Ugyancsak a polgári életforma szerkezete ad magyarázatot az írói technika új módszereire is. Fielding is, mint polgár, megtanul gazdálkodni az idővel, mert pénz. Regényírói technikájára is jellemző, de elvileg is vallja a szimultanizmus módszerének szükségességét. Kifogásolja azt a történész módszert, mely az eseménytelen korszakok leírására is annyi időt fordít, mint az eseménydúsakéra, vagy ahogy remek hasonlattal mondja:

„Az efféle történetírás valóban nagyon emlékeztet az újságra, amely pontosan ugyanannyi szóból áll, akár vannak hírek aznap, akár nincsenek. Hasonlítanak egyébként a póstakocsihoz is, amely ugyanazt az utat futja be, akár üres, akár tele van."[30]

Ő már nem rabszolgája az időnek regényírói technikájában sem. Figyelemreméltó jeleneteknél nem kímél sem időt, sem fáradságot a részletezésre, máskor viszont eseménytelen évtizedeken ugrik át, hogy megkímélje az olvasót az érdektelen és tanulságot nem adó dolgoktól.

Egy jellegzetesen polgári magatartás jelentkezik Fieldingnek nemcsak az olvasókhoz, hanem írótársaihoz és a kritikusokhoz való viszonyában is. A tehetség kér-

dését középpontba helyezi az e kérdésekkel foglalkozó esszéiben, és ebből a szempontból értékeli azokat. Visszavezethető ez — hosszadalmas és bonyolult módon — a polgári egyéniség-kultusz jelentkezésére.

Metsző gúnnyal beszél arról,[31] hogy a „Spectator" azért használt cikkei elé latin vagy görög mottót, hogy az epigonok ne tudják utánozni, mert legalább egy klasszikus mondatot kellett volna ismerniök. Más helyen Cato követőihez hasonlítja epigon kortársait, akik csak abban követték mesterüket, hogy savanyú arcot vágva, mezítláb jártak. Az epikus műfajokban véli felfedezni a legtöbb epigont, itt lehet: „scribimus indocti doctique passim".

„(A költészet már) megkövetel valamit: a verslábat, vagy legalábbis valami ahhoz hasonlót. A regény- és elbeszéléséhez viszont nem kell semmi, csak tinta, toll és papír, meg az a képesség, hogy kezelni tudja az ember az írószerszámot."[32]

Ezért helyteleníti is az ilyen értelemben felfogott sajtószabadságot. Bizonyos fokig ma is helytállók azok az okok a sematizmussal kapcsolatban, amiket Fielding felsorol. Sok sematikus alkotásunk mögött ma is a tehetetlenség bújkál.

Az epigonok azonban nemcsak utánoznak — „sajnálkozik" Fielding, — hanem plagizálnak is. Úgy látja, hogy megjelölés nélkül csak az ókortól lehet átvenni gondolatokat, mert

„...mi, modernek, úgy viszonylunk az ókori írókhoz, mint a szegények a gazdagokhoz... Szerintem az ókori irodalom olyan, mint egy kövérfüvű közlegelő, s mindenki, akinek bármilyen kicsi földdarab jutott a Parnasszuson, szabadon és jogosan legeltetheti rajta Pegazusát."[33]

Azonban a kortárstól való „átvétel" már lopásnak számít, mégpedig nem is akármilyennek, hanem szegény emberek meglopásának.

Ez az ókor iránti tisztelet visszavezethető és magyarázható a polgári ideológia viszonylagos gyengeségével. A francia felvilágosodáshoz hasonló erős polgári ideológia Angliában nem fejlődik ki, mert a polgári forradalom túlságosan korán megy végbe. Ezért a polgárság ideológusai többet vesznek át az ókortól, mint a franciák. A XVIII. századi angol klasszicizmus is részben ezért szövődik össze polgári nézetekkel.

Az ilyen átmeneti korszakokban nincs meg mégsem az egység az irodalmon belül. Egyrészt nem alakult még ki a polgári irodalom végleges struktúrája, másrészt élnek még az abszolutista kor irodalmi maradványai. Ez az ellentét tükröződik Fielding kritikusokhoz való viszonyában. Lukács György az író és kritikus egészséges, normális viszonyát így fogalmazza meg:

„A normális viszony költő és kritikus közt tehát abban áll, hogy itt, ezen a „közbülső területen" találkoznak: a művészi alkotás objektivitásának megismerésében és megalapozásában. A költő oldaláról nézve, amennyiben felemelkednek szükségképpen szubjektíve előállott alkotói problémáik objektív összefüggéséig a valóság és költői visszatükröződésének törvényeivel. A filozófus oldaláról pedig, amennyiben a konkrét, a különös jelenségek törvényszerű megjelenései módján igazolják annak helyességét, vajjon és mennyiben a valóság és tükröződési formái totális összefüggéseit."[34]

(Megjegyzem, hogy itt olyan költőről van szó, aki saját alkotási munkája gondolati problémáival is foglalkozik.) A kor kritikusai nem tartották be ezt az utat, mint ahogy Fielding. Ezért szükségképpen súrlódásokra kellett vezetnie közte és a kritikusok közt a különbségnek.

Miért támadja Fielding kritikusait?

Önkényesen felállítottak olyan szabályokat, melyek megkötik az írók kezét, és gátolják az irodalmi formák fejlődését. Ilyen kiagyalt normák: egy színdarab cselekménye csak egy napig tarthat, 5 mérföld körzeten belül, és csak 5 felvonásra tagozódhat stb. Nem nehéz itt felismerni Fielding azon szándékát, hogy megtisztítsa az irodalmat a klasszicista konvencióktól, az abszolutista kor formamerevítő szabályaitól. A polgári tudatnak már nem felelnek meg a régi művészi kifejezési formák. A látszólag csak konkrét, személyeskedő jellegű támadások tehát elvi jellegűek is. Ha az esszékben, mint szubjektív kivétel, szerepel is pl. Pope, azért ezek a szavak órá is éppúgy vonatkoznak, mint Johnsonra:

„... a kritikus nem több mint közönséges íródeák. Tiszte csupán az, hogy megrögzítse azokat a törvényeket és szabályokat, amelyeket a szellem nagy bírái alkottak meg, azok az emberek, akiket hatalmas géniuszuk emelt törvényhozókká annak a tudománynak a területén, amelyen valaha uralkodtak... Amde idővel, amikor elkövetkeztek a tudatlanság korszakai, az íródeák kezdett

ura és parancsolója fölé kerekedni és hatalmát elvitatta. Az irodalom törvényeit többé nem az írói gyakorlatra alapozták, hanem a kritikusi önkényre. Az íródeákból törvényhozó lett, és azok, akiknek ezelőtt csupán a törvénymásolás volt a feladatuk, nagyon is zsarnoki törvényeket hoztak."[35]

Így aztán a kritikusok összekeverve a lényeget az üres formával, mint a rossz bíró, a törvény holt betűjéhez ragaszkodva, apróságokat fújtak fel fontos szabállyá, és ezzel csak fékezték a lángelmét az alkotásnál. Fielding hasonlatával: olyanok lettek az írók, mint a táncművész, akinek előírták, hogy csak megláncolva szabad táncolnia.

Néhány módszer, amit Fielding kifogásol — tőle is túl erős kifejezéssel — a „kritikus férgeknél":[36]

1. A regény olvasása közben találnak egy epizódot, melynek csak a végén derül ki az összefüggése a cselekménnyel: Nem olvassák végig a regényt, hanem ledorongolják, mert széteső a cselekménye.

2. A regényben azonos jellemeket keresnek. Például a „Tom Jones" fogadósnéiről megállapítják, hogy mind egyforma," tehát rossz. Arra már nem gondolnak, hogy azonos foglalkozású embereknek néha azonos közös jellemvonásaik lehetnek, viszont nem olyan leleményesek, hogy észrevegyék az elrejtett finom árnyalatokat. Pedig

„kiemelni ezeket a közös vonásokat, de ugyanakkor megmutatni, hogyan hatnak különböző irányokba: többek között ebben áll a jó író tehetsége."

3. Kimutatják hogy a regény idegen példák másolása. Ha Fielding kritikusai tudnának latinul, még tán azt is kisütnék, hogy a „Tom Jones" szerelmes özvegye Didó alakjának felel meg. Példákért nekünk sem kell messzire mennünk, ha a régi irodalomtörténetírásunk módszereire gondolunk. Szellemesen jegyezte meg erről Szabó Dezső valahol: ha egy magyar regényben egy paraszt a földre köp, kimutatják, hogy német hatás, mert a német parasztok is szoktak így csinálni.

Fielding jogot végzett embereknek nevezi kritkusait,[37] akik az irodalomban élik ki „jogi" hajlamaikat. De nem a köztiszteletben álló bírákhoz, hanem egy sokkal alacsonyabbrendű igzságügyi alkalmazotthoz hasonlítja őket, akik nemcsak ítéletet hoznak, hanem végre is hajtják. Persze, ez már túlzás, túlságosan szubjektív vélemény, azonban mégis helytelen lenne egyoldalúsággal vádolni Fieldinget. Hiszen elismeri a kritikus jogát a mű bírálására, ha kellő felkészültséggel rendelkezik hozzá. De az ellen már tiltakozik, hogy megrágalmazzák a könyvet, és minthogy a könyv írója dédelgetett magzata, az írót is. Ebből kettős, erkölcsi és anyagi kár származik egyszerre. Elveszti becsületét az olvasók előtt, és nem utolsósorban: nem veszik meg a könyveit. Megrágalmazással ezért súlyosabb sebet lehet ejteni, mint karddal, mert nem lehet gyógyítani. A kritikusoknak csak egy hasznát látja Fielding: az író fokozottabb gonddal készíti el művét Különösen drámaírónál fontos ez, mert — ahogy írja — ha egy kifejezés nem tetszik a színházban a közönségnek, kifütyülik, de ha már egy jelenet nem tetszik, megbukik az egész darab.

Nem lehetett tehát rózsás a helyzet Fielding, az írók és a kritikusok között, ha a korszak legnagyobb írója így beszél:

„Ha egyes kritikusok és bizonyos keresztyének érzelmei szerint ítélne az ember, akkor egy író sem menekülhetne itt a földön, és egyetlen halandó sem üdvözülne a másvilágon."[38]

Szűken értelmeznénk a kérdést, ha csak a kritikusok tehetségtelenségére vezetnénk vissza minden hibát A kritika elsekélyesedése összefügg az irodalom specializálódásának és egyúttal „ipar-jellegűvé" válásának folyamatával. Másrészről Fielding támadásai a kritikusok ellen a kompromisszumos angol fejlődés eredményeként visszamaradt régi irodalmi konvencióknak szólnak. Az irodalom másik ága, a művészi alkotómunka, még jó ideig ellentáll az „iparosodás" veszélyének — elsősorban a nagy tehetségeknek köszönhető ez, ami viszont nincs meg a kritika területén. Persze ennek társadalmi magyarázata van, de a lehetőséget csak igazi tehetségek tudták valósággá váltani.

Az előzőkben ismertettem Fielding nézeteit arról, hogy milyen ne legyen az irodalommal foglalkozó ember: ne plagizáljon, ne utánozzon, s ha nincs tehetsége és műveltsége, ne írjon. Irodalmi vonatkozású nézetei közül utoljára hagytam azt a problémát, hogy milyen normákat állít Fielding az író elé, mi az írói egyéniség szerepe a valóság művészi tükröződésében. Ez minden bonyolultsága ellenére is az esszék legérdekesebb problémája.

Fielding szerint az íráshoz három dolog kell.[39]

1. Először is tehetség. Ezen olyan szellemi tulajdonságot ért, mellyel képessé lesz az ember a dolgok lényegébe behatolni, és felismerni a leglényegesebb megkülönböztető jegyeket. A tehetségnek két összetevője van: egyrészt invenció, másrészt ítélőképesség. Mindkettő csak velünkszületett lehet. Az invenció nem teremtő képesség, hanem gyors, éles behatolni-tudás a dolgok lényegébe. Az ítélőképesség viszont nem más, mint különbségtevés. Ezért ítélőképesség nélkül nincs invenció, a kettő csak egymással összefüggésben létezik.
2. Második feltétel: a műveltség. A természet csak képességeket ad. Fielding a tehetségeket kézműves szerszámokhoz hasonlítja, melyeket az író csak akkor tud használni, ha kiélesíti, azaz tanulással elsajátítja az írás mesterségének szabályait. A tehetség műveltség, tanulás nélkül tehát nem érvényesülhet. Az írónak főleg a történelem és a szépirodalom területéről kell bő ismereteket szereznie. A szükséges tudást kétféle úton lehet megszerezni: egyrészt könyvekből, másrészt az emberekkel való tényleges érintkezés folyamán. Ahogy az orvosi mesterséget sem lehet pusztán csak könyvekből megtanulni, úgy az író sem tudja megismerni az életet csak könyvekből. Ha az életet, a valóságot az író csak könyvből ismeri, és úgy ír regényt, akkor nem az életet tükrözi, hanem a könyvet másolja. Hiába olvassuk el Shakespeare darabjait, a színpadon, Garrick alakításában mégis új meg új érdekességeket fedezünk fel benne, amire csak könyvből nem jöhetnénk rá. A valóság színpadán sokkal határozottabban domborodnak ki a szereplők jellemei, mint akármilyen könyvben. Ezért az írónak sokat kell forgolódni az életben, és nem elég, ha csak saját osztályát ismeri. Egy osztály gyengéit vagy jó oldalait csakis a másik osztállyal szembeállítva lehet legjobban jellemezni.
3. Utolsó föltétel: az író tudjon érezni. Horatiust idézi erre: „az az író, aki meg akar ríkatni, előbb maga is könnyezzen." Ha komikus témája van, az írónak kell legelőbb nevetnie.

Ime, ezeket a feltételeket szabja ki Fielding az írók elé.

Közelebb jutunk a Fielding által fölvetett probléma értékeléséhez, ha felidézzük Lukács György és Anna Seghers harmincas években folytatott vitájának eredményeit.[40] A vita tanulságai a következők: a műalkotást egy alapélmény váltja ki. Az ezt megelőző tudományos megismerés az író részéről meghatározza ezen élmény gazdagságát és mélységét. Emellett a technika megfelelő elsajátítása szempontjából is jelentősége van az író tudományos, gondolati megismerésének. Így függ össze a tehetség és a tanulás egy író művészi alkotómunkájában. Az írói tehetség nemcsak abban nyilvánul meg — eltérően Fieldingtől — hogy az író a dolgok mélyébe tud hatolni, hanem abban is, hogy a tudatos megismerés eredményeként megszerzett élményanyag tudattalanná tud válni az író lelkében, és főbb vonalaiban meg tudja határozni mű világát. Fielding által körvonalazott tehetség elég ahhoz, hogy valaki tudós legyen, de nem elég, hogy művész, író legyen. A művészi tehetség sajátos, ami Tolsztoj megfogalmazásában az alkotói folyamat kétfokúságában nyilvánul meg. Fielding megfogalmazásának mégis komoly érdeme, hogy a tehetséget, a fantáziát nem függetleníti a dolgok megismerésének folyamatától, nem valami — anyagtól független, metafizikus lelki tulajdonságnak fogja fel, hanem képességnek, mely a megismerés folyamatában él csak. Azzal, hogy a fantáziát nem teremtő képességnek fogja fel, kevéssé tudatosan lépést tesz a marxista felfogás felé, mely szerint a műalkotásban a valóság objektíven tükröződik. A tehetség hangsúlyozása nem jelenti nála a világról alkotott művészi tükörkép objektivitásának tagadását. A „poéta doctus" és „poéta natus" ellentétében helyesen foglal állást, kibékíti egymással az idealista esztétika által oly szeretettel összeegyeztethetetlennek hangoztatott típusokat. A tudós író sem élhet meg élmény (művészi élmény) nélkül, mert ha lelkében nem érzi át írását, nem sikerülhetnek.

4.

A bevezetőben említettem, hogy a tőkés munkamegosztás megjelenése előtt az írók, így Fielding is, eleven kapcsolatban álltak koruk lényeges problémáival. Az esszékben így nemcsak irodalmi kérdések szerepelnek, hanem bőven találhatni filozófiai, erkölcsi, politikai problémákat is. Dolgozatomban csak két ilyen kérdést szeretnék kiragadni, hogy ezek alapján Fielding haladó szerepét a maga sokoldalúsá-

gában némiképp érzékeltetni tudjam. Ezek: a szerelem, valamint az erény és boldogság összefüggéséről írott esszék.

A szerelemről alkotott véleményét polémikusan, kora filozófusaival vitatkozva veti fel.[41] Nem ad igazat azoknak, akik elvetik a szerelem, isten, jóság, erény létezését, akik azt állítják, hogy minden emberi cselekedet mozgató rúgója a hiúság. Fielding idealista abban az értelemben, hogy nem foszlottak még szét illúziói a polgári társadalom embereivel kapcsolatban. Bár a valóságban épp az ellenkezőjét látja mindezen erényeknek, az emberekbe vetett hite, mélységes humanizmusa kisegíti a reménytelen pesszimizmus szakadékaiból.

Bizonyítási módszere ez: nincs olyan aranyásó, ki ha nem talál aranyat, kijelenti, hogy márpedig arany nincs. A fentemlített filozófusok pedig így csinálnak:

„A mi igazságkeresőnk ellenben, miután jól feltúrkálta azt a latrinát — vagyis a saját lelkét —, és nyomát sem találta benne az isteninek, az erkölcsnek, a kedvességnek, a jóindulatnak, ebből roppant jogosan, becsületesen és logikusan arra a következtetésre jutott, hogy ilyen dolgok pedig az egész teremtésben nem léteznek sehol."[41a]

Azt írja hogy azok a filozófusok, akik kijelentik, hogy szerelem nincs, egész biztosan nem szerelmesek. Nem igaz az, hogy a férfi és a nő közti viszony:

„az a vágy, hogy az ember telhetetlen étvágyát a megfelelő mennyiségű finom fehér emberi hússal csillapítsa le... az a fajta szerelem, amely mellett én itt kardoskodom, sokkal finomabb módon elégül ki ugyan, viszont legalább olyan erővel követeli, hogy kielégítsék, mint a legdurvább testi vágy. Végül pedig az ilyen szerelem, amikor tökéletes viszonzásra talál, a testi vággyal is összefonódik, amely ettől nemhogy lohadna, hanem csak még jobban felkorbácsolódik, és a gyönyörnek olyan magas fokával ajándékoz meg, hogy az, aki csak olyan indulatokra képes, amely pusztán a testi vágyból fakad, aligha tudja még csak elképzelni is."[42]

A szeretetet és a szerelmet nem lehet egymástól elválasztani. A szeretet járulékos eleme a szerelemnek, bár önállóan is megvan, de nem szűnik meg akkor sem, ha a férfi és a nő viszonyában testi vággyal egészül ki. Idővel pedig a házastársak között a szerelem elmúlásakor sem szűnik meg, hanem végigkiséri őket az aggkorban. Ezt mondja Fielding.

Engels szerint „A szerelem első megjelenési formája a történelemben a szerelem, mint olyan szenvedély, mely minden embert megillet (legalábbis az uralkodóosztály minden emberét), a szerelem, mint a nemi ösztön legmagasabbrendű kifejezése, a középkori lovagi szerelem... (a modern szerelem) viszontszerelmet tételez fel... a szerelem intenzitása és tartama olyan, hogy a másik fél elvesztése, vagy a tőle való elszakadás nagy, sőt a legnagyobb szerencsétlenségnek tűnik. Mindketten hajlandók sokat, esetleg életüket is kockáztatni, hogy egymáséi lehessenek."[43]

Mindezt csak azért idéztem, hogy lássuk: Engels is, mint Fielding, feltételezi a szerelem testi oldala mellett a lelki oldal meglétét is. Az eltérés csak annyi, hogy a polémia kedvéért egyikük a testi, másikuk a lelki oldal jelentőségét hangsúlyozza inkább. Természetesen Engels még tovább megy: felveti a szerelem korlátozásának, akadályozásának kérdését is a házasság intézményével kapcsolatban. De az érdekházassági formák tárgyalása nem zárja ki soha a szerelem mint életfunkció tényleges létezését, még az uralkodóosztályon belül sem. Jogosult tehát Fielding kiállása. Ellenfél-filozófusai bár helyesen mutatnak rá a polgári család anyagi okokra visszavezethető deformált életére, mégis helytelenül azonosítják, összekeverik a család és házasság intézményét, mint formát a tartalommal, a modern szerelemmel. Fieldinget optimizmusa, emberekbe vetett hite megóvta e sötét szemlélettől. Hisz abban, hogyha a polgári társadalom anyagi viszonyai gátolják is a szerelem érvényesülési lehetőségeit — hiszen a házasság alapja a pénz —, az igazi szerelem ki fogja nőni korlátait. A nő árulóvá válik a kapitalizmusban, de Fielding gyönyörű nőalakja, Western Sophie nem.

Ne gondoljuk azonban azt, hogy Fielding abszolútnak fogta föl az ilyen társadalmi problémákat. Ebben a vonatkozásban felemlítem az erényről és boldogságról vallott nézetét. Skolasztikus teológiai dogmákat döntögetve nem hiszi el, hogy az erény mindenkor boldogsághoz, a bűn pedig szerencsétlenséghez vezet. Saját tapasztalatai lehetnek erre, hisz korában folyik a paraszti földek kisajátítása Angliában. Tapasztalhatta, hogy a valláserkölcs által előírt jócselekedetek sok esetben szerencsétlenségre vezettek, mert közbejátszottak az osztályérdekek. Az erényt ezért csak

viszonylagos tulajdonságnak tekinti, és egyáltalán nem a legbiztosabb útnak a boldogsághoz. A megoldás, amire jut ez:

„nevezzük az erényeket egyszerűen okosságnak, mert hiszen az evilági élet szempontjából nem volt bölcsebb rendszer, mint az epikureusoké, kik azt tartották, hogy a legfőbb bölcsesség a legfőbb jó..."[44]

Érthető is ez, hisz Fielding az angol felvilágosodás jelentős alakja. Az Ész uralmának századában vagyunk. Fielding regényeivel is, „étlapjával" is hozzájárult sok ostobaság eltűnéséhez az emberek gondolkozásából.

Grezsa Ferenc

Jegyzetek

[1] Marx—Engels: Művészetről és irodalomról. Szikra. 206. lap.
[2] Az esszékből való idézetek Julow Viktor fordításából vannak.
[3] Lukács György: A realizmus problémái. 1948. 369. lap.
[4] Fielding: Tom Jones. I. 7. lap.
[5] I. m. 157—158.
[6] Franz Mehring: Irodalmi Tanulmányok. 1950. 97. lap.
[7] Fielding: Tom Jones. I. 7.
[8] I. m. I. 323.
[9] Lenin: Filozófiai jegyzetek. Szikra, 1954.
[10] V. ö.: Lukács György: A realizmus problémái. 44—45.
[11] I. m. 90. lap.
[12] I. m. 89. lap.
[13] Fielding: Tom Jones. I. 45—46.
[14] I. m. 105—107, 155. lap.
[15] I. m. I. 107.
[16] I. m. 325—328.
[17] I. m. I. 325.
[18] I. m. I. 328.
[19] I. m. I. 8—9.
[20] Babits Mihály: Az európai irodalom története. Nyugat. 303. l.
[21] Fielding: Tom Jones. I. 328.
[22] I. m. 324.
[23] I. m. 324—325.
[24] I. m. I. 324.
[25] I. m. I. 324—325.
[26] I. m. I. 328.
[27] I. m. I. 329.
[28] I. m. I. 259—262.
[29] I. m. I. 46—47.
[30] I. m. I. 45.
[31] I. m. II. 7—8.
[32] I. m. II. 8.
[33] I. m. II. 128.
[34] Lukács György: A realizmus problémái. 387.
[35] Fielding: Tom Jones. I. 155—156.
[36] I. m. II. 39—40.
[37] Im. II. 79—82.
[38] I. m. II. 83.
[39] I. m. II. 9.
[40] Lukács György: A realizmus problémái. 318.
[41] Fielding: Tom Jones. I. 209—211.
[42] I. m. I. 210.
[41a] I. m. I. 209—210.
[43] Engels: A család, magántulajdon és az állam eredete.
[44] Fielding: Tom Jones. II. 273.

Mikszáth Kálmán levele az aradi Kölcsey Egyesülethez

Az 1910-es Mikszáth-ünnepségekből valamennyi vidéki irodalmi társaság kivette részét. Az 1881-ben alapított aradi Kölcsey Egyesület is köszöntötte a nagy írót, és megkérte, hogy a jubileumi esztendőben tartson előadást az Egyesületben. Mikszáth a következő — szegedi szempontból érdekes — levéllel válaszolt:

Nagyságos Elnök úr!

A karácsonyi ünnepeket falun töltve, csak most vettem kézbe a Kölcsey Egyesület levelét. Örömmel olvastam a lapokban már az úgynevezett »irodalmi érdemeimnek« első megpendítésénél az Egyesület szépen és okosan kigondolt alapítványairól, melyekben benne van az öreg író és könyveinek megtisztelése s azonkívül a kezdő íróknak nyújtandó támaszték. Főleg ez az utóbbi tetszett nekem. Mert praktikusabb dolog írókat ösmerni fel azokban, akik még csak lesznek, mind elösmerni azokat, akik már csak voltak.

Hálával és szeretettel eltelve az Egyesület iránt, rosszul esik nekem most a kívánságát megtagadni. De hát kénytelen vagyok vele. Mert az isteni gondviselés, mely úgyszólván mindent megadott öreg koromra, inkább elvett volna »valamit«. Az éveimből vagy húsz esztendőt. Akkor talán elgyőztem volna menni a városokba, ahova a jubileummal kapcsolatosan meghíttak:

De a valóságban bizony beteges állapotban értem meg ezt az évet is s még az utczára való kimenetelem is egy-egy bizonytalan következményű vállalkozás így télen át. Minélfogva alig tehettem mást, mint, hogy már egy csomó városnak, Debreczen, Kolosvár, Mármaros Sziget stb. meghívását (hiszen vas szervezet kellene ahhoz) nem fogadtam el, azzal mentvén ki magamat, hogy Szegedet kivéve, melyet kisebbik szülőföldemnek tekintek, nem megyek el sehova.

Nagyságos Elnök úr megítélésére bízom ezek után, hogy felelhetnék-e mással a Kölcsey Egyesület megtisztelő kívánságára is, anélkül, hogy azokat a városokat, akik jóakaratukkal, szivélyességükkel megtiszteltek, meg ne sértsem?

Ám ha a jubileum után valamikor, azzal nem összefüggőn, talán ősszel parancsol velem a Kölcsey Egyesület, örömmel állok rendelkezésükre.

Fogadja elnök úr és tolmácsolja kérem az Egyesület tagjai előtt is mélyen érzett köszönetemet a kitüntetésért, melyet irántam tanúsítani méltóztatott s bocsánatkérésemet, hogy azt a jelentéktelen kérésüket, ami nekem különben minden időben kedves volna, miszerint köztük megjelenjek, a körülmények erejénél fogva nem tehettem meg.

Budapest, jan. 2. 1910.

Alázatos szolgájuk

MIKSZÁTH KÁLMÁN

Közli: Ficzay Dénes

ISZAKOVSZKIJ

(Válogatott versek, Új Magyar Könyvkiadó, Bp. 1954)

Az utóbbi néhány év folyamán régi tartozását rótta le a magyar könyvkiadás: ízléses formában kiadta a legjelentősebb ma élő szovjet költők válogatott verseinek egy-egy kötetét. Így kapta kezébe a magyar olvasó Tvardovszkij »Tyorkin«-ját, Tyihonov, Szurkov és Scsipacsov könyveit, s a közelmúltban a mai szovjet líra legnagyobb alakjának, a kétszeres Sztálin-díjas Mihail Iszakovszkijnak »Válogatott verseit« is. Jelentős eseménye ez kulturális életünknek: kezdő és »befutott« költőink és a dolgozók széles tömegei ismerkedhetnek meg a költészet e nagy mesterének legjobb alkotásaival.

A szovjet költészet első nemzedékéhez tartozik. Szmolenszk-környéki szegényparaszt-család tienkettedik gyermeke. A helyi tanító adogat neki könyveket, melyeket valósággal fal a gyengeszemű Misa. Legkedvencebb olvasmányai a nagy orosz költők: Puskin, Lermontov, Nyekraszov — és persze a népdalok. Ő maga is kezd irogatni, egy verse már 15 éves korában megjelenik egy moszkvai folyóiratban. A forradalom győzelme után a járási Szovjet VB titkára, 1918-tól a Bolsevik Párt tagja. Hamarosan a sajtóban kezd dolgozni, két éven át egyedül végzi egy járási újság kiadásának összes munkáját. 1931-ig a szmolenszki »Munkás Út« c. lapnál dolgozik, majd 1931-től Moszkvában él, teljesen írásnak szentelve életét.

Első verseskötete 1927-ben jelenik meg. Makszim Gorkij rögtön felfigyel reá, s az »Izvesztija« hasábjain elemezve e kötetet, azt írja: »Versei egyszerűek, jók, őszintességükkel igazán megragadják az embert. Nagyon szeretem az ilyen verseket, melyeknek egyszerű formája gazdag tartalmat foglal magában.« Ezekben a költeményeiben első szakaszait tükrözi annak a hatalmas útnak, melyet az orosz muzsik megtett a faekés, bocskoros Oroszországtól a végtelen mezejű kolhozok és traktorok szovjethazájáig. Megkapóan költői formába önti a falu életének új benyomásait: hogyan jelenik meg a villany és a cséplőgép az istenhátamögötti tanyán, faluban. A mindennapi, régen megszokott falusi szépségek mellé új jelenségek sorakoznak: rádió-antenna feszül a tetők fölött, s a mezőkön a traktor pöfög, jelezve azt,

hogy lám
ezennel végetért
egylovas korod, Oroszország! (»Reggel«).

Ez ad jogos alapot Gorkijnak arra, hogy szembeállítsa korának egy másik jelentős és igen eredeti költőjével, Szergej Jeszeninnel, a »letűnő Oroszország« énekesével: a fiatal Iszakovszkijban az új, a felemelkedő Oroszország izmostehetségű, nagyreményű dalnokát látja.

Következő nagy ciklusa a 30-as években íródik. A kolhozrendszer győzelme és az egész szocialista rend diadala cseng ki ezekből a verseiből, eléktárul a boldog szovjet emberek gazdag lelkivilága. Itt a „Ljubuska", „Ellenség", „Elutazik a leány", „Katyuska", „A meggyfa" c. versekre (és persze egy egész sereg másra is) lehetne hirtelen utalni. A legteljesebben „Az ország útjait rovod" c. költeménye fejezi ezt ki: ez valóságos himnusza a szocialista kor mindent legyőző emberének. Különös erővel hatnak ennek sorai ma, amikor a szovjet ember alkotó keze alatt még inkább, mint régen, napról napra változik a természet: a „folyók ős sodra másfelé siet", és ahol még a fű illatát sem ismerték — ott is kizöldelnek a kertek, s „suttogó lombok bólonganak".

A muzsák a Nagy Honvédő Háború nehéz éveiben sem hallgattak el, sőt akkor ércesedett csak meg igazán a hangjuk. A lángoló hazaszeretet, a győzelembe vetett hit és a betolakodók iránti szenvedélyes gyűlölet csodálatosan szép költeményekre ihlették a szovjetföld nagy költőjét („Mentünk", „Az öreg", „A partizánnő"; „A frontmögötti erdőben", „Lángocska" stb.).

A hatalmas szovjet haza a főtémája a háború után megírt legjobb verseinek. Már az 1944-ben kelt „Merre vagytok, barna szép szemek"-ben megszólal a szülőföldjére büszke szovjet ember hangja. Ez bontakozik ki aztán olyanokban, mint a „Moszkva", „Aratódal", majd különösen a „Vándormadarak raja száll fönt" és az „Ének a hazáról". A haza iránti ragaszkodó odaadás, áldozatkészség cseng ezekben a sorokban:

Kínlódjam a mély mocsarak közt,
dermedjek a jég mezején,
de hogyha te küldesz el újra,
hát újra csak elmegyek én.
Hozzádköt a vágy, a remény, —
a te zord, a te felderülő szép,
a te nagyszerű sorsod enyém.

Külön meg kell emlékezni dalairól, melyek Zaharov, Blanter és más zeneszerzők muzsikájával állandóan a nép ajkán vannak (hogy csak a legnépszerűbbeket, említsük: „Búcsú", „Katyusa", „A frontmögötti erdőben", „Lángocska", „Nincsen annál szebb virágzás", „Vándormadarak raja..." stb.). Ezeket léptennyomon lehet hallani a szovjetország legkülönbözőbb részein: hangversenyteremben és falusi klubokban, ünnepi felvonuláson és meghitt baráti körben, éneklik kórusban vagy dúdolgatják egyedül. Iszakovszkij dalai a szovjet életnek szerves részét, igen érdekes színfoltját jelentik. Jól mondta róluk Tvardovszkij: „Ilyen már a dalműfaj sorsa: a költő legsikerültebb dalai mintegy el akarnak szakadni szerzőjük nevétől, és sokkal többé akarnak válni — azzá, amit népdalnak nevezünk". Dalaiban egy új kor új embereinek új, gazdag, tiszta érzelemvilága bontakozik ki. Az egyéni érzések (szerelem, hűség) szervesen összefűződnek a szovjet emberek nagy társadalmi érzéseivel: a közismert „Katyusában" pl. a hű szerelem témája új csengést kap: a leány hűsége erőt ád annak a legénynek, aki éberen őrködik a haza határain. Egészséges humor, hamiskás mosoly bújkál legtöbb dalában: különösen a fiatal leány-lelket tudja nagy finomsággal érzékeltetni („Tengerészlány", „Ezek aztán a legények", „Harmatos rét ösvenyén" stb.).

Iszakovszkij különösen közeláll hozzánk, mint a magyar költészet egyik nagy barátja. Mint remek műfordító, Arany, Ady, József Attila és Illyés Gyula verseit, valamint népköltészetünk legszebb gyöngyszemeit tolmácsolja nagy átérzéssel.

Devecseri Gábor szakavatott fordítása igazán élvezhetővé teszi magyar nyelven is e nagy mester legszebb verseit. A válogatás elég sikerültnek mondható: a leglényegesebb, legjellemzőbb került bele a kötetbe. Szeretnénk a következő kiadásban magyarul viszontlátni a költő olyan remekeit, mint a „Négy kívánság", „Bölcsődal", „Az orosz asszonynak", új fordításban a Zalka Mátéról szóló „Ének Lukács tábornokról"-t, ezenkívül egy-két újabb művét is (a kötet legutóbbi verse ugyanis 1948-ból való), pl. a „Pártunk" címűt vagy az „Ének a békéről"-t.

Reméljük, hogy ez a kis kötet ugyanúgy megszeretteti Iszakovszkijt a magyar olvasókkal is, amennyire honfitársai szívükbe fogadták át.

Fenyvesi István

HÍREINK

Az Írószövetség szegedi csoportja a napokban kapta meg a lapengedélyt az ország legrégibb folyóiratának, a Tiszatájnak kéthavi megjelentetésére. A következő szám tehát már január második felében megjelenik. A folyóirat kéthavi megjelentetése pezsdülő irodalmi életet, kötött munkarendet biztosít az írócsoport számára, s az országos vonatkozású kulturális és irodalmi kérdésekre is sokkal frissebben fog reagálni a lap.

*

Pécs és Debrecen után Szeged is önálló könyvkiadót kap az elkövetkező évben. Az Írószövetség szegedi csoportja a következő műveket szándékszik megjelentetni 1955-ben a szegedi könyvkiadóval: Móra eddig kötetben meg nem jelent s a Horthy-reakció politikáját élesen bíráló kisregénye, a Hannibál föltámasztása; Tömörkény István ismeretlen novelláinak kötete; tanulmánykötet Juhász, Babits és Kosztolányi levelezéséről; Móra tárcáinak és cikkeinek gyűjteménye; Móra Ferenc levelesládája címmel egy kötet Móra levelezéséről; Réti Ödön és Szigethy Vilmos novelláskötete; Lődi Ferenc versei; Somfai László regénye.

A szegedi írók almanachját az Írószövetség központjában most létesült kiadója, a Magvető Könyvkiadóvállalat fogja kiadni 1955 elején.

*

A szegedi írócsoport tagjai közül többen szándékoznak résztvenni az Írószövetség és a népművelési minisztérium április 4-i határidővel záruló felszabadulási pályázatán. Nagy Sándor Az utolsó parancs címmel ír hosszabb elbeszélést. Lődi Ferenc versciklussal, Somfai László regénnyel vesz részt. — Kerényi György a munkásfiatalok továbbtanulásának problémájáról írja kisregényét; Dér Endre a parasztság mai életét ábrázoló hosszabb elbeszélésen dolgozik. Petrovácz István verseskötetét a Szépirodalmi Könyvkiadó az elmúlt hetekben jelentette meg.

*

Az Egyetem és Főiskola előadói az elmúlt hónapokban fokozottan kapcsolódtak be az írócsoport nevelési munkájába. Madácsy László Rimbaud-előadása, Vajda László Balassi-tanulmánya, Vajtai István A líra varázsa címmel elhangzott előadása a legkiemelkedőbb tanulmányok. Kiss Lajos, a Lődi „Hazám" című költeményével kapcsolatban elhangzott problémákról irodalom-esztétikai tanulmányt. Az egyetemi előadók közül Baróti Dezső a folyóirat szerkesztőbizottsági munkájában vesz részt; Halász Előd a folyóirat számainak bírálatával segíti rendszeresen a csoportot. Ő fogja bevezetni a Petrovácz-kötettel kapcsolatos vitát is. — Nacsády József a lektorátus munkájában működik közre eredményesen.

*

Lapunk kéthavi megjelenésével lehetővé válik, hogy ezentúl részletes színházkritikákat is közöljünk és rendszeresen foglalkozzunk a Szegedi Nemzeti Színház művészi munkájával. Már a soronkövetkező, januári számban közlünk ilyen cikket. Osváth Béla értékelő írásával tájékoztatjuk olvasóinkat az elmult negyedév színházi eseményeiről.